МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

КИЇВ – 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
Том І

КИЇВ – 2020

УДК 327+341.238+339.9 [081]

Рекомендовано до друку
Вченою радою Факультету міжнародних відносин НАУ
(протокол № 3 від 22.04.2020)

Науковий редактор – Волошин Ю.О., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, декан фокультету міжнародних відносин НАУ.

Рецензенти:

Філіпп Флурі (Philipp Fluri), PhD, Женевський центр політики безпеки, запрошений професор Школи дипломатії та міжнародних відносин Університет Сетон Холл.

Войцех Велскоп (Wojceh Welskop), доктор габілітований Республіки Польща, професор, ректор Вищої школи бізнесу і наук про здоров'я (м. Лодзь, Республіка Польща).

Сучасні міжнароні відносини: актуальні проблеми теорії і практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Факультет міжнародних відносин Національний авіаційний університет; за загальною редакцією Ю. О. Волошина – Київ: Національний авіаційний університет, 2020. - 314 с.

У виданні представлено матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії та практики», згруповані відповідно до напрямів розгортання дискусії: Україна й Європа: цінності та стандарти; гуманітарні виклики і міжнародне право; міжнародна інформація: вимір інформаційної безпеки; міжнародні економічні відносини: аспект безпеки; роль ЗМІ і цифрової культури у політичних процесах; мовленнєві процеси у сучасному політичному дискурсі; роль глобальних процесів у формуванні рекламних та піар-комунікацій; інформаційно-комунікаційні технології у міжнародних відносинах та ін. Роботи опубліковані в авторській редакції.

УДК 327+341.238+339.9 [081]
© Національний авіаційний університет

ЗМІСТ

1. Україна й Європа: цінності та стандарти 6

Короткий Т.Р., Дорофєєв О.В. Деякі епізоди з діяльності дипломатичного представника Азербайджанської Республіки в Україні М. Ю. Везірова (1918-1919 рр.).....7

Крюков В.Г. До питання про статус кримських татарів як корінного народу України (історична ретроспектива) 16

Лукашенко А. І. До питання ментальних аспектів у контексті Європейської інтеграції України 30

Туранли Ф.Г. Постпандемічний період розвитку міжнародних відносин України: східний вектор 41

2.Гуманітарні виклики і міжнародне право 52

Korynevych A. Illegality of so-called “referendums” in Donetsk and Luhansk regions of Ukraine in 2014: violations of international and intrastate law 53

Fluri P. ‘Stabilization’ and the future of peacebuilding.....76

Luli R. Применение силы против гражданских воздушных судов-нарушителей: международно-правовые аспекты.....82

Avornic G., Copăceanu C. Risk management - performing instrument in the development of economic expertise 102

Янчук А.О. Українське законодавство в умовах глобалізаційних викликів: до постановки питання (на прикладі протидії поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19).....118

Короткий Т.Р. Резолюції Генеральної Асамблеї ООН у сфері захисту та збереження морського середовища 122

Габісонія В.Т. Хевцуріані А.Т. Чому є важливою євроінтеграція України.....129

Гнатовський М.М. «Ефективний» та «загальний» контроль держави над неурядовими збройними групами та його значення для кваліфікації збройного конфлікту.....136

Драчов О.В. Європейські стандарти в сфері правового регулювання ринку фінансових послуг 145

Замула А.Ю. Міжнародне право у боротьбі зі злочинами катування та тероризму 154

Каспрук О.С. Іредентизм у сучасному світі: міжнародно-правовий аспект 162

Кибець Д.В. Досвід регулювання валютних обмежень в країнах ЄС на прикладі Франції та Польщі та можливості його використання в Україні.....168
Кривуцька М.І Процес розширення меж Європейського Союзу на схід.....176
Лесь І.О. Організація та діяльність слідчих органів України наприкінці 20-х - 30-х рр. XX ст.....178
Мазур Т.В. Правове забезпечення діяльності Українського національного комітету ІКОМОС у сфері охорони культурної спадщини 189
Mushak N. The development of common constitutional traditions by the European court of justice and the Union`s acquis195
Невара Л.М. Роль міжнародного права у боротьбі з інфекційними хворобами 202
Поєдинок О.Р. Роль громадянства у міжнародних міграційних процесах під час пандемії.....208
Прощаєв В.В. Європейські стандарти та законодавство України про спецслужби: порівняльний аспект.....215
Тропін З.В. Відповідальність держав за поширення епідеміологічних захворювань 225
Хендель Н.В. Всесвітня Організація Охорони Здоров'я: координуюча універсальна організація чи орган швидкого реагування? 234
Чайковський Ю.В. Вільний рух осіб на Європейському континенті: від ідеї до втілення у ЄС.....249
Широкова-Мурараш О.Г., Іванова А.А. Внесок католицької церкви у вирішення міжнародних спорів, зміцнення миру та безпеки: історія та сучасність 257
Яцишин М. Ю. Міжнародно-правове співробітництво щодо виявлення і розслідування кіберзлочинів 272
Курчин О.Г. Міжнародно-правові стандарти у містобудівній діяльності органів місцевого самоврядування 293
Саєнко О.С. Європейські стандарти дотримання забезпечення гендерної рівності.....301
Тисячний Д.В. Поняття та основні ознаки громадянства в доктрині конституційного права.....308

1. УКРАЇНА Й ЄВРОПА: ЦІННОСТІ ТА СТАНДАРТИ

УДК 341.462.1:94(479.24)(477)(045)

Т. Р. Короткий, к.ю.н., доцент
(Національний авіаційний університет, Київ);
О. В. Дорофєєв,
(МЗС України, Київ)

ДЕЯКІ ЕПІЗОДИ З ДІЯЛЬНОСТІ ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИКА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В УКРАЇНІ М. Ю. ВЕЗІРОВА (1918-1919 рр.)

Особистість Юсиф Мешеді Мірбабабек огли Везірова, Дипломатичного представника Азербайджанської Республіки в Україні в 1918-1919 рр. дуже цікава як з точки зору міжнародних відносин між Українською Народною Республікою та Азербайджанською Демократичною Республікою, та Азербайджанською Демократичною Республікою і Грузинською Демократичною Республікою у період 1918-1919 років. Ми торкнемося одного епізоду з діяльності Ю. М. Везірова, але постать та біографія цього дипломата заслуговують більш ретельного дослідження. Наше дослідження ґрунтується, насамперед, на матеріалах архіву Генерального консульства Грузії в Одесі з Національного архіву Грузії і архівних матеріалах зовнішньої політики Азербайджанської Демократичної Республіки (1918-1920 рр.), серед яких «Донесення дипломатичного представника Азербайджанської Республіки в Україні М. Ю. Везірова міністру закордонних справ М. Ю. Джафарову № 32 12 липня 1919 г. » [1: 249-251].

1 листопада 1918 року постановою Ради Міністрів Азербайджанської Республіки Мір Юсуф Везіров був призначений Дипломатичним представником в Україні [2].У тому ж 1918 р. унаслідок припинення зв'язку з Азербайджаном, Юсуф Везіров переїжджає до Сімферополя, де служить на посаді товариша (заступника) міністра закордонних справ Кримської Народної Республіки Джафара Сейдамета, займає посаду директора юстиції в Директорії Кримської Народної Республіки, будучи при цьому

Дипломатичним представником Азербайджанської Республіки при урядах Криму, Польщі та України. Ймовірно, після приходу до влади в Криму більшовиків, Юсуф Везіров вирушає в Одесу, де відбувається його зустріч з Овсієм Ушверідзе, найімовірніше в квітні 1919 р. В подальшому, він повертається в Азербайджан, а 1 серпня 1919 року постановою уряду Азербайджанської Демократичної Республіки спрямований в Стамбул в якості Дипломатичного представника.

У той же період, з 11 вересня 1918 було відкрито Генеральне консульство Республіки Грузії в Одесі, яке очолив Овсій Іларіонович Ушверідзе. Хоча історія Консульства досить добре освітлена в літературі з історії дипломатичних відносин [3], тим не менш, вона приховує у собі загадки і відкриття, найзначнішим серед яких стало виявлення архіву Консульства. Діяльність Генерального консульства Республіки Грузії в Одесі, і безпосередньо Генерального Консула Овсія Ушверідзе вражає масштабами, її результат - більше десяти тисяч військовополонених, які повернулися на Батьківщину, в Грузію, Азербайджан, Вірменію і Туркестан; тисячі врятованих від голоду; сотні іноземних підданих різних держав, які знайшли захист і підтримку; сотні евакуйованих дипломатичних представників; сотні заручників і в'язнів, врятованих з катівень Одеської Надзвичайної комісії [4: 97.]. В окремі моменти безперервної низки зміни влади в Одесі, Генеральне консульство Республіки Грузії в Одесі залишалося єдиною консульською установою, якій передавали повноваження по консульському захисту своїх підданих інші консульські установи [4: 106].

Саме тому, перебуваючи в Одесі, Юсиф Везіров звернувся до Генерального консула Республіки Грузії в Одесі Овсія Ушверідзе з проханням прийняти під своє заступництво всіх залишившихся в Одесі громадян Азербайджанської Республіки. У листі, датованому 6 квітня 1919 року (24 березня по старому стилю) й підписаному Дипломатичним Представником Азербайджанської Республіки в Україні, міститься прохання «принять подъ свое покровительство всъхъ оставшихся въ Одесъ граждань Азербейджанской Республики» [5].

Цей лист не єдиний подібний лист в архіві Консульства. Серед інших - лист Консула Королівства Норвезького з Києва з проханням про взяття під захист секретарів Консульства, а також підданих низки держав, які теж знаходяться під захистом Королівства, себто, норвезьких, сербських, грецьких, румунських підданих; лист з проханням про надання допомоги та захисту секретаря Італійського консула і наданні йому сприяння в евакуації італійських підданих; лист Повіреного у справах Фінляндії з проханням про прийняття під заступництво «Фінляндських підданих, а також Консульства і Посольства і в разі неможливості виїхати теж не відмовити чинам Посольства і Консульства своє заступництво»; лист Аташе британської секції Швейцарської місії в Росії.

Зцього приводу Дипломатичний представник Азербайджанської Республіки в Україні М. Ю. Везіров пише наступне: «Також з візитом був у грузинського генерального консула п. Ушверідзе. Він мене також прийняв дуже привітно. Говорили про грузинсько-мусульманську дружбу, про спільні інтереси і тут же, переступивши межі офіційного візиту, почали вести ділові розмови, і я доручив захист інтересів наших громадян грузинському консулу» [6].

Грузинське консульство було місцем збору консулів інших держав, вироблення їхньої спільної позиції і реакції на події, що відбувалися в Одесі і консульських округах в грізні революційні роки, а Генеральний консул Грузинської Республіки в Одесі був головою Ради одеських Консулів, в приміщенні Грузинського Генерального консульства неодноразово проводилися збори Спільного засідання Київської, Харківської та Одеської консульських колегій. На Засіданні 9 квітня 1919 року був розподілений захист громадян іноземних держав, чиї представники покинули Одесу і не передали залишившимся в Одесі іншим консулам своїх повноважень. Так, Нідерландський консул взяв на себе турботу про греків, про поляків, іспанців, бельгійців і португальців, Норвезький і Датський - про китайців, японців, сіамців, сербів і чехословаків, Шведський - про німців, Швейцарський - про італійців, французів, американців і румунів, Німецький - про австрійських німців, Грузинський - про англійців, азербайджанців (виділено нами - Т.К. і О.Д.), болгар і фінляндців [7].

Перебуваючи в Одесі, орієнтовно в період з лютого (березня) 1919 р - 14 травня 1919 р М. Ю. Везіров дає характеристику політичній обстановці в Одесі: «В Одесі мене чекала вкрай несприятлива політична обстановка. Влада добровольча поводилася вкрай грубо по відношенню до новостворених держав.

Французи знали небагато про російські справи і вели себе також некоректно. Грузинському консульству було запропоновано покинути Одесу. Щоб уникнути непорозумінь і конфліктів, які могли відбутися, був неофіційно і стежив за переговорами французів з українцями. Сподівався на успішний результат переговорів і на спільну дію проти більшовиків.

Співробітник правого органу «Южная Русь» домагався інтерв'ювати мене, однак я ухилився. Але газета все ж надрукувала «інтерв'ю» від імені «перебуваючого в Одесі дипломатичного представника одного з державних новоутворень на Кавказі», причому описала самостійний Кавказ в дуже похмурих фарбах. Також було мені запропоновано зняти квартиру у графа Бобринського і цього разу під різними приводами [я] відмовився.» [6]

У цій цитаті з Донесення ймовірно мова йде про події лютого 1919 р. Так, 9 лютого 1919 р Головнокомандувач військами Південно-Західного краю О. С. Санніков постановив закрити Генеральне консульство Грузії. У Доповіді № 2 О. Ушверідзе присвячує цим подіям кілька абзаців: «Але 9 лютого, коли влада Добрармії була реконструйована і на чолі військового і цивільного управління став генерал Санніков, вийшов наказ про закриття Консульства, причому запропоновано було мені виїхати з Одеси. Я негайно відправився для переговорів до генерала Саннікова, але він в прийомі мені відмовив. Тоді, бажаючи домогтися скасування припису про закриття Консульства і висилку чинів консульства, я звернувся за з'ясуванням правомірності дій генерала Саннікова до Союзного Командування, якому вказував, що я перебуваю в окупаційній зоні, в результаті чого було розпорядження про відкриття консульства. Надалі, аж до залишення Одеси Добровольцями відносини мої з ними, як Грузинського Консула, припинилися і зносився виключно з союзним командуванням.» [8].

Перебуваючи в Одесі, М. Ю. Везіров завдав кілька візитів, про які згадує в Донесенні: «В Одесі здійснив офіційний візит до англійського Генерального консула п. Кука. П[ан] Кук прийняв мене дуже тепло. Я заявив, що мені вкрай приємно бачити представника великого народу, який з належною увагою ставиться до прав національностей. Пан Кук подякував мені і почав питати про Азербайджан. Я показав йому маленьку карту Азербайджанської Республіки і докладно розповів про нашу країну. Вказав на культурність нашого народу і на зрілість його до самовизначення і самостійного існування. Ми розлучилися з п. Куком друзями, і він провів мене до дверей свого кабінету ...

В Одесі тоді чекали пароплав турецький дипломатичний представник при Гетьмані України Ахмед Мухтар-бей Моллаогли і генеральний консул у Києві Ферид-бей. Я відвідував їх як старих знайомих і особистих друзів. Мухтар-бей, дипломат з двадцятип'ятилітнім стажем, висловив бажання служити Азербайджану (бажано було б використовувати знання і досвід турецького дипломата в якості радника нашого Міністерства закордонних справ, бо дипломата-техніка, який знає міжнародне право, у нас немає).» [6]

На Грузинське консульство, в певні моменти часу єдине в Одесі, лягла складна місія по евакуації військовополонених, персоналу консульських установ та іноземних підданих: «Вся робота по виконанню евакуації випала на Грузинське консульство, чини якого працювали не покладаючи рук і вдень і вночі» [8].

Як вказує О. Ушверідзе в Доповіді №1 «Крім грузин-полонених, при посередництві Консульства пройшло не менше 1000 осіб., уродженців Азербайджану, Вірменії, Туркестану, у яких на той час не було своїх представників в Одесі» [9]. Власне, ця фраза підтверджує відсутність представника Азербайджанської Демократичної Республіки в Одесі, як і та обставина, що М. Ю. Везіров «Щоб уникнути непорозумінь і конфліктів, які могли відбутися, був [в Одесі] неофіційно ….».

Описуючи складності евакуації з Одеси громадян Грузії, в Доповіді 2 О. Ушверідзе цитує свого листа, «…надіслане французькому вищому командуванню в Константинополь з

копією англійському командуванню: «Протягом останніх тижнів, писав я, грузинські громадяни, військовополонені та особи, які закінчили університет, з'їхалися з різних міст України, чекаючи прибуття транспорту, які дали б їм можливість вирушити на батьківщину до Грузії, а не на Кубань. Всі ці особи перебувають в жахливих умовах, з причини недоліку харчів. У подібних умовах перебувають вірмени і азербайджанці (виділено нами – Т.К. и О.Д.). Прошу Вас дати мені запевнення в тому, що всі ці особи будуть відправлені на їх батьківщину.» [8]

Власне, метою приїзду М. Ю. Везірова в Одесу було повернення в Азербайджан. У тому ж Донесенні, в якому М. Ю. Везіров вельми позитивно відгукується про зустріч з О. Ушверідзе, дана діаметрально інша оцінка відношення співробітників Генерального консульства Республіки Грузії в Одесі до М. Ю. Везірова в процесі евакуації: 14 травня ввечері виїхав з Одеси. Цілий день з 4 год. ранку довелося чекати чергу, поки не здійснили ретельний обшук моїх речей. Вважаю обов'язком довести до Вашого відома, що чини грузинського консульства на чолі з Генеральним консулом Ушверідзе показали крайню нетактовність по відношенню до мене і до наших громадян. Ініціатива в справі відправки представників і громадян йшла від грузинського консульства, бо вони перебували в контакті з більшовиками, разом встановлювали правила [і] порядок посадки на пароплав. Представникам усіх держав була надана шана - вони були відправлені на пароплаві в першу чергу, мене ж змусили чекати під проливним дощ [ем] кілька годин. Неодноразову заяву мою майже всі [м чинам] грузинського консульства не привели ні до чого. Тільки кожен раз п. Ушверідзе обсипав мене компліментами. Не можу не відзначити благородства капітана болгарського пароплава «Борис», який люб'язно поступився мені офіцерською їдальнею пароплава, де я спокійно доїхав до Константінополя» [6].

Для реєстрації від'їжджаючих була організована перша евакуаційна комісія під головуванням професора Аваліані. Серед тих осіб, що від'їжджають, були громадяни Англії, Франції, Грузії, Азербайджану та інших держав. 14 травня 1919 р. Одесу залишили

600 іноземних підданих, серед яких було чимало дипломатичних представників різних держав. Саме на ці події вказує невтішний коментар М. Ю. Везірова про його евакуацію. Однак слід звернути увагу на високу цифру евакуйованих іноземних підданих в один день, і це, навпаки, послужить підставою віддати данину поваги до величезної роботи, виконаної Генеральним консульством Республіки Грузії в Одесі.

Слід зазначити, що мала місце і третя хвиля евакуації, щодо якої О. Ушверідзе писав: «Листування і клопоти з питання евакуації третьої партії іноземців, незважаючи на зустрічні на кожному кроці перешкоду і протидію, тривали з колишньою енергією. Але в цей раз в силу донезмоги загострених відносин між союзниками і радянською владою, викликаних обставинами політичного і військового характеру, клопоти не дали позитивних результатів; радянська влада упиралася, продовжуючи ухилятися від вирішення на відправку іноземців аж до моменту залишення більшовиками Одеси і переходу влади до Добровольчої Армії. І третя евакуація вже тільки громадян Грузії та Азербайджану (відділено нами - Т.К. і О.Д.) відбулася при Добровольцях, коли відновилося пароплавне сполучення до Чорноморських портів» [8], в вересні 1919 р. разом з евакуацією Генерального консульства Республіки Грузії в Одесі [4: 105].

На цьому закінчується одеський епізод з діяльності Дипломатичного Представника Азербайджанської Республіки в Україні М. Ю. Везірова, але не його дипломатична діяльність, яка безсумнівно представляє інтерес для вивчення, як і історія дипломатичних відносин Української Народної Республіки та Азербайджанської Демократичної Республіки.

Список літератури

1. Азербайджанская Демократическая Республика. Внешняя политика. (Документы и материалы) / Баку, издательство «Азербайджан». 1998. Азербайджан. 1918. 3 ноября. № 25.

2. Korotkyi T., Khevtsurian A. Island of hope in the vortex of revolution: the Georgian Consul General in Odessa, 1918-1919 / Jus Gentium. Journal of International Legal History. – Vol. 4. № 1. – P. 95-

115;

3. Киладзе С. Неизвестные страницы дипломатии // Зеркало недели. – 1995. – 27 мая, № 21;

4. Матяш І. Українсько-грузинські дипломатичні відносини в 1919–1921 рр.: політичні завдання та організаційні форми / Україна і Грузія у міжнародних відносинах: історія та спільні виклики сучасності. До століття встановлення дипломатичних відносин: Збірка наукових праць / Упоряд. Ірина Матяш, Тамаз Путкарадзе; Вступне слово: Валерій Смолій, Ігор Долгов; Інститут історії України НАН України, Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. – С. 38-63;

5. Музичко О. Є. Грузини в історії Південної України: спільне море та доля / О. Музичко; Ред. Т. Нішніанідзе; Наук. ред.: д. істор. н., проф. З. Абашидзе, д. філол. н., проф. О. Мушкудіані. – Одеса: ВМВ, 2016;

6. Музичко О. Перший грузинський консул в Одесі Овсій Іларіонович Ушверідзе: толерантність як принцип дипломаті // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Вип. 21. – Одеса: Друкарський дім, 2016. – С. 224-242.

7. Музичко О. Перший грузинський консул в Одесі Овсій Іларіонович Ушверідзе: толерантність як принцип дипломаті // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Вип. 21. – Одеса: Друкарський дім, 2016. – С. 224-242;

8. Нишнианидзе Т. Страницы истории консульства Грузии в Одессе – 1919 г. / Т. Нишнианидзе, Т. Короткий // Чорноморські румби : міжнар. мор. альманах / ред.-укл. Р. М. Короткий. – О. : Фенікс, 2012. – Вип. 11. – С. 282-287;

9. Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918–1919 рр.) / Тимур Царцидзе // Одеські вісті. – 2015. – 25 липня;

10. თემურ კოროტკი (უკრაინა), ამირან ხევცურიანი (საქართველო) ევსეი უშვერიძე - საქართველოს რესპუბლიკის გენერალური კონსულის მოღვაწეობა ოდესაში 1918-1919 წ.წ. / Intercultural Communications. International scientific periodical edition. Tbilisi. 2019. № 31. – P. 74-85

11. Korotkyi T., Khevtsurian A. Island of hope in the vortex of revolution: the Georgian Consul General in Odessa, 1918-1919 / Jus Gentium. Journal of International Legal History. – Vol. 4. № 1.

12. Письмо Дипломатического представителя Азербайджанской Республики в Украине от 24 апреля 1919 г. Национальный архив Грузии. – Фонд 1871. – Опись 1. – Дело 1. – Стр. 35.

13. Донесение дипломатического представителя Азербайджанской Республики на Украине М. Ю. Везирова министру иностранных дел М. Ю. Джафарову от 12 июля 1919 г. № 32. Государственный архив Азербайджанской Республики, ф. 970. оп. 1, д. 40, л.9-11.

14. Протокол заседания Консулов: Нидерландского, Норвежского и Датского, Шведского, Персидского, Швейцарского, Германского, Грузинского от 9 апреля 1919 г. Национальный архив Грузии. Фонд 1871. – Опись 1. – Дело 1. – Стр. 89.

15. Доклад № 2 Министру иностранных дел Республики Грузия о деятельности Грузинского генерального консульства в Одессе от 28 ноября 1919 г. Национальный архив Грузии. – Фонд 1871. – Опись 1. – Дело 1. – С. 66.

16. Доклад № 1 Министру иностранных дел Республики Грузия о деятельности консульства от 28 ноября 1919 г. Национальный архив Грузии. – Фонд 1871. – Опись 1. – Дело 1. – С. 57.

УДК 94(477)=512.19(045)

Крюков Віктор Григорович,
доктор історичних наук, професор
(Національний авіаційний університет, м. Київ)
https://orcid.org/0000-0002-0700-0105

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАТУС КРИМСЬКИХ ТАТАРІВ ЯК КОРІННОГО НАРОДУ УКРАЇНИ (ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА)

Історія кримських татарів являє собою один з найбільш сумних прикладів народних страждань. Дійсно, депортація кримських татарів, яка відбулася з 18 травня до початку червня 1944 року, залишилася у пам'яті людства як величезна трагедія. Цей акт геноциду і етноциду мав руйнівні наслідки для етноісторичного розвитку кримськотатарського народу. Лише через 45 років після цієї трагедії кримські татари отримали дозвіл на повернення на свою етнічну батьківщину. Тому лише 20 березня 2014 року Верховна Рада України визнала статус кримських татарів як корінного народу України. У такий спосіб Україна приєдналася до "Декларації прав корінних народів", яка була прийнята ООН у 2007 році. Втім, анексія Російською Федерацією Автономної республіки Крим, що відбулася майже одночасно з цією подією, мала своїм наслідком перетворення питання про статус кримських татарів як корінного народу України на одну з найбільш болючих, гострих і злободенних проблем сучасної міжнародної політики. Адже для України дане питання є складовою її боротьби за незалежність і територіальну цілісність, а для кримських татарів – боротьби за власну ідентифікацію і право на існування у якості окремого народу, який має свою історію, куль-туру і самосвідомість, тобто боротьби за своє майбутнє.

З іншого боку, у останній час посилилися спроби російських політиків і (на жаль) істориків заперечити визнанню статусу кримських татарів як корінного народу України узагалі, та Криму зокрема. Їх доводи ґрунтуються на тому факті, що етнонім "татар" поширився у середовищі тюркських етносів Східної Європи лише у XIII – XIV століттях, тобто значно пізніше від

часу розселення "західних тюрків" на степовому територіальному просторі, який простягався зі сходу на захід від Середнього Поволжя до Нижнього Подунав'я. Визнаючи це історичне явище за безсумнівний історичний факт, ми разом з цим наполягаємо на тому, що в даному випадку йдеться про поширення етноніму "татар" на ті тюркські етнічні спільноти, які залюднювали вище названий ареал мешкання "західних тюрків" з того часу, який був віддалений у минуле від XIII століття на вісім століть. Додамо до висловленого, що запозичення місцевим населенням етнічної назви із зовні, тобто при-внесеної на територію їх мешкання пришельцями, було звичайним явищем. Зокрема, таким є етнонім "рус". В сучасній історичній науці немає сумніву в тому, що даний етнонім є запо-зиченням, і предметом дискусії є лише питання про те, від яких саме пришельців він був за-позичений: ти то від норманів, чи то від сармато-аланів, чи то від якогось іншого етнічного угрупування. Але то є тема окремого наукового дослідження. Тому, грунтуючись на висловленому, ми вважаємо, що в даному випадку варто досліджувати не етимологію і семантику власне етноніму "татар", але зосередити увагу на дослідженні процесу виникнення і початкового етапу історичного розвитку того етносу, в межах якого відбулося первісне формування тих етнічних угрупувань, що являли собою безпосередніх предків сучасних кримських татарів. Отже, реалізація такого методологічного підходу до досліджуваної проблематики є метою даної наукової студії.

При цьому, на нашу думку, варто звернути увагу на таку обставину, що в найменуваннях державних утворень "західних тюрків", які існували задовго до "татаризації" тюркського населення Східної Європи в крайніх протилежних частинах ареалу мешкання "західних тюрків" (Волзько-Камська Булгарія, Дунайська Болгарія), простежується етнічна назва "булгари". Ми вважаємо, що в процесі реалізації мети даного дослідження насамперед належить зосередити увагу саме на пошуку витоків кримськотатарського етносу в межах того етнічного угрупування, яке є відомим як булгари. Отже, за початок процесу виникнення булгарського етносу варто вважати другу половину II тисячоліття,

коли із Сіньцзяна до залюднених племенами кочівників-угрів степів Західного Сибіру і Південного Приуралля [33: 3 (1): 258-277] під тиском кочівників, званих "сяньбі", просунулося військово-політичне об'єднання кочових тюркомовних племен, відоме під етнічною назвою "хунну" [3: V: 578-579; 4: 77-78; 7: 37-39, 203-204]. Під час тривалого спільного перебування "хунну" та угрів у західносибірських і південноуральських степах відбулася асиміляція уграми пришельців, унаслідок чого виникла нова кочова етнічна спільнота, відома як гунни. Відмітними ознаками цієї етнічної спільноти були перевага угорського фізичного типу, та тюркська мова, в якій відчувався вплив угорської мови [25: 19 (2): 55-56, 69-70; 26: 5: 27].

У 370 році почалася міграція гуннів у західному напрямі: переправившись через Волгу, ці кочівники вторгнулися у степи Прикавказзя, підкорили іраномовні кочові племена аланів і сарматів [29: 72, 491], після чого вони спрямували свою експансію далі на захід – проти двох керованих східногерманськими готами могутніх військово-політичних союзів, до складу яких входили також деякі алано-сарматські племена. Зокрема, то були остготи-грейтунги, які залюднили Нижнє Подніпров'я, окупували центральну і східну частини Кримського півострова та Східне Приазов'я, підкоривши при цьому елліністичне державне утворення – Боспорське царство; та вестготи-тервінги, які опанували територію, розташовану поміж ріками Дністром на півночі та Дунаєм на півдні, й Карпатськими горами на заході [6: I: 245; 11: 122]. У 375 році гунни розгромили і підкорили грейтунгів, а тервінгів витиснули у Фракію, після чого останні відійшли далі на захід, до Італії, а потім до Галлії [38: I: 39-41; 34: V (35, 37, 39-43), VI, (6, 11)]. Наприкінці 30-х – на початку 40-х років V століття гунни самі опанували Фракію і залюднили Паннонію [9: 52-53]. Внаслідок цих подій на початку V століття створилося могутнє гетерогенне військово-політичне утворення, що об'єднало у своєму складі різно-етнічні племена, а саме угро-тюрків, алано-сарматів, та германців [36: 61-62, 161-167; 17: 270, 347]. Внаслідок розпаду гунського союзу племен, що відбувся в сере-дині V століття, із Паннонії до степів Дніпро-

Дунайського межиріччя відійшли західні гунни. Отже, гунська навала спричинила кардинальну зміну етнічної ситуації в степах Північного Причорномор'я: готи-грейтунги і готи-тервінги були витиснуті з цього регіону разом з алано-сарматами, а територію їх колишнього мешкання опанували тюркомовні племена. Від часів, що настали після розглянутих подій, а саме від 480 року, походять найбільш ранні звістки візантійських писемних документів про ті угро-тюркські етнічні спільноти, на які поширилася загальна етнічна назва "булгари" [22: 135]. Із цих та із більш пізніх повідомлень візантійських писемних документів виявляється, що період кінця V – першої половини VI століть був тим часом, коли в степах Дунайсько-Донського межиріччя і Азово-Каспійського межимор'я кочувало декілька угро-тюркських орд, до складу яких входила певна кількість племінних угрупувань. З часом на згадані племінні угрупування поширилися етнічні назви тих племен, які очолювали ці орди. [31: 109].

Докладний перелік угро-тюркських орд, які мешкали в степах, що простягалася на пів-нічний захід від Кавказьких гір, міститься у "Вірменській географії" VII століття, автором якої, певно, був Ананій Ширакаци [5: 106, 113]. У вимовлянні цих етнонімів виявляються тюркські інтонаційні джерела, а будь-яка інтонація є природним свідченням щодо витоків походження цих етнічних назв. Зокрема, в згаданому переліку названі kupi-bulgar, duçi-bulkar, oghondor-blkar, та çdar- bolkar [8: 33]. Із аналізу цих етнонімів виявляється, що вони є подвійними, і першу їх частину складають назви великих орд. Зокрема, етнічна назва "kupi" у формі "κουρτου" згадується Константином VII Багрянородним у якості складової етноніма "Κουρτουγερμάτοι" / Κουρτουγερμάτοι /, який являє собою грецьку передачу мадярських назв тюркського походження, а саме "kürt" і "gyarmat" [12: 162-163, 395]. Перша з цих назв, тобто "kürt", є варіантом написання самоназви орди кутригурів, яка кочувала в степовій смузі, що охоплювала басейн середньої течії ріки Сіверський Донець, і простягалася на південний захід до завороту Дніпра в районі Дніпровських порогів. У другому подвійному етнонімі назва "duçi" ідентифікується з найменуванням роду Дулу, із якого

походила правляча династія майбутнього військово-політичного союзу угро-тюркських орд. Зважаючи на те, що правитель цього союзу і засновник династії Дулу був вождем орди гунногундурів, можна уважати, що назва "duçi" означає саме цю орду. Територія мешкання гунногундурів охоплювала степи Нижнього Подоння та Східного Приазов'я, і сягала на південному сході нижньої течії ріки Кубань. У назві "oghondor" третього подвійного етноніма убачається орда унногундурів, яка кочувала в районі Донецького Кряжу та в Західному Приазов'ї. Щодо четвертого подвійного етноніма, то назва "çdar" може означати тих угро-тюрків, які пе-ребували в Центральній Європі, а саме в Паннонії [4: 112-116, 121]. Подвійність названих етнонімів відображує процес поширення на окремі орди угро-тюрків, кожна з яких мала свою самоназву, загальної етнічної назви "bol-ogur". Вважається що друга частина даної назви, ogur, означає етнічне походження даної кочової етнічної спільноти від угрів, а перша її частина, bulga, являє тюркський термін "змішувати". Отже, етнічну назву "bol-ogur" варто розуміти як "змішані (тобто тюркізовані) угри" [13: 72].

Процес етнічної консолідації вище названих й інших булгарських племен завершився створенням близько 635 року створенням військово-політичний союз кочівників, відомий у візантійських писемних документах того часу як "Велика Болгарія" (παλαια Βουλγαρία) [35: 545-546; 30: 503-504], до складу якої увійшли гунногундури, унногундури, кутригури, утігури й інші етнічні спільноти західних (східноєвропейських) тюрків, на яких, разом з угро-тюрками басейну Середньої Волги і Ками впродовж XIII – XIV століть пошився у якості їх самоназви етнонім "татари". Територія цього протодержавного утворення охоплювала землі, розташовані на захід від нижньої течії ріки Кубань, а саме степи Нижнього Подоння, Західного та Східного Приазов'я, і Середнє Подінців'я. На півдні територія "Великої Болгарії" сягала Степового Криму та Керченського і Таманського півостровів. Створення "Великої Болгарії" являло собою завершення процесу поширення загальної етнічної назви "булгари" на угро-тюркські етнічні спільноти, які увійшли до її

складу. Він був результатом тривалого пробування тих етнічних спільнот на суміжних землях в умовах одноманітного способу життя. Збройні сутички поміж окремими племенами спричинили асиміляцію одних етнічних угрупувань іншими і утворення змішаних спільнот, так званих орд. Цей процес су-проводжувався взаємним етнічним зближенням цих кочівників. Однак, після смерті засновника "Великої Булгарії" хана Кубрата, що відбулася в 642 році, цей військово-політичний союз припинив своє існування. Кожна з болгарських орд була очолена синами цього правителя, які відмежувалися один від одного. Зокрема, хан Батбай дістав владу над гунногундурами, хан Котраг очолив кутригурів, а хан Аспарух став правителем унногундурів. В такому стані булгарські орди були неспроможними протистояти експансії з боку хозарів. Гунногундури були підкорені хозарами, а орда кутригурів, розпалася на дві частини. Перша з цих частин, підкорившись хозарам, залишилася в донецько-приазовських степах, а друга відкочувала на північний схід, до земель Середнього Поволжя і Нижнього Прикам'я. Щодо унногундурів, які кочували в районі Донецького кряжа, то вони відійшли під тиском хозарів на захід, до земель Дністро-Дунайського межиріччя. Але при цьому деяка частина унногундурів, відокремившись від цієї орди, просунулася на південь, до степів Криму, і залишилася там. Щодо решти гунногундурів, то у 679 році вони підкорили ті сім слов'янських племен, які мешкали на території двох візантійських провінцій, а саме Добруджи й Нижньої Мізії [14: 156-219], і опанувала землі, які знаходилася поміж рікою Дністер на півночі, та гірським пасмом Стара Планина на півдні. Столицею Дунайської Болгарії стало місто Пліска [10: 5-195; 14: 60-62, 120-124; 15: 47-56]. Зважаючи на те, що, згідно з повідомленнями візантійських писемних документів досліджуваної історичної доби, правителі Дунайської Болгарії до середини IX століття носили титул тюркських володарів, а саме "хан" (Κάνες), висловлено думку про незавершеність на той час процесу асиміляції слов'янами нащадків унногундурів [30: 495].

В арабській писемній традиції IX-X століть етнічна назва булгарів означена у декількох формах її арабського написання, а

саме راغُب (burġār), راكْلُب (bulkār) [23: 126, 141] та رَغُب (burġar) [28: VII p. 133; 24: 66, 67, 141, 180, 181, 183, 184, 191, 196, 225]. Найбільш ранні відомості про булгарів містяться в географічному творі "Книга картини Землі" (ضرْألا ةَروُص ُبابَتِك), яку написав математик, астроном, географ та історик Абу Джаʿфар Мухаммад ібн Муса ал-Хуварізмі. Вони згадані як населення "країни Сарматийя, а вона [є] земля бурджан" (ناجْرُبُضرْأَىوَه َيِيطامْرَسُدالب) [21: 104-105]. Написання цього твору ал-Хуварізмі закінчив після смерті халіфа Абу ал-ʿАббаса ʿАбд Аллаха ал-Маʿмуна ібн Харуна ар-Рашида (813-833), тобто поміж 836 і 848 роками [2: 511-512; 37: 978-979]. Перебуваючи на посаді халіфського астролога і являючи собою одного із провідних науковців Арабського халіфату, ал-Хуварізмі працював у своєрідному науково-дослідницькому центрі, який на той час існував у Багдаді, званому "Будинок Мудрості" (َبَيْتُ الْحِكْمَة). В бібліотеці "Будинку Мудрості" відбувалися переклади на арабську мову наукових праць античних, латинських, сирійських учених, а також науковців до-ісламського Ірану [32: 157-158]. Варто вважати, що саме в цій бібліотеці ал-Хуварізмі ознайомився з твором античного географа Клавдія Птолемея, званим "Географічний порадник" (ή γεωγραφική υφήγησις). Отже, "Книга картини Землі" являє собою переказ згаданого твору Клавдія Птолемея з доданням до цього переказу інформації, яка відображувала сучасну ал-Хуварізмі дійсність. На користь цього висновку свідчить подвійність етнічного означення досліджуваної нами інформації, а саме "країна сарматів", але "земля бурджанів". Дійсно, відмітною ознакою розділу "Місця [на карті], в яких описані межи країн" (ُبِتْكُت ىِتَّلاَأ ُعضاَوَمْلا ِنادْلُبلا ِدوُدُح اهيِف), де міститься досліджувана нами інформація, є упровадження ал-Хуварізмі повідомлень про місця розселення сучасних йому етнічних спільностей Східної Європи згідно з даними Клавдія Птолемея про великі "країни" Європи й Азії доби пізньої античності, зокрема про "Європейську Сарматію" (Σαρματια ή εν 'Ευρώπη) [20: III: 5, 7, 9-10 і V: 8, 16]. Разом з цим, інформація Клавдія Птолемея про сучасні йому етнічні спільноти Європи не відповідала уявленням ал-Хуварізмі про етнічну ситуацію в Східній Європі, що склалася в часи його життя. Адже

ці уявлення сформувалися на засадах обізнаності цього вченого щодо реалій етнічного стану, який існував на землях України та прилеглих до них областей Центральної та Східної Європи. Як наслідок цієї ситуації, на нашу думку, було упровадження в запозичені ним із "Географічного порадника" звістки інформації про відомі йому етнічні спільноти, що в часи його життя мешкали на цих землях. Саме тому сучасні йому етнічні спільноти названі в "Книзі картини Землі" у якості населення птоле-меївських "країн". Саме тому, згідно з ал-Хуварізмі, "країна Сарматийя" – то є "земля бурджанів". При цьому важливо зазначити, що етнонім "бурджан" (نَاجْرُب), яким ал-Хуварізмі означив булгарські етнічні спільноти степової смуги Північного Причорномор'я, являє собою арабське транспонування запозиченої ним із тогочасних латинських писемних джерел етнічної назви "burgani" [27: I: 24]. Причиною цього транспонування насамперед була така обставина, що європейське написання латинської літери "g" має звучання і як "г", і як "дж". Щодо літери "n", то в даному випадку варто мати на увазі, що до нинішнього часу зберігся лише один примірник рукопису "Книги картини Землі", датований 1037 роком. Тому доцільно припустити помилку переписувача, яка полягала в заміні правильної арабської літери "ра" на схожу за своєю графікою, але помилкову іншу літеру, а саме "нун". Отже, пропонується відновити правильне арабське написання етноніма "бурджан" через заміну третьої його літери етноніму نَاجْرُب, а саме "джім" (ج), на літеру "гайн" (غ), а останньої літери "нун" (ن) на літеру "ра" (ر). У такому разі відновлюється логіка правильного арабського написання цього етноніму в формі رَاغْرُب (burġār). Згідно з поданими в "Книзі картини Землі" координатними показниками географічного положення "країни Сарматії – землі бурджанів", територія мешкання болгарських етнічних спільнот простягалася від місцевості, прилеглій до згаданого в творі Клавдія Птолемея болгарського міста "Бурнон" (Βουρνον) [20: 56] на південному заході до умовної межи "Керченська протока – західне узбережжя Азовського моря – Нижній Дон" [19: III: 5; VIII: 10]. Тому доцільно визнати, що семантика етноніму "бурджан" в "Книзі картини Землі" поширюється як на дунайських, так

і на донецько-приазовських болгар. Отже, можна вважати, що у згаданому фрагменті "Книги картини Землі" відображена та етноісторична ситуація, яка існувала в Північному Причорномор'ї наприкінці VII – початку VIII століть.

Щодо Кримського півострова, то до середини VIII століття у передгірних районах Центрального Криму, а також на Керченському півострові, тривав процес формування землеробської культури представників тієї частини орди гунногундурів, яка в середині VII століття, під час відходу під тиском хозарів орди хана Аспаруха із району Донецького кряжу в західному напрямі, відокремившись від головної орди, просунулася до Степового Криму, була ізольована там хозарами, і залишилася на Кримському півострові. Під середину VIII століття Керченському півострові і у передгір'ях Кримських вже існували землеробські селища предків кримських татарів. Однак, в середині VIII століття із Середнього Поволжя та Нижнього Прикам'я, повернулася до місця свого колишнього пробування, тобто до донецьких степів, булгарська орда кутригурів [18: 447-454]. Однак, повернувшись із Середнього Поволжя, кутригури опинилися у сфері впливу з боку Хозарського каганату і, зрештою, підпали в залежність від нього. Хозарський каганат, ослаблений тривалими війнами з Арабським халіфатом, здобув у кутригурах ту військову силу, за допомогою якої він набув можливість відновити свою експансію в південно-західному напрямі. Саме тому пробування кутригурів на їх прабатьківщині було недовгочасним: кутригурська орда в складі війська хозарського війська хакана Булана вторгнулася на Кримський півострів. Наслідком завоювання кутригурами й хозарами Кримського півострова була докорінна зміна етнокультури цього регіону: адже згадана експансія не завершилася окупацією кутригурами лише Степового Криму та Керченського півострова. Просунувшись у Гірський Крим, ця орда захопила Байдарську долину й розгромила Кримську Готію. Отже, кутригури опанували значну частину тих земель Криму, де до того часу проживало тубільне іраномовне та греко-візантійське населення. Хозарсько-кутригурської окупації уникнуло лише місто Херсонес Таврійський, розташоване на

південно-західному березі Кримського півострова [16: 62, 125-126]. Тяжкою втратою для Візантійської імперії було захоплення і зруйнування булгарами міста Сугдеї. Адже назване місто наприкінці VII – у першій половині VIII століть перетворилося на значний центр ремісничого виробництва й торгівлі. Тому зруйнування Сугдеї не являло припинення його існування. Надалі Сугдею було відбудовано, і з часом дане місто перетворилося на головний політичний центр військово-політичного об'єднання бул-гарів Східного Криму, яке отримало назву "Газарія". В межах цього протодержавного утворення відбувалася активна асиміляція болгарами тубільного населення Криму. [1: 145-149].

Отже, викладені історичні факти свідчать про те, що кримськотатарський народ являє собою складову могутнього етносу західних тюрків, званих булгарами, який відігравав провідну роль в історії Східної Європи з 30-х років VII до середини VIII століть. Набутий ними в межах етногенезу булгарів історичний потенціал власної ідентифікації обумовив створення предками кримських татарів одного з найбільш ранніх протодержавних утворень в межах Хозарського каганату. Разом з цим, саме сучасні кримські татари являють собою також спадкоємців етнокультурних традицій тубільного населення Криму часів античності. Тому боротьба кримських татарів за своє право мати статус корінного народу України є не лише відповідною існуючому міжнародному праву, але також й історично обґрунтованою.

Список використаних джерел та літератури

1. Баранов И. А. Болгаро-хазарский горизонт средневековой Сугдеи / И. А. Баранов // Плиска – Преслав / [отговорен редактор Рашо Рашев]. – София: АРГЭС, 1989. – Т. II: Прабългарската култура: материали от българо-съветската среща. Шумен, 1979. – С. 145 – 159.

2. Бартольд В. В. Введение к изданию "Худуд ал-алам" / В. В. Бартольд // Бартольд В. В. Сочинения / [пред. ред. кол. Б. Г. Гафуров]. – Москва: Восточная литература. – Т. VIII – Работы по источниковедению / В. В. Бартольд; отв. ред. А. С. Тверитинова – 1973. – С. 504 – 545.

3. Бартольд В. В. Тюрки: историко-этнографический обзор / В. В. Бартольд // Бартольд В. В. Сочинения / [пред. ред. кол. Б. Г. Гафуров]. – Москва: Восточная литература, 1963 – 1973. – Т. V: Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов / В. В. Бартольд; отв. ред. А. Н. Кононов. – 1968. – С. 576 – 595.

4. Бернштам А. Н. Очерк истории гуннов / А. Н. Бернштам; отв. ред. М. М. Дьяконов. – Ленинград: ЛГУ, 1951. – 256 с.

5. Генинг В. Ф. Ранние болгары на Волге (Больше-Тарханский могильник) / В. Ф. Генинг, А. Х. Халиков; ред. Н. Я. Мерперт. – Москва: Наука, 1964. – 200 с.

6. Грушевський М. Історія України-Руси. В одинадцяти томах, двадцяти книгах / М. Грушевський; ред. кол.: П. С. Сохань (голова), В. А. Смолій (заст.). – Київ: Наукова думка, 1991 – 1998. – Т. І: До початку XI віка. – 1991. – 736 с.

7. Гумилев Л. Н. Хунну. Степная трилогия / Л. Н. Гумилев; гл. ред. С. В. Глебов, отв. науч. ред. В. Ю. Ермолов. – Санкт-Петербург: Тайм-аут – Компасо, 1993. – 212 с.

8. Димитров Д. И. Прабългарски племена в Източна и Централна Европа / Д. И. Димитров // Проблеми на прабългарската история и култура / [отговорен редактор Рашо Рашев]. – София: АРГЭС, 1989 – 1991. – Т. І: Втора международна среща по прабългарската археология. Шумен, 1986. – 1989. – С. 32 – 54.

9. Ермолова И. Е. Сведения позднеантичных и раннесредневековых авторов о первом периоде пребывания гуннов в Европе // Восточная Европа в древности и средневековье: сборник статей / [отв. ред. Л. В. Черепнин]. – Москва: Наука, 1978. – С. 49 – 54.

10. Заимов Й. Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия / Й. Заимов. – София: Българската академия на науките, 1967. – 345 с., 17 карт.

11. Залізняк Л. Л. Нариси стародавньої історії України / Л. Л. Залізняк; від. ред. А. І. Комарова, Т. К. Хорунжа. – Київ: Абрис, 1994. – 256 с.

12. Константин Багрянородный. Об управлении империей: текст, перевод, комментарий. Изд. 2-е, испр. / [ред. Г. Г. Литаврин, А. П. Новосельцев]. – Москва: Наука, 1991. – 494 с.

13. Новосельцев А. П. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа / А. П. Новосельцев; ред. М. А. Васильев; рец. С. Г. Агаджанов, Я. Н. Щапов. – Москва: Наука, 1990. – 263 с.

14. Тъпкова-Заимова В. По някой въпроси за етническите промени на Балканите през VI-VII вв. / В. Тъпкова-Заимова // Известия на Института за история. Отдел за исторически и педагогически науки. – София: Българската академия на науките, 1963. – 229 с.

15. Тъпкова-Заимова В. Войнов М. България на Аспарух и България на Кувер / В. Тъпкова-Заимова, М. Войнов // Военно-исторически сборник. Министерство на народната обрана, Генерален щаб. – София: Военното издателство, 1982. – № 5. – С. 47 – 56.

16. Чичуров И. С. Византийские исторические сочинения: “Хронография” Феофана, “Бревиарий” Никифора. Тексты, перевод, комментарий / И. С. Чичуров // Древнейшие источники по истории народов СССР. – Москва: Наука, 1980. – 215 с.

17. Altheim F. Geschichte der hunnen / von F. Altheim [mit Beitragen von Robert Göld]. – Berlin: Verlag „Walter de Gruyter und Co.”, 1962. – Band 4: Die europäischen Hunnen / [mit beiträgen von Evgen Lozovan, Ruth Steil und Erika Trautmann]. – VII, 388 s.

18. Cilinská Z. Zur frage des zweiten Awarischen Kaganats / von Z. Cilinská // Slovenská archeologia: časopis archeologického ustavu Slovenskej Akadémie vied v Nitre. – Bratislava: Vydavatelstvo Slovenskej Akadémie vied, 1967. – Ročník 15. – Číslo 2. – S. 447 – 454.

19. Claudii Ptolemaei. Geographia / [e codicibus recognovit, prolegomenis, annotatione, indicubus, tabulis instruxit C. Millerus]. – Volum 1, Pars 1. – Parisius: Editore Alfredo Didot, 1883. – 570 p.

20. Czeglédy K. Die Karte der Donaulandsdschaftgruppe nach al-Huwarizmi / von K. Czeglédy // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapest: Magyar tudományos akadémia, 1950 – T. I. – Fascicle I. – S. 46 – 79.

21. Das Kitab surat al-ard des Abu Ğa'far Muhammad Ibn Musa al-Huwarizmi / [herausgegeben nach dem handschriftlichen Unicum der Bibliothèque de l'Université et régionale in Strassburg (cod. 4247) von Hans v. Mžik] // Bibliothek arabischer Historiker und Geographen / [herausgegeben von Hans v. Mžik]. – Leipzig: Verlag „Walter de Gruyter und Co.". – Band III. – 162 s.

22. Ioannes Antiochenus Fragmenta // Excerpta historia iussu imperatori Constantini Porphyrogeniti confecta III / [edidit Carl de Boor]. – Beroloni: Wiedmann, 1905. – P. 58 – 150.

23. Kitab al-a'lak an-nafisa auctore Abu Ali Ahmed ibn Omar ibn Ruste et Kitab al-Boldan auctore Ahmed ibn Abi Jakub ibn Wadih al-Katib al-Jakubi // Bibliotheca geographorum arabicorum / [edidit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1892. – Pars VII. – VIII, 373 p.

24. Kitab at-tanbih wa'l ischraf auctore al-Masudi. Accendunt indices et glossarium ad tomos VII et VIII // Bibliotheca geographorum arabicorum / [edidit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870 – 1894. – Pars VIII. – 1894. – XLIX, 508 p.

25. Fecher G. Bulgarisch-ungarishe Beziehungen in den V – XI Jahrhunderst / von G. Fecher // Corösi Csoma Archivum. A Körosi Csoma – tarsáság folyóieata. – Budapest: Körösi Csoma – tarsáság; Leipzig: O. Harrasowitz , 1926 – 1943. – Kötet 19. – Füzet 2. – S. 55 – 71.

26. Fecher G. Ikazsmarki. Die Sabiren, die Chazaren / von G. Fecher // Magyarsag: Iparügyi ministérium münkaügyi Kiadvanyai. – Sz. 4. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1930. – S. 19 – 31.

27. Lewicki T. Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny / T. Lewicki; pod redakcja Gerarda Labudy. Z prac Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949-1953) i Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (1954). – Wrocław – Kraków: Wydawnictwo polskiej Akademii nauk. – T. I. – T. II (część I). – T. II (część II), 1956, 1969, 1977. – 383, XIV s.; 159 s.; 151 s.

28. Maçoudi. Les Prairies d'or / [texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteill] // Société Asiatique: collection d'ouverages orientaux. – Paris: Edition "Imprimerie Imperiale", 1864 – 1877. – Tome premier. – XII, 572 , [8] p. – Tome

deuxième. – V, 467, [7] p. – Tome troisième. – 464, [10] p. – Tome quatrième. – XI, 480, [8] p. – Tome septième. – X, 438, [11] p. – Tome huitième. – X, 446, [11] p.

29. Maenchen-Helfen J. O. The World of the Huns. Studies in their history and culture / J. O. Maenchen-Helfen; edited by Max Knight. – Berkeley and Los Angeles: University of California press, 1973. – XXXII, 602 p.

30. Marquart J. Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historish-topographische Studien zur Geschichte des 9 und 10 Jahrhunderts (ca. 840-940) / von J. Marquart. – Leipzig: Dieterich, 1903. – L, 557 s.

31. Moravcsik G. Byzantinotiurcica / von Gyula Moravcsik. – Budapest: Pazmany Péter Tudomanyegyetemi görög filologia intezet, 1942. – Band 1: Die Bizantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. – 378 s.

32. Mžik H. Ptolemaeus und die Karten der arabischen Geographen // Der Islam: Zeitschrift für Geschichte und kultur des islamischen orients / herausgegeben von C.H. Bekher in Berlin und H. Ritter in Hamburg. – Berlin und Leipzig: Verlag „Walter de Gruyter und Co.". – Band 6, Heft 2-5. – Berlin und Leipzig, 1915. – 335 s.

33. Patkanoff S. Über der Sabiren / von S. Patkanoff // Corösi Csoma Archivum. A Körosi Csoma – tarsáság folyóieata. – Budapest: Körösi Csoma – tarsáság; Leipzig: O. Harrasowitz, 1926 – 1943. – Kötet 3. – Füzet 1. – 1940. – S. 258 – 277

34. Rutilii Claudii Nametiani de reditu Suo, Libri Duo: The Homecoming of Rutilius Claudius Namatianus from Rome to Gaul in Year 416 A. D. / [translated into English verse by George F. Savage Armstrong]. – London: Bell, 1907. – 236 p.

35. Theophanis Chronographia / [ex recensione Joannis Classeni] // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / [edidit emendatior et copiosior, consilio B. G. Niebuhrii. Opera eiusdem Niebuhrii. J. Bekkeri, L. Schopeni, G. Dindofii. Aliorumque philologorum parata]. – Bonnae: Impensis E. Weberi, 1828 – 1898. – Volume I. – № 2. – 1839. – LIV, 786 p.

36. Thompson E. A. A history of Attila and the Huns / by E. A. Thompson. – Oxford: Clarendon press, 1948. – XII, 228 p.

37. Wiedemann E. Al-Khwarizmi, Muhammed b. Musa // Enzyklopaedie des Islam. Geo-graphisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker / [herausgegeben von M. Houstma, A. J. Wensinck, W. Heffening, H. A. R. Gibb, E. Levi-Proven-çal]. – Leiden und Leipzig: Verlagsbuchhandlung von dem E. J. Brill und Otto Harrossowita, 1908 – 1936. – Band II. – S. 978 – 979.

38. Zosimi comitis et exadvocati fisci Historia nova / [edidit Ludovicus Mendelssohn]. – Lipsae: B.G. Teuber, 1887. – LIX, 306 p.

УДК 94: 159.95

А. І. Лукашенко, доктор історичних наук
(Національний авіаційний університет, м. Київ)
https://orcid.org/0000-0001-5136-5657

ДО ПИТАННЯ МЕНТАЛЬНИХ АСПЕКТІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

На території України перетинаються геополітичні інтереси США, Російської Федерації та Європейського Союзу. З одного боку наша держава займає виняткове геополітичне положення, а з іншого – не має реальних важелів впливу з огляду на особливості внутрішньої політики протягом років незалежності. У зв'язку з цим Україна належним чином не може скористатися своїм винятковим положенням і отримує лише тимчасові вигоди у контексті перетину інтересів впливових геополітичних гравців. Звісно, що подібна ситуація є недалекоглядною і потребує системного втручання і трансформації.

Тривалий час політичні еліти України «розривали» державу між прагненнями інтегруватися до ЄС та бажанням разом з Російською Федерацією реанімувати Радянський Союз у новій реінкарнованій формі, але традиційно під патронатом «старшого брата». На разі у Конституції України, зокрема в статті 102 йдеться про таке: «Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного

договору» (курсив мій) [1]. Прихильники європейської інтеграції і електорат певних політичних сил вважають це величезним здобутком. Проте, чи так це є насправді? За часів В. Ющенка українці теж відчували неабиякий подих європейської весни, яка в результаті закінчилася перемогою В. Януковича, прийняттям закону «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (від 1 липня 2010 року) щодо позаблокового статусу держави: «Під час візиту Віктора Януковича до Москви, український президент заявив, що Україна як європейська, позаблокова держава будуватиме свої відносини з НАТО відповідно до своїх національних інтересів. І так буде завжди» (курсив мій) [2].

Як склалася доля питання європейської інтеграції України за часів Віктора Януковича – всім відомо. Проте хтось може зауважити, що стаття 102 Конституції України – це не закон і будь-які нормативно-правові акти тепер не повинні суперечити основному державному документу і це є головним надбанням революції. Хочу лишень риторично у цьому випадку зауважити щодо питання наскільки жорсткою чи гнучкою є Конституція України і чи взяли ми уроки Помаранчевої революції та Революції гідності, і чи знаємо ми імена тих, хто розстрілював українців не такого далекого 2014 року на майдані?

Те що українська влада постулює у нормативно-правових актах – це одне і зовсім іншим є те, наскільки вона може конкурувати з сучасними загрозами зі Сходу. Тринадцять років тому вже був очевидним факт (але не для української влади) того, про що зазначав професор Університету Тель-Авіва Азар Гат: «Проблема корениться в підйомі великих недемократичних держав. Ідеться про давніх суперників Заходу в холодній війні – Китай і Росію, де зараз правлять авторитарні, радше капіталістичні, ніж комуністичні, режими. Нині, схоже, вони готові повернутися» [3: 70-83]. Того ж 2007 року Олексій Арбатов зазначав: «Чи не стоїмо ми на порозі нової холодної війни?» [4: 38-51]. Після подібних прогнозів запустилась ланцюгова реакція: від Грузії до сьогоднішніх подій, до яких, що не дивно, Україна була не готовою. Адже держава пройшла транзитом зупинку під назвою «демократія» і опинилася характерною «розбещеною

державою» [5: 269], а демократія у нашому випадку феномен, якого нема, але якого ми не можемо припинити хотіти [6: 70]. На словах ми рухаємося в Європу, а на ділі ми продовжуємо практикувати найгірші форми синтезу старої радянської системи і криміналітету, про що говорить здавна і закордонна преса: «Політична нестабільність в Україні призвела до політичної корупції, у якій задіяні публічний та приватний сектори, що супроводжується високим рівнем терпимості серед громадян до такої практики, і в цілому призводить до негарної картини» (Transparency International) [7]. А ситуація щодо загроз не змінюється: «Пандемія коронавірусу ставить перед нами багато проблем, в першу чергу щодо здоров'я та добробуду, але це не має відволікати нас від російської агресії і розуміння, що невизначеність і непередбачуваність російської системи може зрости в рази на фоні існуючих проблем. Адже такої сукупності проблем в Росії не було з 90-х років, і ми маємо бути до цього готові» (курсив мій) [8].

Вся увага українців і зовнішньополітичних партнерів прикута до рішень олігархічної, політичної еліти, яка їх приймає керуючись тимчасовою вигодою і аж ніяк ментальними особливостями українців, народу яким вони правлять. Тому не дивно, що на думку Самуеля Хантінгтона, Україна розірвана нація [9: 209-210] і розірваність має причини, розуміння яких дає можливість бачити вихід із ситуації.

Кожна держава не може існувати сама по собі відірвано від міжнародного контексту і тому має шукати собі партнерів, які відповідають її системі цінностей. Цінності формуються на базі глибинних мисленнєвих структур. Так, на думку Л. Февра (Нова історична школа) соціальну поведінку людей формують глибинні структури мислення (колективне неусвідомлене) та колективні уявлення, а колективне неусвідомлене виступає способом сприйняття дійсності [10]. Очевидно, що країни населення яких по-різному сприймає дійсність і має різний менталітет, не зможуть утворювати ефективні наддержавні утворення, у яких можливо досягати компромісу і консенсусу. Різні ментальні установки будуть лишень призводити до напруженості, яка

може вирішуватись тільки шляхом диктату однієї зі сторін, що звісно призведе рано чи пізно до розпаду союзу і пошуку нових форм співпраці. Прикладів цьому можна назвати безліч. І з цього ж очевидним є те, що перед тим як відповідати на питання, яка спільнота країн українцям ближча, потрібно усвідомити наші колективні уявлення та способи сприйняття дійсності на предмет належать вони до європейської світоглядної парадигми (ЄС) чи азійської (РФ). Після чого всі дискусії на предмет того, європейці ми, чи «субетнос великого російського етносу» мають припинитися і сприйматися на рівні правової системи як загрози національній безпеці. Тому звернення до питань менталітету є актуальним з огляду на необхідність повернення до витоків наших національних особливостей, з метою збереження своєї ідентичності і не повторення історичних помилок минулого та недопущення маніпуляцій питаннями національної безпеки у майбутньому.

Мета полягає у історичній аргументації належності українців до європейської цивілізації (соціокультурної системи) та пошуку шляхів посилення позицій українського (європейського) народу у контакті з викликами східного сусіда.

Ментальність як предмет дослідження в історичній науці на порядок денний вперше ставить школа Анналів, зокрема йдеться про її засновників Л. Февра і М. Блока [11]. Згідно з Л. Февром ментальність виступає у формі глибинних мисленнєвих структур, які до кінця не усвідомлюються, а також визначають соціальну поведінку як окремих людей так і цілих суспільств. За рахунок неповної усвідомленості ментальних структур, останні дуже повільно піддаються трансформаціям. М. Грушевський досліджуючи історію України вважав, що український народ має західний (європейський) тип ментальності з елементами впливу східного [12]. Крім того питанням походження українського народу та його сусідів, а також фатальні наслідки перебування України в складі Російської імперії (східний тип ментальності) досліджував Л. Залізняк [13], особливості західної (європейської) і східної (азійської) досліджував Ю. Павленко [14]. Теорією ментальності, особливостями української національної

ментальності та її архетипами займалися такі вчені, як Попович М. В. та Кримський С. Б [15]. Не зважаючи на актуальну та популярну проблематику нині не має узагальнюючої праці, яка б демонструвала у дусі Нової історичної школи особливості українського менталітету усіх історичних епох. Тому у статті здійснено на основі макроісторичного підходу і головних критеріїв, за якими виокремлюють західну і східну цивілізацію визначити приналежність України та на основі цього сформувати пропозиції щодо позиціонування нашої держави, іміджу тощо.

На наш погляд, у контексті порушеної проблеми важливим є чітко виділити особливості взаємодії влади і суспільства у західній соціокультурній системі і східній та у відповідності до цього констатувати історичне місце України. Юрій Павленко, обумовлюючи особливості взаємодії влади і суспільства також і специфікою природно-географічного фактору, зазначає про таке: «Східний шлях соціокультурного розвитку визначався неодмінним підвищенням ролі надобщинних органів влади й управління в усіх сферах економічного, суспільно-політичного та релігійно-культурного життя» (курсив мій) [16].

«Суть полягає в тому, що складається така соціокультурна система, за якої окрема людина (домогосподарство, сім'я) втрачає самодостатню автономію відносно органів відчуженої від суспільства влади, носії якої фактично виконують у межах відповідного соціуму й верховні власницькі функції» (курсив мій) [16].

«За таких умов із переходом до цивілізації держава тотально домінує над суспільством, повністю організуючи та контролюючи його функціонування. Більше того, XX століття на прикладі радянського та китайського комунізму демонструє вражаючі можливості відродження східно-деспотичної соціокультурної системи на ґрунті індустріального виробництва та масових квазирелігійних ідеологій» (курсив мій) [16].

«Основою західної соціокультурної системи є принципова автономія сімейного домогосподарства, яке складає підґрунтя особистої гідності та суспільної активності його володаря-власника. Сукупність таких економічно самостійних суб'єктів,

пов'язаних між собою безліччю горизонтальних зв'язків, складає основу суспільства - врешті-решт суспільства громадянського, відносно якого державні інституції виступають в якості «надбудови», що покликана задовольняти потреби його членів» (курсив мій) [16].

Характерною ознакою східного менталітету, до якого належить і російський, є колективізм, який проявляється у домінантному становищі лідера, в руках якого зосереджується відповідальність за його підданих. (Концепція «Москва-третій Рим», згідно з якою цар наділяється особливими месіанськими повноваженняями в об'єднанні навколо «Риму» всього православного світу та «рятуванні» напередодні Апокаліпсису підданих – актуальна і по нині). Цим обумовлюється і соціальна поведінка громадян таких країн – пріоритет колективних інтересів, які уособлює в собі лідер держави (чи інший державний інститут) над інтересами індивідуальними. Індивідуальне самовираження можливе через колективну форму діяльності, яка пропонується громадянину. Характерною ж ознакою західного менталітету є пріоритет індивідуального над колективним, що є можливістю для самореалізації, яка дає поштовх до нових колективних організаційних форм. Тому відкритість до нового, плюралізм, лібералізм – очевидні ознаки західного ментального типу. Українцям історично не характерний пріоритет колективного над індивідуальним, що підтверджується низкою фактів. Чого варте простонародне твердження, глибинна мисленнєва установка: «Там де два українці – три гетьмани».

С. Рансімен у своїй праці зазначає, що російський цар виступає у ролі східного деспота і аж ніяк візантійського імператора, тим самим підкреслюючи, що Москва не має нічого спільного у контексті взаємодії влада-суспільство із «Римом» (Константинополем) [17]. Теж саме стосується разючої відмінності Москви від традицій Києва: «На Русі на відміну від інших православних країн, положення імперської доктрини про пряму юрисдикцію над всім православним світом ніколи не сприймалось серйозно» [18: 74]. Не зайвим буде згадати те, що при київському князі функціонувало віче, що не має нічого спільного у контексті

розуміння влади царем Московської держави, де відбулося тотальне підпорядкування всіх верств населення інтересам держави (остаточно цей факт було закріплено у Соборному уложенні 1649 року). Вперше царем себе починає називати Іван III (1462 – 1505 рр.), а до цього так називали ординського хана. Таким чином, перейнявши ординську політичну і соціальну культуру Московська держава стала правонаступницею Золотої Орди, де правив дух деспотичної жорстокості. Московська держава в політико-правовій та соціокультурній площині втратила під впливом ординців будь-яку спільність з Візантією на Руссю, залишилися лише світлі легенди та темна пропаганда.

Підтвердженням того, що Росія до сих пір має східний, ординський дух є праці таких авторів, як Володимир Ларіонов, в яких йдеться про таке: «Наше завдання – створити умови для відродження самодержавства. Спочатку на Русі, а потім в усьому світі»; «Відчуття того, що ставши учасниками всіляких міжнародних організацій, ми втратили значну долю національного суверенітету, не отримавши нічого у відповідь, повністю виправдовує усвідомлену спробу цей суверенітет відновити» [19].

Перебуваючи тривалий час під владою Московської держави, Російської імперії, окупаційного більшовицького режиму, українці щоразу демонстрували спротив, який обумовлений зовсім іншим ментальним типом, в якому індивідуальне самовираження не сумісне з силовими методами диктату більшості, від імені якої виступає одна особа чи група осіб. Українці – не росіяни, що до кінця не усвідомлюється на теренах Західної Європи. Крім того, на теренах Російської Федерації пропагується ідея того, що українці, «укропи» - росіяни, які під впливом чужорідного європейського тіла «бандерівців» втратили розум і їх треба «врятувати». Для Російської Федерації це справа державної ваги – «врятувати» українців. Адже доки Київ український – великої Москви, «третього Риму», правонаступниці Русі не існує – існує деспотична, ординська, східна, самодержавна Московія, яка побудувала фундамент своєї пропаганди на прихватизації історії і культури держави України-Русі, з якою не має нічого спільного. Росія й тут не відрізняється особливою оригінальністю, оскільки

Київ завжди зберігав за собою політичну роль і оволодіти ним завжди хотіли впливові князі, а згодом царі.

Дехто може зауважити, що українці, не зважаючи на виражений індивідуалізм, прагнуть до правління «сильної руки», а лібералізм знаходить мало схвалення. Проте прагнення до «сильної руки» є загальною тенденцією у будь-яких суспільствах, де панує криза і безлад. Це аж ніяк не вступає у суперечку із пріоритетом індивідуальної совісті над гуманістичним диктатом більшості. Підтвердженням чому слугує революція гідності. Україна – не Росія. Юрій Павленко зазначає: «Фашистські експеременти в Італії та Німеччині показали, що за певних умов навіть суспільства, які всією своєю попередньою історією та культурою причетні саме до західного шляху розвитку, можуть втратити імунітет проти патерналістської спокуси тоталітаризму» [20], чим і пояснюються впливи східної соціокультурної системи на Україну, про які зазначав ще М. Грушевський.

Тож, українці за глибинними мисленнєвими структурами (ментальністю) належать до європейської (західної) соціокультурної спільноти і аж ніяк не до східної, представниками котрої є громадяни Російської Федерації. У відповідності до цього мала і має формуватись стратегія зовнішньої політики України. Як уже зазначалося вище, С. Хантінгтон називав українців розірваною нацією, що і пояснює коливання із заходу на схід та зі сходу на захід протягом років незалежності (і на даний момент ці коливання не мають доканоної форми). Поняття нації і народу різняться тим, що нація окрім звичаїв, традицій, мови, культури, території і т.і (характерно і для народу) має політичну дієздатність до формування держави і є носієм її суверенітету. Оскільки незалежність у 1991 році Україна отримала за маргінальних умов, тож у такий самий спосіб почав діяти і інститут громадянства. Так, статус громадянина України згідно з статтею 2 Закону України «Про громадянство» отримали «усі громадяни колишнього СРСР, які на момент проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) постійно проживали на території України» [21]. З огляду на це, значний відсоток представників інших народів, зокрема ментальних росіян, отримали українське громадянство.

Наслідок прийняття цього фатального закону вилився у так званій «розірваності нації» і долі незалежної країни. На думку автора, українська нація не є розірвано, проблема лише в тому, що політична еліта в 1991 році обрала невдалі принципи у питанні громадянства України. Втрата Криму, війна на Сході стали розплатою за цю помилку. І саме цим спекулював і спекулює наш ворог, якому козир в карти підкинули лідери України. На думку автора, тими ж методами як в 1991 році сьогоднішню проблему не вирішити. Більше того, це буде відверте підкидання козирів у колоду Кремля та торги у міжнародних переговорах з метою отримання тимчасових вигод для політичних еліт. Тому не дивно, що особливої популярності набувають, на перший погляд, непопулярні і не зовсім патріотичні (для непросвітлених) ідеї, на зразок тих, які озвучує В. Суворов (Резун) [22].

У зв'язку з вище зазначеним, важливим на нинішньому етапі є сприяння тотальному усвідомлення того, що українці – це носії західного ментального типу. Це завдання має бути покладено на українську інтелігенцію, яка, як і завжди, має вести народ до вигідних, стратегічно вивірених горизонтів. Крім того, стратегія зовнішньої політики та культурної дипломатії має передбачати формування, в буквальному сенсі слова, нового українського (європейського) обличчя, чим має наближувати нас до цінностей Європейського Союзу, а Європейський Союз до українського народу. Такий підхід актуальний з огляду на суперечливі, контраверсійні і часом негативні думки за кордоном. Так, за підтримки британського уряду було проведене дослідження, як сприймають Україну за кордоном. За його результатами виявилося, що три найпопулярніші асоціації з Україною – це «корупція», «революція» та «бойові дії». З такою репутацією важко привернути увагу ЄС до України, як до надійного партнера. А найбільша проблема в тому, що такі асоціації ідентифікують державу і народ як уламок Росії і частину ментального світу цієї країни. Враховуючи всезростаючу роль неурядових організацій, варто транслювати ментальну спільність українців з громадянами країн ЄС в першу чергу саме через них, оскільки Україна – це передусім українці, а не влада. А в середині країни починати

боротьбу з корупцією з себе і розбудову країни із власних ініціатив, які наближали б Україну до цінностей, які транслює публічна дипломатія ЄС (мир, процвітання, людська гідність). За свідченнями очевидців, Будді належать слова: «Той, хто не усвідомив свої помилки змушений проживати їх знову і знову». Тож, мир можливий лише за умови виправлення помилок надання громадянства України у 1991 році особам, які не належали до західного (українського, європейського) соціокультурного типу, можливо, навіть застосовуючи не популярні методи, але вкрай необхідні і стратегічно важливі, що і стане запорукою процвітання і торжества гідності українського народу в єдності і різноманітті європейської спільноти.

Список використаних джерел та літератури

1. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-v

2. Віктор Янукович підписав закон про засади внутрішньої і зовнішньої політики, який передбачає позаблоковий статус України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://tsn.ua/ukrayina/yanukovich-pidpisav-vidmovu-ukrayini-vid-nato.htmlhttps://tsn.ua/ukrayina/yanukovich-pidpisav-vidmovu-ukrayini-vid-nato.html

3. Гат Азар. Возвращение великих авторитарних государств / Гат Азар // Россия в глобальной политике. – 2007. - №4. – С. 70-83.

4. Арбатов А. Грянет ли холодная война? А. Арбатов // Россия в глобальной политике. – 2007. - №2. – С. 38-51.

5. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тити Ливия / Н. Макиавелли. – М.: Мысль, 1996. – 639 с.

6. P. J. Danleavy and B. Oleary. Theories of the State: the Politics of Liberal Democracy. – London, 1987. – 351 p.

7. Богуш Денис. Міжнародний імідж України: проблеми та перспективи. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://blogs.pravda.com.ua/authors/bogush/4b843f0bd3e45/

8. Павло Клімкін. Коронакриза б'є по Путіну: до чого

вже потрібно готуватись Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://24tv.ua/koronakriza_bye_po_putinu_do_chogo_vzhe_potribno_gotuvatis_ukrayini_n1318406

9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М., 2003 – 603 с.

10. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М., 1991. – 635с.

11. Блок М. Феодальное общество / М. Блок. – М., 2003. – 504 с.; Блок М. Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – М., 1986. – 630 с.; Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М., 1991. – 635с.

12. М. Грушевський. Історія України-Руси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

13. Залізняк Л. Від склавинів до української нації / Леонід Залізняк. – К.: Либідь, 1994. – 232 с.

14. Ю. В. Павленко. Євроатлантична цивілізація // Енциклопедія історії України : у 10 т. / ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е – Й. – С. 91. – 672 с.; Ю. В. Павленко. Західна цивілізація // Енциклопедія сучасної України : у 30 т / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. – К., 2003–2019.

15. Попович М. В.. Українська національна ментальність / М. В. Попович // Проблеми теорії ментальності. – С. 232—270.; Кримський С. Б.. Архетипи української ментальності / С. Б. Кримський // Проблеми теорії ментальності. – С. 273—299.

16. Павленко Юрій. Історія світової цивілізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://history.vn.ua/book/civilhistory/42.html

17. С. Рансимен. Великая Церковь в пленении / С. Рансимен. – М., 2002. – 484 с.

18. Мельгинер М. Конфессия, империя, нация / Мария Мельгинер. – М., 2005. – 326 с.

19. Ларионов Владимир. Православная монархия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bookz.ru/authors/

larionov-vladimir/pravosla_402/page-5-pravosla_402.html

20. Павленко Юрій. Історія світової цивілізації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://history.vn.ua/book/civilhistory/42.html

21. Закон України «Про громадянство України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1636-12

22. Суворов В. Режим Путина уже рухнул, а сам он – ходячий политический труп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gordonua.com/publications/suvorov-rezhim-putina-uzhe-ruhnul-a-sam-on-hodyachiy-politicheskiy-trup-101956.html

23. Ukraine now – новий брендинг України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yamp.sm.gov.ua/index.php/uk/gumanitarna-politika/pensiyne-zabezpechennya/6280-ukraine-now-novij-brending-ukrajini

24. Лукашенко А.І. Український менталітет та історико-культурний простір у контексті розвитку етнічного туризму / А.І. Лукашенко // Збірник наукових праць «Гілея»: науковий вісник; вип. 138. – К., 2018.

УДК 341.238(477)(045)

Туранли Фергад Ґардашкан Оглу, д.і.н.,
професор і завідувач кафедри сходознавства
факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету,
ferhadturanly@gmail.com,
https://orcid.org/0000-0003-4637-7121

ПОСТПАНДЕМІЧНИЙ ПЕРІОД РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ: СХІДНИЙ ВЕКТОР

Анотація

Мета дослідження – проаналізувати стан сходознавства і проблеми міжнародних відносин у постпандемічний період розвитку України, загострення глобальної системної кризи,

яка супроводжується занепадом усієї системи політичних, економічних, гуманітарних відносин, а також охорони здоров'я і зовнішньої політики. Також йдеться про необхідність посилення співробітництва з країнами Магрибу, Близького та Центрального Сходу, а також з державами Далекого Сходу, які представляють стратегічний інтерес. З метою вирішення цих завдань автором пропонується концепція розвитку орієнталістики в Україні, а також шляхи підготовки фахівців для вирішення складних завдань в умовах глобалізації світу. У дослідженні говориться про те, що Національний авіаційний університет є одним з базових навчальних закладів, в якому необхідно організувати сходознавчу науку, зокрема арабістику, тюркологію, синологію, японістику.

Ключові слова: постпандемічний, міжнародний, Україна, смуга, держави Орієнту, стратегія, сходознавство

Основна частина. Актуальність порушеної проблеми полягає у дослідженні названої теми, яка викликана пандемією як найвищим ступенем розвитку епідемії в світі спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, котрий створює загрозу особистій, громадській та державній безпеці, спричиняє тяжкі соціально-економічні та демографічні наслідки. У зв'язку із цим численні документи свідчить про необхідність забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19 [1; 2; 3]. Також введено належні заходи стосовно забезпечення навчального процесу із запровадженням дистанційного методу [4].

Далі розглядаючи це питання, варто зазначити, що унаслідок названої пандемії відбувається різке загострення глобальної системної кризи, занепад усієї системи політичних, економічних відносин, співробітництва в галузі охорони здоров'я, як міжнародних відносин, перш за все, з імперіями Заходу. В такій ситуації Україна втратить його підтримку як непотужна країна глобальної системи [5]. Адже, для подолання системної кризи спричиненої пандемією, котра охопила увесь спектр суспільного життя України як великої Європейської країни необхідно посилення міжнародних відносин з країнами Магрибу, Близького та Центрального Сходу, а також з державами

Далекого Сходу, які представляють стратегічний інтерес, перш за все, з тими державами, котрі підтримують Україну з проявами біологічної війни.

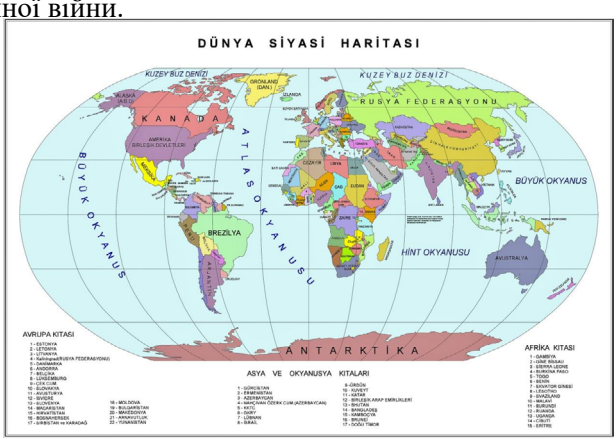

Політична карта світу

Унаслідок цієї події очевидно стане встановлення нового світового порядку, в якому людські цінності матимуть важливе значення. Нова модель системи економіки, нанотехнології, охорони здоров'я, вирішення екологічних проблем, освіти та науки, воєнне питання, транспортно-комунікаційної системи, культури та інші галузі життєдіяльності суспільства повинні ґрунтуватися на основоположних принципах, а саме повага до людської гідності, рівності прав і свободи людини. Одним з важливих питань буде забезпечення екологічно збалансованого використання природних ресурсів. Зазначимо, що недоторканість територіальної цілісності держав і звільнення окупованих територій мирним шляхом стане одним з важливих завдань міжнародних організацій, котрі будуть переформатовані з урахуванням нових реалій.

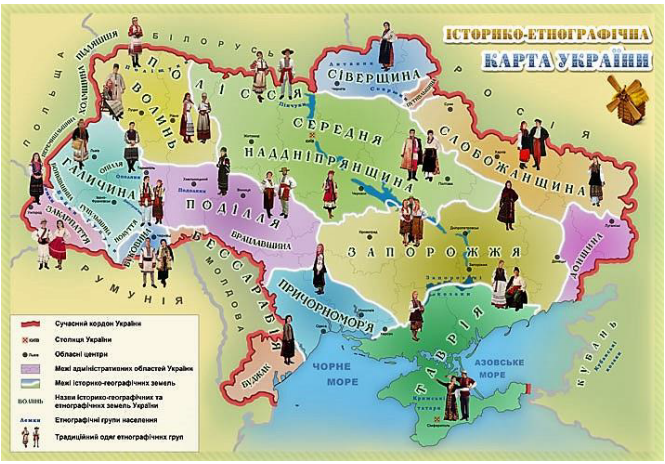

Історично-етнографічна карта України

Виникає питання, а яка має бути місце України як великої європейської держави в такій моделі світового порядку? Вважаємо, що для подолання кризи та зміцнення своєї позиції вона повинна посилити розвиток міжнародних відносин з країнами Орієнту, зокрема Лігою арабських держав (جامعة الدول العربية) [6], Тюркською Радою (Türk Keneşi) [7], Китайською Народною Республікою, Республікою Корея, Японією та ін.

Члени Ліги арабських держав позначені зеленим кольором

Держави Тюркської Ради позначені темно-блакитним кольором

З метою вирішення цієї проблеми кафедра сходознавства факультету міжнародних відносин НАУ пропонує концепцію розвитку орієнталістики, зосібна підготовки висококваліфікованих спеціалістів для вирішення означених стратегічних завдань у постпандемічний період розвитку дипломатичних відносин України з державами вищезгаданого історико-культурного простору. Варто сказати, що урахування цивілізаційного виміру налагодження таких відносин на нашу думку теж має особливе значення.

Торкаючись цього питання видатний дипломат і учений-сходознавець Юрій Кочубей у своєму дослідженні зазначає, що «Чорноморська орієнтація» була розроблена і опублікована в 1918 році відомим українським істориком в громадським діячем Михайлом Грушевським, в час, коли Україна знову стала незалежною державою і таке прагнення держави завжди було природнім. Продовжуючи цю думку, вчений говорить про історію виникнення та розвитку цього напрямку міжнародних відносин ще на початку Київської держави. Вчений наголошує, що така політика була продиктована як політичними, так і економічними інтересами, в основі якої була вісь Північ – Південь [8: 494–495]. Розвиткові міжнародних відносин по цій лінії надавали значення у своїх дипломатичних діях й українські гетьмани у XVII ст.

Наприклад, в результаті такої політики Україна було звільнено від панування Речі Посполитої [9: 125]. Отже, історичні факти теж свідчать про актуальність розвитку міжнародних відносин України з Орієнтом на сучасному етапі, зосібна у постпандемічної доби розвитку країни.

Аналізуючи стань сходознавство за роки відродження державності в Україні у багатьох вищих навчальних закладах країни було відкрито кафедри сходознавства, зокрема у Львівському національному університеті ім. Івана Франка, а також кафедри східної філології, наприклад, у Київському лінгвістичному університеті, де кафедра перетворилася на Інститут сходознавства. В Інституті філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка функціонують кафедри східних мов і літератури. Можна лише вітати вже тривалу традицію викладання мов народів Сходу на факультетах міжнародних відносин різних університетів. Як дуже позитивний факт оцінюю й викладання східних мов студентам історичного факультету та Інституту міжнародних відносин КНУ, зокрема турецька мова як вибіркова дисципліна викладається студентам усіх факультетів Національного університету «Києво-Могилянська академія». У цих навчальних закладах є викладачі спеціалісти з тривалим досвідом роботи на лану історії та мов Сходу. Зазначимо, що у 2019 році на базі факультету міжнародних відносини Національного авіаційного університету вперше в Україні було створено кафедру сходознавства, де працюють висококваліфіковані вчені: Юрій Кочержинський, Віктор Крюков, Аліса Лукашенко та ін., які наразі забезпечують викладання навчальних дисциплін: «Арабська мова», «Історія східних цивілізацій», «Сучасні міжнародні відносини країн Близького Сходу», «Методологія та організація наукових досліджень», «Регіональний розвиток туризму», «Міжнародні відносини та світова політика», «Дипломатичний протокол та етикет», «Етнополітичні конфлікти» та ін. згідно з навчальними планами кафедр: сходознавства, міжнародних відносин, інформації та регіональних студій, міжнародних економічних відносин, міжнародного туризму та країнознавства. Вважаю доцільнішим відкрити у відповідних університетах

випускову кафедру сходознавства з трьома напрямами підготовки фахівців (міжнародних відносини країн Сходу, східної філології, економіки та правової системи та історії й філософії східних країн) – як у Стамбулі, Парижі, Варшаві, Москві, Санкт-Петербурзі, Тбілісі, Баку, Токіо та ін. Важливо, щоб спеціалісти з міжнародних відносин, мовознавці, історики, політологи, економісти, правознавці у зазначеній галузі складали єдину спільноту українських орієнталістів.

Наразі можна зробити певні висновки щодо розвитку сходознавства, а конкретніше східної філології, за двадцять дев'ять років незалежності української держави. На освітньому рівні східна філологія досягла певних результатів: уперше за свою історію Україна отримала достатню кількість фахівців-орієнталістів, щоб ліквідувати одвічний дефіцит кадрів у міністерствах, передусім у МЗС, дипломатичних місіях, фінансових та промислових структурах, а також поповнити навчальні кафедри фахівцями вищої кваліфікації (кандидатами та докторами наук).

Разом із тим, на кафедрах східної філології ще й досі відчувається гостра потреба у фахівцях вищого рівня. На сьогодні в Україні дещо збільшилося коло докторів філологічних наук із базовою сходознавчою освітою, не набагато більше можна нарахувати й доцентів-філологів, також є два доктори історичних наук з базовою сходознавчою освітою, працюють на кафедрі сходознавства ФМВ НАУ.

Ще й досі українська орієнталістика на науковому рівні залишається дуже слабкою ланкою вітчизняної науки: кандидатські дисертації дуже рідко відповідають стандартам світової науки; монографії – явище спорадичне, і вони рідко стають фактом світової інформації; збірники наукових праць досить часто нагадують слабенькі опуси початківців; небагато кафедр можуть похвалитися підручниками східних мов та літератури, написаними викладачами кафедр.

Конкурс абітурієнтів у вищі навчальні заклади на спеціальність «Орієнталістика» і сьогодні досить високий, особливо у столиці України.

Кафедри орієнталістики мають забезпечувати навчальний процес на якісному рівні задля збереження і розвитку наукового та педагогічного потенціалу, так і кількісного складу студентів.

Як здається, попередні уряди або не розуміли ваги орієнталістики для майбутнього України, або ж, швидше всього, свідомо гальмували процес розвитку сходознавства у нашій державі. Досить сказати, що в недалекому майбутньому Україні так чи інакше доведеться мати справу з однією з наймогутніших держав світу – Китаєм. У зв'язку з цим постане й проблема центральноазійських, переважно тюркськомовних країн (Киргизстан, Узбекистан, Казахстан, Туркменістан (осердя енергоносіїв!). Не можна забувати, що в майбутньому може постати й проблема історичної долі таких народів, як казанські татари, башкири, хакаси тощо. Так само важливою ділянкою у дипломатичних стосунках з Україною постане й статус Таджикистану, а отже й Ірану та Афганістану. Ну, та зайве нагадувати, про такий «вибухонебезпечний» регіон як Близький Схід. Чи готова Україна вести з арабомовними державами діалог на належному рівні? Знову ж таки, для України завжди залишатиметься пріоритетним регіон Кавказу. А Крим і, у зв'язку з цим, Туреччина теж. Чи є у нас досвідчені та розумні фахівці-тюркологи з питань міжнародних відносин, які у складі української делегації з питань взаємин з Анкарою, зможуть виконати цю місію належним чином?

Чи може хтось запевнити громадськість, що вже в найближчому майбутньому для нашої держави може виявитися несподіванкою отака проблема: Україна не може дати ладу з питаннями, які раптово поставив перед нею мало зрозумілий для нас Схід? Сьогодні в Україні є певна кількість докторів і кандидатів філологічних та історичних наук, але немає фахівців з економіки таміжнародних відносин Сходу, так само як і добрих політологів. Можна битися об заклад, що на поставлене сьогодні президентом України завдання: дати всебічну й повну характеристику стану котроїсь східної країни, на другий день йому подадуть набір фраз, списаних з «Большой советской энциклопедии».

Виникає питання: чи розробляється в Україні державна концепція сходознавчої науки у такому розрізі. Адже ті, на жаль, кафедри східної філології, що діють в університетах та забезпечують навчання кількох десятків дівчаток, не зможуть виконати наведені вище завдання. З метою повноцінного вирішення згаданих стратегічних завдань і підготовки фахівців необхідно мати у перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, окрему галузь знань зі сходознавства з відповідними найменуваннями спеціальностей та освітніми програмами різного ступеня.

Підсумовуючи розгляд порушеної проблеми, варто сказати, що для повноцінного розвитку орієнталістики в Україні та підготовки висококваліфікованих спеціалістів необхідно:

1. Визначити два-три базові навчальні заклади; наприклад, Національний авіаційний університет (НАУ), де на базі факультету міжнародних відносин вже функціонує кафедра сходознавства, яка має стати випусковою. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський національний лінгвістичний університет, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», в котрих слід організувати сходознавчу науку за взірцем світових вишів, а саме: сходознавчі структури (кафедри чи факультети) мають забезпечити навчання й патріотичне виховання за трьома спеціальностями:

- Міжнародні відносини з країнами Сходу;
- Економіка країн Сходу;
- Екосистема і охорона здоров'я в країнах Сходу;
- Правові системи країн Сходу;
- Міжнародний туризм і країнознавства Орієнту;
- Східна філологія;
- Історія, філософія та політологія східних країн.
- Поки що ж у нас є тільки філологічний напрям підготовки спеціалістів, та й той потребує покращення свого стану.

2. Дуже важливо підійти до набору студентів украй відповідально. Непогано було б залучити до навчання тих юнаків, котрі у найскладнішу добу захищали Україну на Донбасі й

захищають тоді, коли батьківщина водночас веде боротьбу проти вищезгаданої пандемії.

3. Національний авіаційний університет є одним з базових навчальних закладів, в якому необхідно організувати сходознавчу науку, зокрема арабістику, тюркологію, синологію, японістику на високому рівні згідно з світовими стандартами освіти та науки. Функціонування кафедри сходознавства як структурного підрозділу факультету міжнародних відносин названого університету має забезпечити навчання й національно-патріотичне виховання та підготовки фахівців за зазначеними спеціальностями на високому рівні.

4. З метою організації та розвитку зазначеної галузі освіти та науки в НАУ, пропонуємо налагодити співпрацю з університетами держав Сходу, які мають стратегічне значення, в тому числі Республіки Туреччина, Королівства Саудівської Аравії, Азербайджанської Республіки, Китайської Народної Республіки, Республіки Корея, Японії та ін.

5. Пропонується наукова тематика кафедри сходознавства: «Проблема забезпечення енергетичної безпеки України: посилення чорноморсько-каспійського вектору міжнародних відносин, зокрема з державами Магрибу, Близького, Центрального та Далекого Сходу». У зв'язку із цим відкриття у 2019 році кафедри сходознавства на факультеті міжнародних відносин НАУ покликано самим життям, є необхідністю і має стати осередком підготовки висококваліфікованих спеціалістів для захисту національних інтересів в умовах глобалізації та викликів.

Джерела та література

1. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №87/2020, Про рішення Ради національної безпеки і оборони України Від 13 березня 2020 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення національної безпеки в умовах спалаху гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». 13 березня 2020 року.

2. УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №88/2020, «Про Координаційну раду з протидії поширенню COVID-19». 16

березня 2020 року.

3. World Health Organization (WHO). Commitment and call to action: Global collaboration to accelerate new COVID-19 health technologies. A Global Collaboration to Accelerate the Development, Production and Equitable Access to New COVID-19 diagnostics, therapeutics and vaccines. 24 April 2020.

4. Наказ № 110/од «Про невідкладні заходи щодо запобігання захворюванням які викликані коронавірусом COVID-19 у Національному авіаційному університеті». 11 березня 2020 року.

5. Іщенко Ростислав. https: // zik.ua / blogs / pandemiia_ koronavirusu_lamaie_khrebet_zakhidnii_imperii_963170

6. https://commons.wikimedia.org/wiki/File: Arab_League_ (orthographic_projection).svg

7. https://www.turkkon.org/tr/uye-ulkeler

8. Кочубей Юрій. «Чорноморська орієнтація» – геополітична доктрина: доктрина і сучасність / «Україна–Туреччина: мануле, сучасність та майбутнє». Збірник наукових статей (за матеріалами міжнародної наукової конференції). Київ, 2004. С.494–506.

9. Туранли Ф. Дипломатична діяльність українських гетьманів: чорноморський вектор // Європейські історичні студії: науковий журнал. № 7. К., 2017. С. 125–149. [Електронний ресурс]. ― Режим доступу: http://eustudies.history.knu.ua/wp-content/uploads/2017/08/7_nomer_YEIS-21-8-17.pdf

2.ГУМАНІТАРНІ ВИКЛИКИ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1

Anton Korynevych, Ph. D in Legal Sciences,
Associate Professor
Permanent Representative of the President of Ukraine
in the Autonomous Republic of Crimea

ILLEGALITY OF SO-CALLED "REFERENDUMS" IN DONETSK AND LUHANSK REGIONS OF UKRAINE IN 2014: VIOLATIONS OF INTERNATIONAL AND INTRASTATE LAW

On 11 May 2014 the so-called "referendums on state independence" were conducted in Donetsk and Luhansk regions [1]. The question raised on the "referendum" in Donetsk area was "Do you support an act on proclamation of state independence of Donetsk People's Republic?"; in Luhansk area the question was "Do you support an act about state independence of Luhansk People's Republic?" [2]. The decision on the holding of referendum in Donetsk area was taken by Donetsk regional council on the 3rd of March 2014 [3]. The same decision but in Luhansk area was taken during "the third meeting of the representatives of territorial communities, political parties and social unions" on the 28th of April 2014.[1]

According to the so-called "Head of the Central election commission of Donetsk People's Republic" R. Lyagin, during the "referendum" "the state independence of Donetsk area" was supported by 89,7% of voters who took part in the "referendum" [4]. According to the so-called "Head of the Central election commission of Luhansk People's Republic" A. Malykhin, the act on the state independence was supported by 96,2% of voters.[2]

The result of the "referendums" was the proclamation of so-called "Donetsk and Luhansk People's Republics".[3] That means that question[4] on "the proclamation of the state independence"[5] , raised during these referendums, was aimed at the creation of "sovereign states".[6] These actions raise the question of the illegality of the abovementioned so-called "referendums" held on the 11th of May 2014 under international law and the legislation of Ukraine as a territorial sovereign.

Theses and comments that organization and holding of so-called "referendums" take place out of the legal field of Ukraine were heard from the higher public servants of the state from that very moment, when it was known about the intention of leaders of so-called "Donetsk People's Republic" and "Luhansk People's Republic" to conduct them.

It was stated that, in accordance with the norms of the legislation of Ukraine, the abovementioned events were not referendums, and, certainly, do not result in any legal consequences. However, these theses, of course, need legal grounding by analysis of the legislation of Ukraine concerning organization and holding of referendums, as well as corresponding international legal norms.

It must be added that reference to a principle of self-determination of people as grounds for creation of independent "Donetsk and Luhansk People's Republics" is in conflict with modern international legal approaches.

United Nations (in particular, in the 2000 Declaration of Millennium) understands this principle as a right "of self-determination of people, who remain under colonial domination and foreign occupation" [5]. Thus, the right of self-determination is given to people, nation, that is a rather large and integral association and whose possibilities to decide its own fate are prevented by the presence of colonial domination or foreign occupation. Ethnic, religious, linguistic minorities have a right on a cultural autonomy, in respect of their interests within the framework of the democratic state [6].

As on "referendums" on 11 May 2014 there were taken away questions, which concern territorial integrity of Ukraine, political system of Ukraine, possibility of dissociating a part of the territory of Ukraine (Donetsk and Luhansk areas), it is foremost necessary to carry out an identification of subjects (entities), that are competent in making decision on such questions.

According to G.G. Shinkaretska: "As a territory is an object of a territorial supremacy of the state, all actions within this territory, including separation of a part of the territory can be carried out by the state in the interests and on the instructions of all people, that

inhabit it" [7: 169]. Researcher specifies the fact that "a separation of a part of the state, including self-determination, can become legal only after general approval of a political association. Thus "general approval" means support of all parts of the whole political community, not only the population of that region, which gets the separate state system.

Consequently, in the case of the right of self-determination, the decision on self-determination can be made by the whole political community, not only by the population of the region, whose right of self-determination is realized in this case.

Thus, the conducting of a referendum, which is directed on changing of the territorial integrity, political system, and actual separation of a part of the territory of the state (in our case – Donetsk and Luhansk areas), even on fictitious foundation, makes a right of self-determination possible only after general approval of a political association which is the whole Ukrainian nation. It can be expressed only in a way determined in the national legislation.

It is also important to distinguish two different concepts: plebiscite and referendum, as the approaches to the correlation differ. L.I. Volova asserts that a "plebiscite and referendum are two independent institutes of law, though closely connected with each other: plebiscite – international, referendum – domestic law" [8]. Thus the plebiscite voting is used for the decision of fate of a population and a territory. Generalization of doctrine approaches specifies on the fact that the basic difference of plebiscite is exactly its holding under international control. At the same time, there is quite another approach according to which a plebiscite is examined as a type of referendum, coming from the criterion of an object.

The object of a plebiscite referendum is a political line of a state which can have both domestic and international value. It is worth noting that this approach is less widespread. Therefore, taking into account the orientation of the Ukrainian "referendums" on changing of the state territory, it was worth talking about plebiscites which had to be carried out under international control. It did not happen and once again make it clear that so-called "referendums" were illegal and illegitimate [9].

The Constitution of Ukraine entrenches the absolute right of people of Ukraine to decide on the issue of changing the territory of Ukraine on an all-Ukraine referendum (article 73 of the Constitution). Therefore all the questions concerning the change of the political system and the territory of Ukraine can be decided exceptionally by the people of Ukraine in an order, foreseen in the Constitution [10].

In Article 11 of the Conclusion of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) on a question: "Whether a decision, accepted by the Verkhovna Rada of Autonomous Republic of Crimea in Ukraine about organization of referendum in terms of becoming the subject of Russian Federation or renewing the Constitution of Crimea of 1992 is in conformity with constitutional principles?", these positions are interpreted as follows: "The Constitution of Ukraine very expressly testifies that sovereignty and territorial integrity of the state are the fundamental principles of constitutional order in Ukraine…" [11].

In accordance with the 3rd part of Article 5 of the Constitution of Ukraine the right to determine and change a constitutional line-up in Ukraine belongs exceptionally to the people and cannot be usurped by the state, its bodies or public servants. The Constitutional Court of Ukraine defined that this position of the Constitution of Ukraine needs to be understood so that the nation as a holder of sovereignty and a unique source of power can realize the right to determine a constitutional line-up in Ukraine by accepting the Constitution of Ukraine on an all-Ukraine referendum [12]. Therefore the "power of people is carried out within the limits of the territory of the state in a method and forms, set by the Constitution and laws of Ukraine. The realization of constitutional rights and freedoms by the citizens of Ukraine, foremost voting right on elections and referendum, is the constituent of the process of a direct power realization by people" [13].

Taking into account Article 73 of the Constitution of Ukraine (exceptionally all-Ukraine referendum makes decisions about the change of the territory of Ukraine) and on the basis of the determination of all-Ukraine referendum on the change of the territory of Ukraine, given in the 1st part of Article 18 of the Law of Ukraine "On all-Ukrainian referendum" ("An all-Ukrainian referendum concerning

the change of the territory of Ukraine is a form of citizens' decision made in relation with the enactment of ratification of an international agreement about the change of the territory of Ukraine"), under a change of the territory of Ukraine the assertion of the law on ratification of international agreement about the change of the territory of Ukraine on the all-Ukraine referendum must be understood.

At the same time the 1st part of Article 157 of the Constitution of Ukraine contains the point on the fact that the Constitution of Ukraine cannot be changed; if changes foresee an abolition or limitation of rights and freedoms of a human and a citizen or if they are directed on the liquidation of independence or on the violation of the territorial integrity of Ukraine, that directly forbids making alterations in the Constitution of Ukraine, that lead to a violation of the territorial integrity of Ukraine. This position guarantees invariability of Article 1 of the Constitution, in accordance with which Ukraine is a sovereign and independent state, and also Article 2, in accordance with which the territory of Ukraine within the limits of existent borders is integral and inviolable [14].

Forbidding to bring changes into the Constitution, a legislator first of all guaranteed the realization of the Act of Proclamation of Independence of Ukraine from 24 August 1991, which proclaims the independence of Ukraine and the creation of an independent Ukrainian state, and also mentions that the territory of Ukraine is indivisible and inviolable [15].

The Conclusion of the Venice Commission №762/2014 from 22 March 2014 among other, says: "17. If the Constitution of Ukraine does not admit a referendum about a separation, it does not conflict in any way with the European constitutional standards. For the constitutions of the Council of Europe states-members it is rather typical that the separation is not admitted". In its report "General legal framework for the facilitation of settlement of ethno political conflicts in Europe" Venice Commission mentioned: "the principle of territorial integrity is widely recognized – directly or tacitly – in constitutional law. On the other hand, constitutional law also prohibits separation or remaking of the borders. It must not be a surprise, as this field of law is a basis of the state, which would deprive it of one of the component parts, if such possibilities were foreseen" [11].

As Donetsk and Luhansk areas are parts of Ukraine (2nd part of Article 133 of the Constitution of Ukraine) and are the constituents of the administrative-territorial system of Ukraine (1st part of Article 133 of the Constitution of Ukraine) which is based on principles of unity and integrity of the state territory (Article 132 of the Constitution of Ukraine), their separation would require making alterations to the Constitution of Ukraine. However, it would conflict with the position of the 1st part of Article 157 of the Basic Law. The indicated norms stipulate unconstitutionality of any violations of the territorial integrity of Ukraine, which lead to the changes to the Constitution of Ukraine.

The next question is about the issue of conformity of grounds and holding of so-called "referendums" on 11 May 2014 with the legislation of Ukraine on referendums.

As Donetsk and Luhansk areas are parts of Ukraine, the legislation of Ukraine as a territorial sovereign fully spreads on them.[7] Legal principles of carrying out a referendum in Ukraine are foreseen in the Constitution of Ukraine. In accordance with Article 69 of the Constitution of Ukraine national will is carried out through elections, referendum and other forms of direct democracy. Citizens have a right to take part in the management of state affairs, in all-Ukrainian and local referendums (part 1 of Article 38 of the Constitution of Ukraine). An organization and holding of elections and referendums are determined exceptionally by the laws of Ukraine (Article 20, part 1 of Article 92 of the Constitution of Ukraine).

The questions of national value, that is the decision of which influences the destiny of all Ukrainian people – citizens of Ukraine of all nationalities, are subject to an all-Ukrainian referendum.[8] These are the questions about the change of the territory of Ukraine (Article 73 of the Constitution of Ukraine).

Setting the all-Ukrainian referendum concerning the change of the territory of Ukraine belongs to powers of the Verkhovna Rada of Ukraine (Article 2, part 1 of Article 85 of the Constitution of Ukraine). Legal principles, organization and holding of an all-Ukrainian referendum are determined by the Law of Ukraine "On all Ukrainian referendum".

Powers of territorial societies of a village, settlement, city, directly or through the bodies of local self-government formed by them, are settled down in part 1 of Article 143 of the Constitution of Ukraine. They include, in particular, holding of local referendums and realization of their results.

The decision of the Constitutional Court of Ukraine № 2-rp/2014 from 14 March 2014 mentions that only questions, attributed to the bodies of a local self-government of a certain administrative-territorial unit, can be subject to a local referendum [20]. The similar idea is marked in Article 10 of the Conclusion of the Venice Commission: "the Constitution of Ukraine, in particular in Article 69, indeed acknowledges referendums as a nation will expression. However, it does not mean an automatic constitutionality of any referendum. On the opposite, there are numerous positions of Ukrainian Constitution, which testify very expressly, that a separation of a part of the territory of the state cannot be the subject of local referendum".

Concerning the legal qualification of the so-called "referendums" held on 11 May 2014, the Decision of the Constitutional Court of Ukraine has an important value in terms of constitutional claims of the Acting President of Ukraine, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine and the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights in relation to the conformity with the Constitution of Ukraine (the constitutionality) of the Decision of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea "About the holding of an all-Crimean referendum" (the case on the holding of a local referendum in the Crimea on 16 March 2014) [15].

As it was already mentioned, the Constitution of Ukraine regulates the question of referendum in the third section "Elections. Referendum" (in particular, Articles 69 – 74) [14]. In Article 69 of the Constitution of Ukraine it is foreseen that national will is carried out through elections, referendum and other forms of direct democracy. Article 70 of the Constitution of Ukraine provides that citizens of Ukraine, who are eighteen years old on a day of elections, have a right to vote. Citizens who have been declared legally incapable have no authority voice. According to Article 72 of the Constitution of Ukraine, an all-Ukraine referendum is appointed by the Verkhovna Rada of

Ukraine or the President of Ukraine in accordance with their powers set in this Constitution. An all-Ukraine referendum is proclaimed on nation initiative on call of no less than three million citizens of Ukraine, who have a right to vote, on condition that signatures for a referendum are collected in no less than two thirds of areas and there are no less than one hundred thousand signatures in every area. Article 73 of the Constitution of Ukraine sets that questions about the change of the territory of Ukraine are decided only during an all-Ukraine referendum. In accordance with the points of Article 74 of the Constitution of Ukraine, a referendum is shut out in relation to bills concerning taxes, budget and amnesty.

Thus, in accordance with Chapter III "Elections. Referendum" of the Constitution of Ukraine, an all-Ukraine referendum can be carried out if there are not less than three million signatures of the citizens of Ukraine who have a right to vote, and if these signatures are collected in no less than two thirds of areas and no less than one hundred thousand signatures are collected in every area. In addition to the above, questions about the change of the territory of Ukraine are decided only during an all-Ukraine referendum. Moreover, in accordance with Article 85 of the Constitution of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine appoints an all-Ukraine referendum on a question about the change of the territory of Ukraine. Consequently, any "local referendums" about dissociating of certain areas from Ukraine or about support of acts about "state independence" or "sovereignty" of certain parts of Ukraine are unconstitutional and rudely break the Basic Law of the state, as during their holding the basic requirements to referendums aren't adhered to.

In addition to the above mentioned, in Chapter III "Elections. Referendum" of the Constitution of Ukraine there is no mentioning about a local referendum. Thus, the Constitution of Ukraine does not regulate the question of local referendum in general and leaves it for the separate special law.

It is also important to underline that, in accordance with part 6 of Article 106 of the Constitution of Ukraine the President of Ukraine appoints an all-Ukraine referendum concerning the changes of the Constitution of Ukraine and proclaims an all-Ukraine referendum on

nation initiative. In the time of holding of so-called "referendums" in the Autonomous Republic of Crimea, city of Sevastopol, and in Donetsk and Luhansk areas the duties of the President of Ukraine were executed by the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine O. Turchynov. Article 112 of the Constitution of Ukraine sets that the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine in the period of the implementation of duties of the President of Ukraine cannot carry out powers, foreseen in points 2, 6-8, 10-13, 22, 24, 25, 27, 28 of Article 106 of the Constitution of Ukraine. Thus, the Acting President of Ukraine – the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine had no authority to appoint and declare an all-Ukraine referendum on popular initiative.

A certain difference of situations should be pointed out: the Decision of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea "About the holding of an all-Crimea referendum", which was accepted by a legitimate body – the Verkhovna Rada of Autonomous Republic of Crimea, however with exceeding of plenary powers and with violation of the Constitution and legislation of Ukraine. The decisions about the holding of the so-called "referendums" on 11 May 2014 in Donetsk and Luhansk areas were made by illegal bodies[9], created with the violation of the Constitution and laws of Ukraine.

As for the participation of local self-government bodies in "legalization" and organization of the so-called "referendums", it should be pointed out that public authorities and bodies of local self-government, their public servants are obliged to act only on basis, within the limits of plenary powers and in a method, foreseen in the Constitution and laws of Ukraine (part 2 of Article 19 of the Constitution of Ukraine). The norm of part 2 of Article 144 of the Constitution of Ukraine foresees that the decision of local self-government bodies, on grounds of their disparity of the Constitution or the laws of Ukraine, is stopped due to the law with a simultaneous application to the court.[10]

The abovementioned Decision of the Constitutional Court of Ukraine indicates the "principles of integrity and inviolability of the territory of Ukraine within the limits of existent borders, distribution of sovereignty of Ukraine on all its territory is set in the Constitution of Ukraine. Narrowing of the limits of the existent borders of Ukraine,

leading out of any subject of the administrative-territorial order of Ukraine, the change of the constitutionally entrenched status of the administrative-territorial unit, in particular the Autonomous Republic of Crimea and city of Sebastopol, as an integral part of Ukraine, by carrying out a local referendum, are in conflict with the mentioned constitutional principles".[11] This conclusion can be fully applied to the situation with the holding of the so-called "referendums" on 11 May 2014 in Donetsk and Luhansk areas of Ukraine.

All in all, the decisions on the holding of the so-called "referendums" on 11 May 2014 violated constitutional principle of the territorial integrity of Ukraine, were adopted by the illegal bodies and bodies of local self-government out of limits of their plenary powers, and consequently, violate points of Articles 1, 2, 3, 5, 8, part 2 of Article 19, point 2, part 1 of Article 85, points 13, 18, 20, part 1 of Article 92, articles 132, 133, parts 1, 3 of article 140, parts 1, 3 of article 143, part 2 of article 144 of the Constitution of Ukraine.

Moreover, the holding of the so-called referendums in Autonomous Republic of Crimea, city Sebastopol, Donetsk and Luhansk areas are in conflict not only with the Constitution of Ukraine but also with the points of laws of Ukraine, in particular with the Law of Ukraine "On an all-Ukraine referendum" of 6 November 2012 № 5475-VI and the Law of Ukraine "On local self-government in Ukraine" of 21 May 1997 № 280/97-VR.

The Law of Ukraine "On an all-Ukrainian Referendum" of 6 November 2012 № 5475-VI [16] establishes the general principles and the procedure of conducting the all-Ukrainian referendum. This law specificates the provisions of the Constitution of Ukraine concerning the all-Ukrainian referendum and has no recollection about a local referendum.

The Law of Ukraine «On local self-government in Ukraine" of 21 May 1997 № 280/97 – VR [17] determines in Article 1 that the local referendum is the accepted form whereby a territorial community adopts, by direct vote, decisions which belong to the competence of local self-government. Article 7 of the Law provides that the local referendum is a form of resolving issues of local significance by a territorial community, directly through the will of the people. Any

issue may become the subject of a local referendum, provided it belongs to the competence of local self-government, in accordance with the Constitution of Ukraine, this and other laws. Issues ascribed by law to the competence of state power bodies may not be raised at a local referendum. Decisions adopted at a local referendum shall be binding for execution on the corresponding territory. The procedure for scheduling and conducting a local referendum, and also the list of issues to be decided exclusively at the referendum, shall be defined by the law on referenda.

Thus, the Law of Ukraine "On self-government of Ukraine" establishes only the general grounds of the local referendum in Ukraine, and all concrete questions are left for the special law on referendums, which doesn't currently exist in Ukraine.

There is no legislation on local referendum in Ukraine. On the July 3 1991 the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On an all-Ukrainian and local referenda" № 1286 – XII [18] which ceased to be in force after the adoption of the Law of Ukraine "On an all-Ukrainian referendum" of 6 November 2012 № 5475-VI. This law established the basis of conducting an all-Ukrainian and local referenda. According to the provision of Article 4 of this law the subject-matter of a local referendum can be the adoption, change or cancellation of decisions on questions handed over by legislation of Ukraine to local self-governance and appropriate administrative and territorial units' authority; adoption of decisions, which determine local Councils of Peoples' deputies and their executive and administrative bodies' resolutions. Article 6 of the law stipulates that questions attributed by legislation of Ukraine to local self-government jurisdiction of appropriate administrative and territorial unites, as well as questions on pre-term termination of appropriate Council of Peoples' deputies and its Chairperson's authorities may be submitted to local referendum.

The following questions within appropriate administrative and territorial units may be resolved exclusively by local referenda: name and renaming of village Councils, settlement towns, districts and regions (oblasts); merging in a simple unit of administrative and territorial units of the same, which have a common administrative

center; alteration of local self-government's base level in rural districts (rayons), the questions of the reorganisation or liquidation of community-owned pre-school educational establishments, as well as pre-school educational establishments set up by the former agricultural collective and state-owned farms. Questions on disaffirmation of higher state and self-government bodies' legal resolutions; questions attributed to the jurisdiction of a Court or Prosecutor's office; questions related to election, appointment, and exception of officials under the jurisdiction of an appropriate local Council of peoples' deputies, and their executive, as well as administrative bodies may not be submitted to local referendum.

So, though the repealed Law of Ukraine "On an all-Ukrainian and local referenda" № 286 – XII established the basic grounds of conducting the local referendums, the question of altering the territory of Ukraine, separating its parts and declaring "independence" or "sovereignty" of the certain part of Ukraine was not an issue.

It is worth mentioning that the Law contained certain provisions on the issue of the republic and local referendum in the Crimea. Article 3-1 established that the subject-matter of Republican referendum can be: adoption, change or cancellation of decisions on questions, handed over by legislation of Ukraine to the Republic authority, and the subject-matter of local referendum in Crimea is determined by the Crimean legislation. Moreover, Article 6-1 provisioned restrictions for conduct of referenda and established that the referenda on questions, not attributed to Crimea, as well as local and regional self-governance bodies of administrative and territorial units' jurisdiction, are not allowed in Ukraine and the results of such referenda shall be considered as legally invalid.

As we have already mentioned the Law of Ukraine "On an all-Ukrainian and local referenda" of 3 July 1991 № 1286 – XII ceased to be in force after the adoption of the Law of Ukraine "On an all-Ukrainian Referendum" of 6 November 2012 № 5475-VI , thus in the Ukraine's legislation the Law, which regulated both the issue of an all-Ukrainian and local referenda, was substituted by the Law concerning only an all-Ukrainian referendum.

Therefore, according to the provisions of the internal law of Ukraine there is no special law on a local referendum, thus the conduction of any local referendum is illegal and impossible due to the lack of legal basis. Besides, the question of altering of the Ukraine's territory can be solved only by means of an all-Ukrainian referendum. What is more, according to Article 85 of the Constitution of Ukraine the authority of the Verkhovna Rada of Ukraine comprises an exclusive right of designating an all-Ukrainian referendum on issues of altering the territory of Ukraine. Thus, any so-called "local referenda" on the separation of certain regions from Ukraine or on support of acts of so-called "national independence" or "sovereignty" of certain parts of Ukraine are unconstitutional and violate the Constitution of Ukraine, as far as its basic requirements are not abided while conducting them.

It is worth adding, that so-called "referendums" aren't in conformity with principles of the Recommendation PACE 1704 (2005) about the holding of referendums in Europe [19] and the Code, developed by the Venice Commission in relation to the requirements to referendums [20].

The official position of Ukraine concerning so-called "referendums" on 11 May 2014 is contained in the statements of different State government bodies and public servants. Position of the international community concerning separatist actions on the East of Ukraine coincides with such approach. In particular, the European Union declared, that the so-called "referendum" appointed on May, 11 on the East of Ukraine was illegal, and will result in subsequent escalation of the situation, that is why it must not be conducted. Such position of the EU was promulgated by M. Kosyanchich, a press secretary of the High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy K. Ashton: "When we talk about this referendum, we consider that it must not be conducted, because the EU supports the territorial integrity and sovereignty of Ukraine" (8 May 2014) [29]. She also added: "The so-called referendums in Donetsk and Luhansk areas are illegal, and we do not acknowledge their results. The organizers of the referendum do not have democratic legitimacy" (11 May 2014) [21].

The General statement marked on the results of the Government of Ukraine and European Commission meeting (13 May 2014, Brussels) states: "Both sides expressed an alarm concerning the lasting attempts of pro-Russian separatists to destabilize East and South Ukraine and consider illegal the so-called referendums, organized on May, 11 in the regions of East Ukraine by the self-proclaimed power" [22].

The reaction of the international community on the holding of the so-called "referendums" in Donbas region is absolutely justified, as their results, namely the proclamation of "sovereignty" of certain parts of the territory of Ukraine and also the support of all these processes by Russian Federation, violate the general principles of international law, which nowadays are the measure of legitimacy. So-called "referendums" directly violate such principles of international law as principles of territorial integrity and inviolability of borders. In particular, the 1975 Helsinki Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) provides that states must avoid any actions which are a threat to territorial integrity, political independence or unity of any country [23]. Countries are also not allowed to make the territory of one another an object of the military occupation. No occupation or acquisition of such territory would be recognized as legitimate. As to the principle of inviolability of borders, the state must be seen as inviolable among other states and they should refrain from any attacks on these boundaries, as well as from any claims and actions to capture and the part or all of the territory of any state.

The individuals who conducted the so-called «referendum» in the Autonomous Republic of Crimea, city of Sevastopol, Donetsk and Luhansk regions claim that the grounds for these so-called «referenda» is the right of people to self-determination, which «has not been canceled». Indeed, the principle of equality and self-determination of peoples, as well as the territorial integrity and inviolability of state borders is a general principle of international law. This principle is enshrined in Article 1 of the 1945 UN Charter [24], the 1970 Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations (Declaration on Principles of International Law 1970) [25], Article 1 of the International Covenant

on Civil and Political rights of 1966 [6] and the 1975 Helsinki Final act of the Conference on Security and Cooperation in Europe. In case of the so-called «referenda» we see a conscious or an unconscious misunderstanding and misinterpretation of this principle.

The right of people to self-determination does not imply that every nation has the right to have its independent country. If it were so, there would be much more that 193 states in the world. The right of people to self-determination means that every nation can freely determine, without external interference, their political status and pursue their economic, social and cultural development. But, according to the 1970 Declaration on Principles of International Law, this principle should not be interpreted as authorizing or encouraging any action which would lead to the fragmentation, partial or complete violation of the territorial integrity or political unity of sovereign and independent states that follow in their actions the principle of equality and self-determination of peoples, and, accordingly, have governments which represent with no differences in race, religion or skin color all the people living in the area. Moreover, in accordance with the Declaration on Principles of International Law, each State shall refrain from any actions aimed at the partial or complete violation of national unity and territorial integrity of any other state [25]. The 1975 Helsinki Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe adds that all states shall respect the equality and the right of peoples to decide their own fate, always acting in accordance with the purposes and principles of the UN Charter and correspondent norms of international law, including those relating to territorial integrity of states.

Thus, in accordance with the provisions of the 1970 Declaration on Principles of International Law and the 1975 Helsinki Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, the principle of equality and self-determination does not mean that every nation should have its own independent state. Moreover, if the state in its actions adheres to the principle of equality and self-determination of peoples, then it is impossible to violate its territorial integrity, “hiding behind” this principle, because this state has granted people the right to express themselves to the extent of their limits.

Besides, there are serious doubts that the right to self-determination and sovereignty can be used by the so-called "people of Crimea", "people of Donetsk region", "people of Luhansk region", as it is stated in the so-called "declarations of sovereignty". Such nations do not exist, there is the population living in these administrative units of Ukraine. However, there are Ukrainian, Russian, Crimean Tatar people, who, in their turn, have the right to self-determination. They have fully taken the advantage of this right, because the Ukrainian people determined to be in the state of Ukraine, Russian – in the Russian Federation, the Crimean Tatar – in Ukraine. That is why these people have fully exercised their right to self-determination and their individual members who live in the Autonomous Republic of Crimea, city of Sevastopol, Donetsk and Luhansk regions have no right to self-determination.

Thus, the decisions about the holding of so-called "referendums" on 11 May 2014 are illegal, and their results are void. First of all, a decision about the holding of so-called "referendums" on 11 May 2014 was accepted by the illegal bodies, created with the violation of realization of local self-government, foreseen by the Constitution and laws of Ukraine. Secondly, these so-called "referendums" are directed on violation of the territorial integrity of Ukraine, which is forbidden by the Constitution of Ukraine; in relation to territorial changes, they can be adopted only on the all-Ukraine referendum which is conducted in accordance with the Constitution of Ukraine. Thirdly, in accordance with the Law "On an all-Ukraine referendum" (article 18), a referendum concerning the change of the territory of Ukraine can be related only to the law on ratification of the international agreement or treaty about the change of the territory of Ukraine. Fourthly, the procedure of holding of "referendum" violated recognized democratic standards.[12]

Moreover, the so-called "referenda" in the Autonomous Republic of Crimea, city of Sevastopol, Donetsk and Luhansk regions are illegal and illegitimate, and their results have no legal power. Any attempts of justifying the conduction of the so-called "referenda" on the basis of the principle of equality and self-determination of people arise from conscious or unconscious misinterpretation of these

principles. That is why neither Ukraine nor the whole civilized world recognized any of the so-called "referenda" held in the Autonomous Republic of Crimea, city of Sevastopol, Donetsk and Luhansk regions, and continue to recognize these administrative units as the integral parts of Ukraine.

All in all, the so-called "referendums", directed on excuse of aggression and destabilization of the situation in Ukraine, aren't in conformity with aims and principles of neither international nor national law, and any declared consequences of such "wills" are void. At the same time, the fact is obvious: important is not the declared name but the essence of this or that process and phenomenon, that allows to say that questionings, "conducted" on the East of Ukraine, have nothing in common with referendums or people's will, and that is why they in no way can put under a doubt the territorial integrity of Ukraine or its sovereignty above all its territory. For this reason neither Ukraine nor the entire civilized world acknowledged or recognized any of the so-called "referendums", conducted in Autonomous Republic of Crimea, city of Sevastopol, Donetsk and Luhansk areas. They continue to acknowledge these administrative-territorial units as inalienable parts of the territory of Ukraine.

[1] "It was attended by residents of all 17 districts and 15 cities of regional subordination. Eventually, the "Act of independence of Luhansk People's Republic" was unanimously approved. It was also decided to hold a regional referendum on 11 May with a single question put to voting: "Do you support the Act of independence of Luhansk People's Republic?" [4].

[2] "In the Luhansk region 96,2 % of the voters supported independence, as Oleksandr Malikhin, the "chairman of the regional CEC" informed. The voting attendance is around 75 % or 1375,275 thousand people. As to the Donetsk region where the similar referendum took place: 89,7 % voted for "state independence", the voting attendance is around 74,9 % as Roman Lyagin, "the chairman of the DNR CEC" informed, RIA News" [6].

[3] When commenting the results of the referendum to media, the Chairmen of "the CECs" of the "DNR" and "LNR" confirmed that population expressed its support of state independence [7].

[4] The organizers of "DNR referendum on independence" claimed quite

different legal implications of that poll: from ascertaining of public opinion to separation from Ukraine.

[5] Undoubtedly, the linguistic analysis, without taking into account the context, may result in conclusion that "the question in ballots is formulated as follows: "Do you support the act of state independence of the Donetsk/ Luhansk people's republic?" The word "independence" is not presents in ballots, which leaves a chance to interpret "referendum" either as a means for complete separation or as an opportunity to obtain greater autonomy as a part of Ukraine" [8].

[6] "DNR and LNR". The road map of independence – the delegates of the South-East of Ukraine adopted an official resolution concerning sovereignty protection and organization of public administration in DNR and LNR <http://day.zp.ua/news/38438.html> accessed 12 February 2019; "In "LNR's" address to the UN Secretary-General Ban Ki-moon it is stated that "96,2 % of the voters supported the further existence of the region in a form of a sovereign state. The next day the "independence" of the "Luhansk People's Republic" ("LNR") was proclaimed… Having expressed its will by means of one of the basic institutes of direct democracy – plebiscite, having cast votes for "LNR's independence", the people enjoyed its fundamental right to freely and without external interference define their political status, provide economic, social and cultural development. In accordance with the generally recognized rules of international law, a people's right for self-determination must be a basis for political decisions and must be respected by all states" [9].

[7] Under the Constitution of Ukraine the sovereignty of Ukraine shall extend throughout its entire territory (Art. 2 of the Constitution of Ukraine). The Constitution of Ukraine shall have the highest legal force; laws and other regulations shall be adopted on the basis of the Constitution of Ukraine and shall conform to it; the norms of the Constitution of Ukraine shall be the rules of direct effect; bodies of state power and bodies of local self-government and their officials shall be obliged to act only on the grounds, within the limits of authority, and in the manner envisaged by the Constitution and the laws of Ukraine (Art. 8, para. 2 Art. 19 of the Constitution of Ukraine). The territorial structure of Ukraine, the legal regime of the state border shall be determined exclusively by the laws of Ukraine (para. 1 of Art. 19 of the Constitution of Ukraine).

[8] Para. 4.2 of subpar. 4 of the motivation part of the decision of the

Constitutional Court from 14.03.2014 № 2-рп/2014 in the case initiated by the constitutional submission of the Acting President of Ukraine, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine and by the Commissioner for human rights as to the constitutionality of the Decree of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea "On the Crimean referendum" (the case on the so-called "local referendum in the Autonomous Republic of Crimea") [21].

[9] Illegitimate authorities which initiated "referendum", - so called "people's republics" in Donetsk and Luhansk, established in April 2014 by means of forcible detainer of the administrative premises by groups of armed people [8].

[10] "Particularly, in the Donetsk region 10 suits were lodged against Donetsk regional council's decisions as well as against Donetsk, Selidivsk, Makiivka, Dzerzhinsk, Kirov, Kostyantinivka, Snizhne and Khartsizk city councils' decisions on holding of so called referendum". In addition, as Acting Prosecutor General informed, two suits were lodged against Luhansk regional council's decisions on illegitimacy of the central authorities in Kyiv as well as against Pervomaisk city council's decision on the support of the referendum initiative. "Upon prosecutors' requests when lodging those claims, these unlawful decisions were terminated by courts", - Acting Prosecutor General alleged [21].

"On the 7th of May the Prosecutor General's Office of Ukraine lodged a suit with Kyiv District Administrative Court concerning recognition of illegal actions of Luhansk regional council officials as to the drafting and publication on the official website of the application of the presidium of Council with negative assessment of the activities of public authorities, expression of appeals as for refraining from presidential election in Ukraine and supported initiative of local residents pursuant to the conduction of referendum on the status of the Luhansk region.

Simultaneously, a motion was initiated as to the prohibition for regional council and its officials, local authorities of the Luhansk region, as well as any individuals to conduct the referendum on May 11 and to determine the status of the region and to prevent the election of the President of Ukraine.

Based on the results of prosecutor's testing is was determined that the above mentioned statement was adopted by the presidium of the regional council with excess of the powers granted by law as contrary to the

provisions of the Law «On Local Government in Ukraine», the Law «On the order of presentation of activities of state and local governments in Ukraine through Mass Media» provides that the application was not coordinated directly with Luhansk regional council, and therefore cannot be considered as corresponding to its official position" [23].

[11] Subsection 4.3. of section 4 of the motive part of the decision of the Constitutional Court from 14.04.2014 № 2-рп/2014 [21]

[12] The Conclusion of the European Commission for democracy through law (the Venice Commission) as to the question "whether a decision passed by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine concerning referendum on becoming a subject of the Russian Federation or restoring Crimea's Constitution from 1992, complies with the constitutional principles", adopted by the Venice Commission at its 98th plenary meeting, Venice, 21-22 March 2014, № 762/2014 (informal translation of the Venice Commission's conclusion into Russian made by M. Kozuba): "21. While the first requirement for the validity of the referendum is that it may not contradict the provisions of the Constitution of Ukraine, this is by no means sufficient. It is also necessary that the referendum comply with basic democratic standards for the holding of referendums, such as those established by the Venice Commission's Code of Good Practice on Referendums (CDL-AD(2007)008rev). In its Opinion on the Compatibility of the Existing Legislation in Montenegro concerning the organization of referendums with applicable international standards (CDL-AD(2005)041), the Venice Commission noted (at 11):

"11. Any referendum must be organized in full conformity with internationally recognized standards. A consideration of these standards must begin with an examination of European standards. … 12. The internationally recognized fundamental principles of electoral law, as expressed for example in Article 3 of the First Protocol to the ECHR and Article 25 ICCPR, have to be respected, including universal, equal, free and secret suffrage. For a referendum to give full effect to these principles, it must be conducted in accordance with legislation and the administrative rules that ensure the following principles:

- the authorities must provide objective information;
- the public media have to be neutral, in particular in news coverage;
- the authorities must not influence the outcome of the vote by

excessive, one-sided campaigning;

- the use of public funds by the authorities for campaigning purposes must be restricted." [16].

A number of circumstances make it questionable whether the "referendums" of 11th May 2014 could be held in compliance with international standards. Such circumstances are: 1) Ukraine does not, at the moment, have a law regulating local referendums; 2) the massive public presence of unlawful military forces in the Donetsk and Luhansk regions cannot promote democratic decision making; 3) concerns have been expressed with respect to the freedom of expression in the seized territories; 4) the period between the decision to call the referendum and the "referendum" itself is excessively short; 5) in April in the Donetsk and Luhansk regions "DNR" and "LNR" were proclaimed. This raises doubt with respect to the legal effects of the referendum and the neutrality of the authorities.

References and Literature

1. The Luhansk People's Republic requests the UN to recognize its independence <http://www.unian.net/politics/919654-Luhanskaya-narodnaya-respublika-prosit-oon-priznat-ee-nezavisimost.html>

2. 11 May Referendum in Donetsk: polling stations are open. <http://joinfo.ua/politic/918499_Referendum-11-maya-Donetske-otkrilis-izbiratelnie.html>

3. Donetsk regional council approved referendum. "98 deputies voted for referendum to be held in the Donetsk region, with 3 deputies voting against, and 3 deputies abstaining from voting". <http://versii.com/news/298561/ >

4. Central Electoral Committee: the referendum is recognized as valid, 89,7 % of the Donetsk region's citizens voted for independence. Russia today. <http://russian.rt.com/article/31514#ixzz394YPzH6S>

5. United Nations Millennium Declaration 2000. UN official site <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>

6. 1966 International Covenant on Civil and Political Rights. UN official site <http://www2.ohchr.org/english/law/ccpr.htm>

7. Shinkaretskaya, Galyna, De facto position of the existing regimes (unrecognized states). New challenges and international law

(2010).

8. Volova, Larisa, Plebiscite in international law (Moscow, 1972).

9. Sintsov, Gleb, The problematic issues of differentiation between the institutes of plebiscite and referendum in foreign legislations. Gaps in the Russian legislation. <http://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razgranicheniya-ponyatiy-instituta-referenduma-i-plebistsita-v-zakonodatelstve-zarubezhnyh-stran>

10. The Constitution of Ukraine from 28.06.1996 № 254к/96-ВР. The Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine № 30. (1996) 141.

11. The Conclusion of the European Commission for democracy through law (the Venice Commission) as to the question "whether a decision passed by the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea in Ukraine concerning referendum on becoming a subject of the Russian Federation or restoring Crimea's Constitution from 1992, complies with the constitutional principles", adopted by the Venice Commission at its 98th plenary meeting, Venice, 21-22 March 2014, № 762/2014 (informal translation of the Venice Commission's conclusion into Russian made by M. Kozuba) <http://www.blackseanews.net/read/79310>

12. Subparagraph 4.1. of paragraph 4 of the motivation part of the Constitutional Court of Ukraine decision from 05.10.2005 № 6-рп/2005 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05/ed20131006>

13. The Constitution of Ukraine. The commentary <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-13-vnesennya-zmin-do-konstitutsiji-ukrajini/11120-stattya-157-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>

14. The Constitution of Ukraine: commentary <http://yport.inf.ua/konstitutsiya-ukrajini-naukovo-praktichniy.html>

15. The decision of the Constitutional Court from 14.03.2014 № 2-рп/2014 in the case initiated by means of the Acting President of Ukraine constitutional submission, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine and by the Commissioner for human rights as to the constitutionality of the Decree of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea "On the Crimean referendum" (the

case concerning local referendum in the Autonomous Republic of Crimea). The Verkhovna Rada of Ukraine <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-14>

16. The Law of Ukraine "On All-Ukrainian Referendum" from November 6, 2012 № 5475-VI. The Bulletin of the Verkhovna Rada (BVR), № 44-45 (2013) 634.

17. The Law of Ukraine "On local self-government in Ukraine" from May 21, 1997. № 280/97-BP. The Bulletin of the Verkhovna Rada (BVR), № 24 (1997) 170.

18. The Law of Ukraine "On All-Ukrainian and local referendums" from July 3, 1991. № 1286 – XII. The Bulletin of the Verkhovna Rada (BVR), № 33 (1991) 443.

19. Referendums: towards good practices in Europe: Recommendation 1704 (2005) <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/EREC1704.htm>

20. Code of Good Practice on Referendums <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)008-e>

21. The EU and the U.S. claimed that they would not recognize "referendum" in the East of Ukraine <http://obozrevatel.com/abroad/94825-es-i-ssha-zayavili-chto-ne-priznayut-referendum-na-vostoke-ukrainyi.htm>

22. Joint statement following the results of the meeting between the Government of Ukraine and the European Commission (May 13, Brussels) 14.05.2014. Government web-site. <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247295732>

23. Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act, Helsinki 1975 <http://www.osce.org/mc/39501?download=true> accessed 12 February 2019.

24. Charter of the United Nations <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter1.shtml>

25. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, 24 October 1970 <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/348/90/IMG/NR034890.pdf?OpenElement>

УДК 316.4063.36:172.4(045)

Philipp Fluri Ph.D.,
Executive-in-Residence,
The Geneva Centre for Security Policy

‘STABILIZATION’ AND THE FUTURE OF PEACEBUILDING

The end of the Cold War marked the beginning of an era in which international interventions increasingly had to deal with internal conflicts (with a trend towards internationalisation involving external actors). Liberal peacebuilding was the guiding concept for such developments for almost two decades.

This concept is now vanishing, both in practice and as a model. Liberal peacekeeping turned out to be more complicated, costly, and less liberally supported by local authorities than anticipated. Host states tended to resist interventions and pressed for mandates that more closely aligned with the self-interests of illiberal governments. In the wake of these developments, the traumatic experience of 9/11 and the financial crisis, Western democracies shifted their focus from liberal peacebuilding to the mix of counterterrorism and stabilization which has been characteristic of international peace deployments since the Afghanistan intervention. From Haiti onwards, global partners of Western stakeholders and regional coalitions were increasingly included in stabilization efforts. Whereas this trend may have been hailed as fair burden-sharing and a sign of properly empowered regional stakeholders taking on greater responsibility for regional security, the Mali deployment would seem to indicate that UN missions can be challenged in their impartiality and seen as working in support of oppressive powers. Disaffection and alienation of (parts of) the local populations may ensue.

The US and its Western allies were central in moving P/CVE and CT to the centre of the agenda of organizations like the UN and the OECD. Ban Ki-moon’s Plan of Action to Prevent Violent Extremism is to be seen this light, and similarly the OECD’s decision to accept funding for stabilization and counterterrorist operations as reportable as Overseas Development Assistance (ODA). The EU agreed to consider

them as part of the Instrument for Stability and Peace agenda. And increased its funding. Whereas the War on Terror agenda is inextricably linked to the presidency of George W. Bush, Obama's presidency brought no departure from the concept, but strategic refinement: the engagements in Iraq and Afghanistan were reduced, and a new, limited strategy endorsed with emphasis on special forces, drone strikes, and the involvement of local troops whose training and equipment were funded as part of the operation. The zone of engagement could thus be enlarged to encompass Mali, Niger, Somalia, and Yemen. In parallel, the strategy shifted from people-centric to enemy-centric, from addressing root-causes of conflicts to their resolution by use of force. Pressure was put on allies and partners to take on part of the burden. The 2015 United States Support to UN Peace Operations policy document argues that UN peace operations are useful platforms for burden-sharing for engagement in regional low-level conflicts.

As should have been anticipated, the inclusion of regional and ad hoc coalitions in UN peace operations was not going to be unproblematic. Local governments are likely to seek close alignment of the mandate with their national objectives. Coalition partner governments may have their own views on whom to consider a threat to regional stability. Thus the UN Stabilisation Mission in DRC (MONUSCO) was reinforced with a Force Intervention Brigade (FIB) with a peace enforcement mandate. Arguably the regionally (SAR/Tanzania) staffed FIB fought the M23 rebel with much greater enthusiasm than the Forces démocratiques de la libération du Rwanda. The UN does thus risk to become or at least to be seen as having become party to a conflict. In the case of MINUSMA the Mali government insisted on the inclusion of a similar intervention brigade. As the Security Council declined the request the Five Sahel Joint Forces (FC-G5S) was initiated by France in 2014.

As the post-post-Cold War era is coming to a closure, budgets are shrinking and geopolitics returning, we are likely to witness more emphasis on stabilization. While the term was first employed in the context of the NATO deployment (1996-2004) to Bosnia-Hercegovina, the UN Security Council referred to it first in the context of the Haiti mission. MONUSCO, MINUSMA and MINUSCA, under

the influence of the US, the UK and France, are to be seen as heavily informed by the 'stabilization' concept.

Emphasis on stabilization may be seen to close some of the growing gap between what UN missions are expected to and can do. The illiberal approach is about to be portrayed as more effective and relevant to the current world situation and the needs of states experiencing conflict.

The enthusiasm over stabilization is, however, likely to be limited in time, as it shifts the focus away from the root causes of conflict and deferred development: weak and corrupt governance, marginalization, exclusion, lack of social cohesion. As John Karlsrud put it in his insightful article 'From Liberal Peacebuilding to Stabilization and Counterterrorism' (International Peacekeeping 26:1, 1-21):

The current trend is that interventions are being undertaken under a veneer of liberal values, such as the UN mission in Mali. However, underneath the veneer, there is a return to Cold War proxy and strong man policies and less pressure for reforms that could increase the legitimacy and inclusiveness of conflict-affected states' (15)… For the UN, the turn towards stabilization and counterterrorism is undermining the legitimacy of the organization and its work in mediation and humanitarian domains, and in particular UN peace operations, and the role of UN peace operations as a central tool in the international peace and security toolbox (16).

What does this mean for future peacebuilding?

The securitization of peace operations has replaced liberal peacebuilding. A return to liberal peacebuilding in the near future is unlikely. On the other hand, a purely security-focussed approach to peace operations is unlikely to establish the stability and rule of law which is the objective of their mandates. Agencies specialized in the civilian aspects of peacebuilding will need to adapt to this new paradigm while heeding challenges to the safety of their operations hitherto less known. A stabilization effort as a response to instability/ fragility with the objective of re-establishing functions and authority of a legitimate state does not necessarily imply that such intervention be delivered impartially and neutrally. The frequent inclusion of

military and security forces in peacebuilding may lead to a perception of such inclusion as 'normal'. Civilian and humanitarian actors may thus be perceived as supporting one side in a conflict and may themselves become targets for the opposing side. The UN leadership in a peacebuilding theatre should thus speak out wherever stabilization threatens to impede civilian and humanitarian action (see also Stabilisation in the Lake Chad Basin. A Humanitarian Perspective NRC Briefing Note 2018). Peacebuilding organisations may increasingly become involved in the prevention of violent extremism. Whereas the countering of violent extremism arguably involves a strong security posture, the prevention of violent conflict does not. Moreover, as recognized by the UN General Assembly and the SC in 2016, the shift away from managing and responding to conflicts towards preventing them sustainably, inclusively and collectively, can greatly reduce costs (see World Bank Group. Pathways for Peace. Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict. Executive Summary, iii). Pathways for Peace recommends a more concerted effort by policy makers, the integration of prevention agendas into development policies and efforts, inclusive and sustainable development as prevention and growth and poverty alleviation and departing from traditional economic and social policies.

Credible Complements

None of the above implies that the rich experience of peacebuilding organisations has become obsolete or irrelevant. The shift of emphasis towards security-centred solutions, however temporary, incomplete, and ultimately counterproductive they may be, rather implies that peacebuilding organisations need to sharpen their arguments and re-package the evidence of their successes for discourse with interlocutors and partners like NATO, defence and security cooperation agencies such as the DSCA, and inspectorates general of stabilization deployments such as the SIGAR, which are novices to the peacebuilding discourse. While funding may increasingly be allocated to the security components in peace missions, peacebuilders are direly needed, though often kept at arm's length; advocates of the security-focussed approach are only just about to learn about the shortcomings

of their thinking.

While stabilization efforts undoubtedly save lives and make elections and certain types of institution-building possible they need to be complemented by credible peacebuilding.

Consider for example the Frameworks for Assessing Resilience (FAR) initiative launched by Interpeace, a Geneva-based 'alliance' of peace-building organisations. Frameworks for Assessing Resilience was a two-year programme based on lessons learned from peacebuilding projects in Timor-Leste, Guatemala and Liberia, seeking to understand key sources of fragility and resilience within conflict- or violence-prone countries - in order to building lasting peace one needs to understand not only sources of conflict but also of resilience. Interpeace thus deliberately focussed on resilience, exploring resources that already exist in a society. In an approach based on local ownership and context these resources need to be identified and leveraged for crisis mitigation and prevention.[1]

The programme deliberately selected three countries with different post-conflict experiences and fragilities, and on different continents. The experience of assessing resilience for peace fed into a Guidance Note on behalf of practitioners and policy makers.

The 2016 Guidance Note Assessing Resilience for Peace identifies avenues to engage in assessing resilience for peace among communities, societies, and institutional structures, through locally owned and driven processes. These processes which are themselves animated by the endogenous nature of resilience. The Guidance Note is reflective and is thus meant to provide food for thought. It should not be mistaken for an operational blueprint, nor applied as such.[2]

Conclusions

While spending on peace missions is at an all-time high, the outcome of such missions remains problematic – a huge percentage of countries which were 'stabilized' during the last 70 or so years relapsed into crisis and conflict. Something must have been wrong with the way those missions were designed and delivered, and how societies and their political leaders were prepared for the time after the withdrawal of the missions. This note proposes to look into lessons

learned from peacebuilding processes based on local ownership and leveraging of local sources of resilience. The outcome of these processes would suggest to either consider peace- and resilience-building as an important part of mission-planning, or to complement stabilization missions with (parallel) peacebuilding processes as essential parts of the mission mandates – and budgets.

[1] The programme combined participatory research with an expert-practitioner dialogue at the global level …'to foster exchanges in which the field-based practitioner experience was informed by state of the art scholarship, and where local practice and experience in turn shape the thinking and entry points in global policy debates on resilience, and on its relevance in assessing progress in the peacebuilding field. FAR compared the resilience factors identified in the three pilot countries in order to explore where they are unique to particular country contexts, and where they may also offer more generic experiences and analyses'.

[2] Its three components provide guidance at different levels and stages of the process; 1. Conceptual and Strategic Guidance provides a 'conceptual and strategic framework for examining and analysing how resilience informs and contributes to peacebuilding and the understanding of risks and conflict dynamics'; 2. Process Guidance is 'intended to guide practitioners on the process of carrying out an assessment of resilience for peace within particular contexts'; 3. Programme and Policy Guidance offers 'reflections on the policy implications, opportunities and agenda offered by this work, including a particular concern for deepening the understanding of and engagement with resilience, and its relevance for a more integrated and holistic approach to peace, development and humanitarian action'.

УДК 341:347.8(045)

Redion Luli, PhD.,
(Head of Public Law Department
Mediterranean University of Albania, Tirana/Albania)

ПРИМЕНЕНИЕ СИЛЫ ПРОТИВ ГРАЖДАНСКИХ ВОЗДУШНЫХ СУДОВ-НАРУШИТЕЛЕЙ: МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

В целях детального рассмотрения указанного выше вопроса, касающегося применения оружия и боевой техники против летательных аппаратов-нарушителей, последних следует подразделить следующим образом: гражданские, государственные и экспериментальные; управляемые и неуправляемые; пилотируемые и беспилотные[3].

Что же касается гражданских летательных аппаратов, они делятся на коммерческие и авиации общего назначения. Однако, как правильно отмечает А.И. Травников, «в отношении гражданских летательных аппаратов правильнее было бы употреблять более узкое понятие - воздушные суда, как это сделано практически во всех универсальных международных договорах в области воздушного права»[3]. Коммерческие воздушные суда, в свою очередь, следует подразделить на пассажирские и грузовые, а воздушные суда авиации общего назначения - на корпоративные, деловые и любительские.

Автор настоящей статьи поддерживает подход А.И. Травникова к определению правовых оснований для применения силы государствами против гражданских и других воздушных судов-нарушителей в пределах и за пределами их суверенного воздушного пространства. Оружие и боевая техника должны быть применены только в отношении гражданских воздушных судов (пассажирских, грузовых, корпоративных, деловых, любительских) и других летательных аппаратов, преднамеренно (т.е. с умыслом) и целенаправленно нарушивших национальные или международные правила. Должно быть установлено, что их действия угрожают безопасности государства, мировому

правопорядку, жизни и здоровью людей, при всем этом угроза наступления нежелательных последствий должна быть реальной, а не мнимой. Применить вооруженную силу допускается, но только после того, как были исчерпаны все другие принудительные меры, к которым относятся процедуры перехвата (см. Приложение 2 к Чикагской конвенции 1944 г. [6]). Преднамеренность нарушения режима воздушного пространства, как главный критерий применения вооруженной силы, можно определить в зависимости от реакции воздушного судна в ответ на подаваемые команды воздушным судном-перехватчиком или наземными службами ОВД посредствам радиосвязи. Ю.Н. Малеев, исследуя этот вопрос в 1988 году, писал: «В случае непреднамеренности нарушения воздушное судно само крайне заинтересовано во «внешнем контакте», активно его ищет, и готово подчиниться любой подаваемой команде. Только воздушное судно, экипаж которого выполняет разведывательное задание или совершает иное противоправное деяние, заинтересовано в избежании указанного контакта»[2]. Экипаж воздушного судна-нарушителя не реагирует на подаваемые ему команды или сигналы со стороны органов управления воздушным движением (далее - УВД) и органов противовоздушной обороны (далее - ПВО) о прекращении противоправных действий, включая и принудительную посадку на указанный аэродром только в том случае, когда он осуществляет противоправные действия[4]. После исчерпания вышеупомянутых принудительных мер, воздушные суда-перехватчики (самолеты или вертолеты-истребители) могут открыть предупредительный огонь трассирующими снарядами по курсу полета воздушного судна-нарушителя. Последним фактом, свидетельствующим о преднамеренности (умысла) нарушения, является игнорирование экипажем предупредительного огня. В случае отсутствия достоверной информации от источников на земле (граждан, органов УВД и т.п.) поведение воздушного судна-нарушителя является единственным критерием отношения к нему со стороны самолета (вертолета)-перехватчика иностранного государства.

Приказ на применение оружия и боевой техники с целью сбить гражданское воздушное судно-нарушитель не может быть отдан сразу после определения явного умысла (преднамеренности) правонарушения. Указанные чрезвычайные меры должны быть применены только при наличии важнейшего условия – возможности наступления или наступления в результате противоправных действий воздушного судна-нарушителя последствий, способных причинить значительный вред миропорядку и жизни людей. В первой очереди речь идет о событиях, аналогичных терактам 11 сентября 2001 года в США, открывших (как отмечает А.И. Травников[4]) новую страницу в «книге мировых злодеяний» - использование гражданских воздушных судов в качестве оружия для уничтожения людей и объектов.

Террористические акты 2001 года в США являются доказательством полной неготовности мирового сообщества и бездействия международного права в отношении своевременного предотвращения и пресечения терактов с использованием гражданских воздушных судов. Только после случившегося государства, ООН и ИКАО обратили внимание на положения статьи 4 (Ненадлежащее использование гражданской авиации) Чикагской конвенции 1944 г. Преступления аналогичные событиям 11 сентября 2001 года нашли свое отражение в подп. (f) п. 1 ст. 1 Конвенции о борьбе с незаконными актами в отношении международной гражданской авиации (далее - Пекинская конвенция 2010 г. еще не вступившая в силу) – «использование воздушного судна, находящегося в эксплуатации, с целью причинить смерть, серьезное увечье или значительный ущерб имуществу или окружающей среде»[13].

Пекинская конвенция 2010 г. и предыдущие конвенции в области авиационной безопасности, всего лишь устанавливают составы преступлений, совершенных в отношении гражданской авиации. Но в них, к сожалению, не содержатся нормы, устанавливающие единообразные основания и процедуры применения силы против гражданских воздушных судов, захваченных террористами-смертниками. Нормы Пекинской

конвенции 2010 г. начинают действовать только после совершения противоправных актов с использованием гражданских летательных аппаратов. Пекинская конвенция 2010 г. еще не вступила в силу. Она была подписана 30 государствами и на сегодняшний день только 10 государств ратифицировали ее: Ангола, Чешская Республика, Куба, Доминиканская Республика, Гайана, Кувейт, Мали, Бирма, Санта Люсия и Швейцария. Она вступит в силу после того, как будет ратифицирована 22 государствами.

Основания и процедуры применения силы против пассажирских гражданских судов. Применение оружия и боевой техники против гражданских воздушных судов-нарушителей с пассажирами и членами экипажа на борту, непричастными к совершенному нарушению, должно быть самой сложной принудительной процедурой.

Правительства государств сталкиваются с острой дилеммой. Поскольку в подобных случаях воздушное судно является одновременно транспортным средством и импровизированным оружием, его уничтожение становится сложным выбором. Должна ли защита основных интересов государства, которым угрожает угнанный террористами самолет иметь приоритет над сохранением жизней пассажиров? Действительно, жизнь пассажиров, взятых в заложники всегда должна иметь приоритет. Однако, учитывая возможность совершения в будущем таких ужасающих деяний как террористические акты, аналогичные событиям 2001 года в Соединенных Штатах и преступлениям, указанным в подп. (f), (g), (h) п. 1 ст. 1 Пекинской конвенции 2010 г. (воздушный терроризм -использование гражданского воздушного судна с целью причинения смерти; выбрасывание и высвобождение с борта воздушного судна любого оружия БХЯ или взрывчатых, радиоактивных или аналогичных веществ таким способом, который причиняет смерть, серьезное телесное повреждение или значительный ущерб имуществу или окружающей среде), следует скорректировать вопрос об абсолютной неприкосновенности гражданских воздушных судов, с невинными людьми на борту. С данного момента, правовой

статус воздушного судна изменяется из средства транспортировки в оружие массового поражения. Этот сдвиг служит основанием для того, чтобы государства могли прибегнуть к применению вооруженной силы в соответствии со ст. 51 Устава ООН.

Мировое сообщество не может позволить себе оказаться в очередной раз неспособным и неготовым противодействовать новым террористическим атакам, совершаемым посредством гражданских воздушных судов. Исходя из вышесказанного следует разработать основания и конкретные процедуры применения силы даже к пассажирским воздушным судам.

По мнению автора настоящей статьи, оружие и боевая техника в отношении гражданского воздушного судна с пассажирами на борту могут применяться на основании существования явной угрозы причинения вреда жизни людей, не находящихся на борту летательного аппарата-нарушителя или когда существует опасность наступления экологической катастрофы, ущерб от которых будет значительно превышать вред, который может возникнуть в результате уничтожения пассажирского воздушного судна-нарушителя. До применения летательной меры должны быть исчерпаны все другие ответные меры принудительного характера государств, т.е. перехват, следуя при этом стандартам ИКАО, а именно Правилам перехвата гражданских воздушных судов[7]. Но если речь идет о захвате пассажирского воздушного судна террористами-смертниками с целью использовать его в качестве оружия массового поражения, то процедура перехвата кажется напрасной, поскольку террористы-смертники вряд ли будут менять свое решение довести до конца запланированное ими противоправное действие. Но тем не менее процедура идентификации через установления радиосвязи с наземными службами УВД и пилотами, а также сигналы, подаваемые воздушными суднами-перехватчиками необходимы для того, чтобы компетентные органы поняли, что имеют дело с воздушным судном, превращенным из мирного транспортного средства в оружие массового поражения. Соответственно, в случае отсутствия реакции экипажа после процедуры идентификации и перехвата, пресечение такой ужасающей угрозы возможно только

путем открытия огня на поражение. Но применение оружия и боевой техники должно произойти, когда пассажирский самолет нарушитель будет лететь над малонаселенной местностью, чтобы после вынужденного открытия огня на поражение не пострадали другие невинные люди на поверхности земли или моря.

Решение о выдаче приказа на применение оружия против пассажирского самолета-нарушителя должно быть принято довольно оперативно и быстро, учитывая скорость полета. К сожалению, это не всегда возможно, поскольку процедуры идентификации и перехвата занимают время и допускается возможность, что пассажирское воздушное судно, захваченное террористами может достичь своей злоумышленной цели до применения силы для его уничтожения.

Крайне важно, чтобы решение о применении силы (оружия и боевой техники) против гражданских воздушных судов, на борту которых находятся пассажиры и другие лица, непричастные к правонарушению, принималось высшими должностными лицами государства. Такая необходимость обосновывается тем, что в большинстве случаев в истории авиации такие ответственные и сложные решения перекладывались на военных начальников, которые в силу своих особых служебных функций и обязанностей, не в состоянии реально оценить возможный ущерб, который может быть причинен действиями летательного аппарата-нарушителя или установить, что от таких действий не возникнет ущерба.

Автор настоящей статьи предлагает возлагать принятие такого ответственного и чрезвычайного решения первому лицу государству. Например, в президентских республиках такое решение следует быть принято Президентом, который является главой государства, первым гражданином, главнокомандующим вооруженными силами, представляет государство на международной арене, а самое важное - его полномочия имеют прямое происхождение от воли народа, выраженной на прямых выборах.

Высшие должностные лица представляют волю народа в государственных органах и поэтому они должны взять на себя

ответственность отдавать приказ службам противовоздушной обороны принимать соответствующие меры для пресечения несанкционированных полетов гражданских воздушных судов в случае явной угрозы наступления таких последствий как гибель невинных людей, экологическая катастрофа и т.п.

Каждое государство имеет свой подход к применению силы против гражданских воздушных судов, основываясь в большинстве случаев на положениях внутренних законов о защите государственной границы. Для лучшего понимания данного вопроса следует ссылаться на конкретные примеры.

1 сентября 1983 года над островом Сахалин был сбит южно-корейский пассажирский самолет Боинг-747, летевший из Нью-Йорка в Сеул с промежуточной посадкой в Анкоридже. Решение об уничтожении нарушителя государственной границы было принято советским военным руководством. В результате этого инцидента погибли все находящиеся на борту 246 пассажиров и 23 члена экипажа. Советский летчик ПВО, сбивший самолет был награжден орденом «Боевого Красного Знамени». После инцидента произошло обострение отношений между США и СССР. Многие западные государства в знак протеста ввели запреты на полеты к ним и в результате таких мер государственная авиакомпания «Аэрофлот» понесла огромные убытки, которые государство покрыло из бюджета за счет советских налогоплательщиков. Советские / российские юристы-международники считают несанкционированный полет южно-корейского самолета провокацией, а не результатом потери ориентировки, поскольку данный пассажирский самолет пролетел сначала над Камчаткой, а затем над Островом Сахалин и при этом не пытался установить радиосвязь с наземными службами управления полетами на аварийной частоте. И кроме этого в СССР в то время действовал закон о государственной границе, предусмотревший процедуру применения силы против летательных аппаратов-нарушителей в случае исчерпания других мер принудительного характера с целью прекращения нарушения. То есть СССР действовал на основании норм, содержащихся во внутреннем законодательстве.

Советские военные и гражданские эксперты в процессе расследования этого инцидента произвели имитацию полета Боинга 747 и с абсолютной уверенностью доказали, что экипаж этого самолета должен был наблюдать на экране бортового локатора береговую черту Камчатки, в то время как плановый полет должен был проходить над Тихим океаном до самого побережья Южной Кореи.

Но тем не менее, в случае повторения таких случаев в суверенном воздушном пространстве какого-либо государства, высшие должностные лица этого государства не должны отдавать приказ прибегать к открытию огня на поражение, пока нет данных или точной информации от органов УВД или других наземных источников о том, что от гражданского воздушного судна с пассажирами исходит реальная угроза для жизни людей на поверхности. Ведь всегда существует вероятность потери ориентировки пилотами, несмотря на технический прогресс в области бортового навигационного оборудования, или потери контроля над самолетом в результате состояния здоровья пилотов. Поэтому перед тем как дойти до принятия решения об уничтожении гражданского воздушного судна следует учитывать разные возможные обстоятельства, вынуждающие экипаж летательного аппарата нарушителя отклониться от указанного маршрута.

Статистика показывает, что в новейшей истории гражданской авиации вооруженные силы разных государств неоднократно открывали огонь на поражение гражданских воздушных судов с пассажирами на борту. За последние 35 лет, согласно данным, полученным от Консультативного агентства «Безопасность полетов»[8], вооруженная сила была применена в отношении более 17 пассажирских гражданских воздушных судов. Например, в феврале 1980 года в воздушном пространстве Анголы неизвестный самолет сбил гражданский самолет Як-40 авиакомпании Linhas Aereas de Angola. Все 19 человек, находящиеся на борту, погибли. В сентябре 1993 года гражданский самолет Ту-134А авиакомпании Transair Georgia, выполнивший рейс Сочи-Сухуми, был сбит ракетой при выполнении захода на

посадку на аэродром Сухуми. На следующий день также во время захода на посадку в Сухуми был уничтожен пассажирский самолет Ту-154. В тот же момент в аэропорту Сухуми был уничтожен еще один гражданский самолет во время осуществления посадки пассажиров. В 1996 году в небе над Кубой были уничтожены два самолета «Cessna Skymasters», с борта которых были разбросаны листовки. 4 человека погибли. В октябре 2001 года ракетой С-200 был сбит пассажирский самолет Ту-154 авиакомпании «Сибирь», выполнивший рейс из Тель-Авива в Новосибирск. Ракета была выпущена с территории Крыма в ходе военных учений. Все 78 человек, находившиеся на борту, погибли.

Нельзя исключить возможность совершения на сегодняшний день разведывательных полетов посредством пассажирских гражданских судов, осуществляющих регулярные рейсы, поскольку не у всех государств есть возможность иметь свои спутники для получения нужной информации путем дистанционного зондирования земли. Этот вопрос остается актуальным. Пассажирские самолеты могут быть использованы в целях получения разведданных в тех регионах, в которых между соседними государствами существуют напряженные ситуации. В международном праве до сегодняшнего дня не урегулирован вопрос прекращения таких правонарушений как ведение разведки. В результате разведывательных полетов пассажирских самолетов авиакомпании «Air France», летевших из Парижа через Москву в Токио, разразился скандал, который удалось решить дипломатическим путем. Встает вопрос: можно ли применить оружие для пресечения разведывательного полета пассажирского самолета в случае невыполнения распоряжения контролирующих органов о посадке? В случае со сбитым в 1983 г. южно-корейским пассажирским воздушным судном существовала версия осуществления разведывательного полета, что причиняло или могло причинить вред безопасности государства. Международное право до сих пор не содержит норм, инкриминирующих шпионаж. Летчики летательных аппаратов-нарушителей, подозреваемых в осуществлении разведки, после перехвата истребителями несут ответственность как нарушители государственной границы. Этот

пробел следует восполнить принятием норм международного права, противодействующих незаконному использованию гражданских судов для совершения шпионажа. В противном случае мировое сообщество может снова столкнуться с такими событиями:

12 сентября 1995 года в воздушном пространстве Республики Беларусь военным вертолетом Ми-24 был сбит американский монгольфьер (тепловой шар). Это американское воздушное судно участвовало в соревнованиях и маршрут его полета должен был проходить через воздушное пространство Польши. Однако в результате изменения ветровых потоков монгольфьер отклонился от запланированной линии пути и залетел на территорию Белоруссии. О возможности такого отклонения белорусские власти были заблаговременно информированы. Несмотря на это монгольфьер был сбит, в результате чего два американских воздухоплавателя погибли. Не трудно догадаться, кто в 1995 году в Белоруссии мог отдать приказ об уничтожении этого воздушного судна, объяснив в последствии это решение мировому сообществу тем обстоятельством, что монгольфьер приближался к запретной зоне, где расположены секретные военные объекты и мог иметь разведывательные цели полета. В конце XX века такие объяснения уже казались или смехотворными или ужасающими своим цинизмом[3].

Нельзя допустить применение силы против тепловых шаров или дирижаблей, поскольку надо иметь ввиду, что они не полностью управляемые и маршрут их полета зависит во многом от направления ветра, т.е. их несанкционированный влет в суверенные воздушные пространства не всегда является преднамеренным, но даже если являлся бы преднамеренным, то против такой категории гражданских воздушных судов применение силы является недопустимой мерой пресечения. Монгольфьеры или дирижабли не оборудованы для сбрасывания с борта любого оружия БХЯ, радиоактивных или других веществ, способных повлечь смерть людей или экологическую катастрофу.

Применительно к предотвращению инцидентов с воздушными судами в открытом море автор диссертации считает

необходимо стимулировать процесс заключения двусторонних договоров, как например, вышеупомянутые Меморандум и Соглашение между СССР (сегодня РФ) США и Японией об обеспечении безопасности полетов в северной части Тихого океана (не публиковались). Соглашения такого рода способствуют своевременной и оперативной координации деятельности сопредельных органов УВД. Считается целесообразным для эффективного решения этой проблемы составлять под эгидой ИКАО типовое соглашение, которое могло бы стать основой или моделью для заключения в будущем двусторонних или многосторонних договоров о предотвращении инцидентов с воздушными судами в открытом море. Речь идет о слаженных действиях и своевременном обмене информации между органами УВД в случае потери ориентировки экипажа воздушного судна и пересечения государственной границы соседнего или другого государства. Своевременный обмен информацией между органами УВД может предотвратить возможное применение силы (оружия) против воздушного судна, непреднамеренно оказавшегося в суверенном воздушном пространстве другого государства.

Процедуры и основания применения силы против грузовых воздушных судов. В отношении грузовых воздушных судов должна действовать более упрощенная процедура применения оружия или боевой техники в тех случаях, когда это является необходимым или единственным возможным выходом из ситуации. Как правило на борту грузового воздушного судна кроме членов экипажа не находятся посторонних лиц. В случае существования достоверной информации о явной угрозе использования воздушного судна такой категории в качестве оружия для уничтожения людей и объектов на поверхности, то в таком случае высшие должностные лица государства не будут находиться перед большой дилеммой сбивать или не сбивать самолет, поскольку на борту грузового воздушного судна, относящегося к категории коммерческих воздушных судов, нет пассажиров, непричастных к правонарушению. На борту такого гражданского судна находятся пилоты и другие члены экипажа,

или вспомогательный персонал для выгрузки перевозимых товаров. В случае реальной угрозы совершения террористических действий путем использования грузового воздушного судна следует решительно применить силу, поскольку лица на борту из членов экипажа приобретают статус преступников. В данной ситуации пилотов никто не принуждает совершить теракт под угрозой смерти, они не заложники и могут свободно управлять воздушным судном.

В ином случае, когда нет реальной угрозы причинения ущерба безопасности государства и нет угрозы жизни людей, то по отношению к грузовому судну нет необходимости применения оружия. Тем не менее история авиации показывает, что грузовые воздушные суда часто используются для перевозки контрабандных товаров.

Правовые основания и процедуры применения силы против воздушных судов авиации общего назначения (корпоративные, любительские и деловые). Анализ положений Пекинской конвенции 2010 г., касающихся высвобождения или выбрасывания с борта воздушного судна, находящихся в полете, любого оружия БХЯ или взрывчатых, радиоактивных или аналогичных веществ, с большой вероятностью указывает на то, что такие террористические акты с технической точки зрения невозможно совершить с воздушного судна коммерческой авиации. Это возможно осуществить только с использованием специально оборудованного для этих целей гражданского воздушного судна, формально относящегося, скорее всего, к авиации общего назначения (к деловой или любительской авиации)[1]. Именно такие воздушные суда можно определить как «террористические воздушные суда». Такое обстоятельство заставляет насторожиться и задуматься, особенно в связи с намеченной тенденцией либерализации разрешительно-уведомительного порядка использования воздушного пространства в Российской Федерации. В Российской Федерации практически не решен вопрос государственного контроля над обеспечением безопасности в авиации общего назначения.

С учетом вышесказанного корпоративные, деловые и

любительские воздушные суда относятся к тем гражданским воздушным судам, которые в будущем могут представлять угрозу совершения путем их незаконного использования ужасающих террористических актов, причиняющих вред жизни людей, безопасности государства, миропорядку или вызывающих экологическую катастрофу. В связи с этим церемониться в отношении применения силы против таких воздушных судов-нарушителей не стоит, поскольку на его борту будут находиться только лица, причастные к совершению преступлений, предусмотренных в п. 1 ст. 1 Пекинской конвенции 2010 г. Если они идут на такое, то к ним следует относиться как к преступникам и применять к ним меры принудительного характера для пресечения возможных ужасающих последствий.

В случае явной, реальной угрозы выбрасывания или высвобождения с борта воздушного судна авиации общего назначения, находящегося в полете, любого оружия (биологического, химического, ядерного), радиоактивных или аналогичных веществ, компетентные органы должны оперативно действовать и применять силу, поскольку в таких случаях положения статьи 3 bis Чикагской конвенции 1944 г. не могут применяться. Такие действия квалифицируются как преступление против мира и безопасности всего человечества и дают право ссылаться на статью 51 Устава ООН[5] в качестве основания для применения вооруженной силы в целях самообороны.

Раз мировое сообщество признает возможность совершения новых, ранее неизвестных актов воздушного терроризма (основанием для этого являются вышеупомянутые положения Пекинской конвенции 2010 г.) государства обязаны сотрудничать с целью разработки универсальных международно-правовых механизмов предупреждения, а главное пресечения (путем применения оружия и боевой техники) таких ужасающих преступлений.

Процедуру применения силы против таких воздушных судов-нарушителей следует тщательно регламентировать. Она должна быть единообразной для всех государств, поскольку несмотря на то, что правонарушение может иметь место в

суверенном воздушном пространстве лишь одного государства, оно направленно против безопасности всего мирового сообщества.

Для противодействия таким актам ненадлежащего использования гражданской авиации решение должно быть принято как можно быстрее, без долгих консультаций между высшими должностными лицами и военными начальниками пунктов ПВО, поскольку каждая минута может решить судьбу миллионов невинных людей, находящихся на поверхности.

Кроме ненадлежащего использования гражданских воздушных судов в целях совершения вышеуказанных преступлений (п. 1 ст. 1 Пекинской конвенции 2010 г.), в основном деловые и любительские суда широко используются для незаконной перевозки наркотических и психотропных веществ в силу несложного управления ими и возможности лететь на предельно малой высоте, недоступной для радаров. Это создает условия для наркоторговцев сбрасывать мешки с товаром в определенные места, где их могут собирать их подельники. Такое ненадлежащее использование воздушных судов авиации общего назначения широко распространено в странах Латинской Америки. В последние 10 лет в латиноамериканских государствах наблюдается тенденция принятия законов, допускающих применение силы (оружия) для пресечения такого нарушения. В 7 государствах - Колумбия, Бразилия, Боливия, Венесуэла, Чили и Уругвай были приняты законы, разрешающие сбивать гражданские воздушные суда, подозреваемые в незаконной перевозке наркотиков. 12 июля 2014 года перуанский Президент Ольянта Умала заявил, что его правительство ведет переговоры с США о перезапуске программы «Air Bridge Denial», допускающей уничтожать воздушные суда, используемые для осуществления торговли наркотиками в ответ на рост несанкционированных полетов в перуанском воздушном пространстве[12]. Растущая проблема незаконного оборота наркотиков в Аргентине может стимулировать прохождение подобных законов в ее Парламенте. Эта проблема острая и требует решения, поскольку бездействие государственных органов в плане пресечения полетов легкомоторных самолетов или вертолетов (любительских) вызывает недовольство граждан таких государств,

в которых зависимость и смертность в результате применения наркотиков очень высоки.

В отличие от национальных законодательств разных государств, международное право умалчивает относительно вопроса предотвращения и пресечения незаконного оборота наркотиков посредством использования гражданских воздушных судов.

По мнению автора статьи, в случае достоверной информации о перевозки на борту воздушного судна авиации общего назначения партии наркотиков следует принимать конкретные меры для прекращения такого нарушения и наказания перевозчиков. Сначала надо давать команды о принудительной посадке через органы УВД. В случае отказа совершить посадку, в воздух следует поднять самолеты(вертолеты)-перехватчики. Если после попыток перехватчиков прекратить несанкционированный полет пилот воздушного судна-нарушителя сопротивляется следовать подаваемым командам, необходимо приступать к последней предупредительной мере – открытию предупредительного огня. После исчерпания всех вышеперечисленных мер следует применить оружие, иначе такие правонарушения могут остаться безнаказанными. Это дает возможность любительским воздушным судам избавиться от доказательств, что они перевозят наркотики, сбрасывая партию перевозимых наркотических веществ до совершения принудительной посадки на аэродром определенного государства, чей режим воздушного пространства они нарушили. Надо отметить, что несмотря на то, что незаконная перевозка наркотиков не относится к актам ненадлежащего использования гражданских летательных аппаратов, угрожающих миру и всеобщей безопасности, следует допускать применение оружия, поскольку на борту любительских самолетов находится экипаж, члены которого осведомлены и хорошо знают, что являются причастными к правонарушению, т.е. в данном случае мы имеем дело с действиями преступников. Груз, который они перевозят способен причинить ущерб национальной безопасности отдельных государств. Например, с конца 2006 года по 2011 год жертвами вооруженной борьбы мексиканских наркокартелей между собой, а также против сил Федерального правительства стали более 47, 5 тыс. людей[9].

Эти цифры говорят об угрозе национальной безопасности, создаваемой нарковойнами.

В ближайшем будущем существует возможность распространения практики использования легкомоторных гражданских самолетов для незаконной перевозки наркотиков из стран Среднего Востока, например, из Афганистана и Пакистана, в которых производится большое количество опия-сырца, героина и каннабиса. Согласно данным ООН, с 2001 года и до начала 2010 года урожаи опиумного мака в Афганистане выросли в 40 раз. В 2010 году от потребления афганского героина погибли более 92 тысяч человек[10]. Наркоторговля несмотря на то, что она не является преступлением против мира и безопасности, все равно относится к преступлениям международного характера, подрывающим основы сотрудничества государств в отдельных сферах[11]. Сегодня Афганистан производит в два раза больше опиатов, чем ещё 10 лет назад производил весь мир. Политическая ситуация в Афганистане и Пакистане неустойчива, что создает условия для использования гражданских воздушных судов авиации общего назначения для незаконной транспортировки наркотических и психотропных веществ и даже для совершения с их помощью терактов. Таким образом, в ближайшем будущем незаконная перевозка наркотиков посредством гражданских воздушных судов может приобрести массовый характер и угрожать всеобщей безопасности мирового сообщества. В этом случае, установление универсальными нормами международного права возможности применения оружия против гражданских воздушных судов, перевозящих наркотики, является гарантией обеспечения всеобщей безопасности.

Посредством частновладельческих воздушных судов возможно осуществить воздушное пиратство. Известных таких примеров нет, но это не означает, что совершение воздушного пиратства невозможно. Конвенция ООН по морскому праву 1982 г. (ст. 100-105) признает существование такой возможности. Известно, что для совершения воздушного пиратства владельцы любительских воздушных судов (гидросамолеты, легкомоторные

самолеты, вертолеты и др.) пользуются оружием. Там, где есть оружие, там есть и угроза жизни людей.

Следующие возможные варианты осуществления воздушного пиратства:

- Используя гидроплан, пираты могут совершить посадку в открытом море и принудить посредством применения оружия членов экипажа морского судна отдать им ценные вещи или перевозимый груз.
- Пираты могут также вполне использовать частный вертолет, посредством которого могут совершить посадку на палубу морского судна и под угрозой применения оружия принудить членов экипажа и пассажиров отдать то, что они потребуют или завладеть морским судном.

Для пресечения таких действий в открытом море следует распространить процедуру преследования «по горячим следам» в отношении пиратских воздушных судов. Что же касается применения силы против пиратских воздушных судов, то диссертант придерживается мнения согласно которому, в случае игнорирования подаваемых команд следовать за воздушными судами-перехватчиками во время осуществления преследования «по горячим следам», после открытия предупредительного огня можно применить силу. Открытие огня с борта пиратского воздушного судна дает право открыть ответный огонь по праву самообороны.

Безопасность воздушного транспорта остается главным приоритетом мирового авиационного сообщества. Однако современные угрозы связанные с воздушным терроризмом заставляют скорректировать вопросы абсолютной неприкосновенности гражданской авиации. Действительно, жизнь пассажиров, взятых в заложники всегда должна иметь приоритет. Однако, когда явные факты позволяют государству определить с уверенностью, что использование самолета террористами приведет к многочисленным человеческим жертвам, защита гражданских воздушных судов, закрепленная в статье 3 bis Чикагской конвенции 1944 г., не может применяться. С данного момента,

правовой статус воздушного судна изменяется из средства транспортировки в оружие массового поражения. Этот сдвиг служит основанием для того, чтобы государства могли прибегнуть к применению вооруженной силы в соответствии со ст. 51 Устава ООН.

В тоже время, «жизни людей не могут зависеть от субъективных воззрений лидеров различных стран на защиту суверенитета над воздушным пространством своих государств, а мировое сообщество в целом просто обязано определить в универсальных нормах международного права, кто и на каких основаниях может, а в некоторых случаях обязан отдать распоряжение о применении оружия против воздушных судов-нарушителей национального законодательства или международных договоров».

Список литературы

1. Абашидзе А.Х., Солнцев А.М., Травников А.И. Укрепление международного сотрудничества в сфере борьбы с незаконными актами в отношении международной гражданской авиации// Противодействие терроризму. Проблемы XXI- Counter-Terrorism. 2011. № 1.

2. Бордунов В.Д., Котов А.И., Малеев Ю.Н. Правовое регулирование международных полетов гражданских воздушных судов. –М., «Наука», 1988, с. 126-127.

3. Травников А.И. Правовой режим воздушного пространства. Аэронавигация и безопасность: монография. М., 2014. С. 118.

4. Травников А.И. Международно-правовые проблемы борьбы с воздушным терроризмом // Закон и право. 2011. N 5. С. 104-107.

5. Устав Организации Объединенных Наций (Сан-Франциско, 26 июня 1945 г.) // Действующее международное право / Сост. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривченкова Т. 1. М., 1997. С. 7–33.

6. Приложение 2 к Конвенции о международной

гражданской авиации «Правила полетов».

URL: http://airspot.ru/book/file/570/an02_cons_ru.pdf (дата обращения 10.02.2020).

7. Руководство по перехвату гражданских воздушных судов. Doc ICAO 9433.

8. Безопасность полетов - важнейшая составляющая национальной безопасности. URL: http://www.aviasafety.ru/news/nd20150420 (дата обращения 18.04.2020 г.).

9. Жертвами нарковойн в Мексике за пять лет стали более 47 тысяч человек.

URL: http://ria.ru/world/20120111/537291666.html (дата обращения 30.03.2020 г.).

10. США проигрывают антинаркотическую войну в Афганистане. URL: http://www.rg.ru/2010/01/19/nark.html (дата обращения 15.12.2014 г.).

11. Преступления международного характера. URL: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RPwlxyzvrlto9!slmkztgwuktuju!)gwgqylwg (дата обращения 05.02.2020 г.).

12. Aviation shoot-down risks in South America remain low, but elevated risks persist for light aircraft along drug-trafficking air routes. URL: http://www.janes.com/article/41613/aviation-shoot-down-risks-in-south-america-remain-low-but-elevated-risks-persist-for-light-aircraft-along-drug-trafficking-air-routes (дата обращения 22.02.2020 г.).

13. Convention on the suppression of unlawful acts relating to international civil aviation, signed at Beijing on 10 September 2010. Doc ICAO 9960.

ABSTRACT

The use of force against civil aircraft-intruders: international legal aspects

This scientific article is devoted to a comprehensive study of international legal problems of combating acts of unlawful use of civil aircrafts. This paper is focused on the problems that the world community faces in regulating the procedures for taking coercive measures against violating aircraft, the law-making experience of

individual states is studied in order to use it to fill in the existing gaps in international law in this area. The urgency of this problem is associated with the emergence of a new global threat from terrorist organizations, expressed in the use of civil aircraft as weapons for the destruction of objects on the territory of states and for people extermination. The necessity of adopting universal international legal norms governing the actions of states to prevent and suppress acts of inappropriate use of civil aircraft is proved. The author has developed some proposals regarding the adoption of new international legal norms that establish specific grounds and procedures for the use of force (weapons and military equipment) for the timely suppression of acts of misuse of civil aviation.

Keywords: misuse of civil aviation, international air law, use of force against aircraft-intruder.

УДК 65.011.3:65.012.16(045)

Gheorghe AVORNIC,
Doctor of law, PhD., university professor,
Rector of the University
of European Political and Economic Studies
«Constantin Stere»
E-mail: avornic@yahoo.fr
https://orcid.org/0000-0002-2673-4331
Phone number:+37379117979

Cristina COPĂCEANU,
Doctor of economic sciences, PhD.,
associate professor
University lecturer at the
Faculty of Economics and Ecology
University of European Political
and Economic Studies
«Constantin Stere»
E-mail: copaceanu_c@yahoo.com
https://orcid.org/0000-0003-3944-5982
Phone number:+37369185680

RISK MANAGEMENT - PERFORMING INSTRUMENT IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC EXPERTISE

Abstract. The purpose of this article is to investigate the notion of risk, in general and of the risk in economic judicial expertise, in particular. Also, the functions of the risk, the classification and the risk factors that may affect the procedure for carrying out the economic judicial expertise are analyzed. Therefore, the authors highlight the significant risks as well as their impact on the economic judicial expertise performed in the Republic of Moldova At the same time, the authors make a clear distinction between economic judicial expertise and economic or extra-judicial expertise, which in the literature is often confused The research has underlined the role and benefits of managing risk management in economic judicial reviews, as an

inevitable event, especially in times of economic-financial crisis.

Keywords. Risk, uncertainty, judicial and extrajudicial economic expertise, impact, probability, risk management.

Introduction. To begin with, we will elucidate the causes that motivated the authors to investigate the risk element in the process of carrying out the economic expertise, namely:

- currently, economic crises are developing extremely rapidly and aggressively, a process that is becoming increasingly difficult to control in all national and international economic systems, having a direct impact on global economic sustainability;the courts do not deal with the large number of cases;
- the courts do not deal with the large number of cases;
- the processes in the economic-financial field are complex and lasting;
- alternative dispute resolution between the parties;
- adapting litigation to economic crises;
- the judicial economic expertise carried out is delayed for a long period, due to the lack of specialists in the field;
- alternative dispute resolution between the parties;
- adapting litigation to economic crises;
- economic and financial crises directly affect the process of carrying out the economic and first of all the judicial expertise;
- the importance of risk management in the context of risk mitigation in the process of carrying out economic expertise: judicial and extrajudicial.

Currently, the issues of economic judicial expertise, financial audit and accounting are the subject of in-depth research at the level of accountants and auditors, theorists and practitioners, as well as the regulatory bodies in the field, which are obliged to provide prompt solutions to the company's demands. The current needs for information and study in the field of economic expertise are gaining new dimensions, and this in turn implies a modern approach, in the context of the connection with risk management, both within the judicial and extrajudicial processes. In this context, the authors decided to approach the economic expertise from the perspective of

risk management, in order to highlight the vulnerabilities, their size, the significance and the tightness of the risk control, in a global view of the risk factors.

Therefore, the expertise is different from audit, control, review, inspection or verification because it contains the idea of free expression of the expert's point of view on the objectives or facts submitted to the research, being warned for knowingly presenting false conclusions, the expert takes responsibility according to with art.312 of the Penal Code.[1]

According to the specialized literature[2] expertise is a personal and critical work that includes not only the result of examining the facts from the point of view of the formal and material accuracy, but also the expert's opinion on the causes and effects in relation to the object under his research.

The researchers Avornic Gh. And Avornic A.[3], consider that the term expertise has the meaning of probative means coming from a specialist in the reference field, in a given controversial, litigious and non-litigious situation. Expertise in general is a means of probing, finding, evaluating, clarifying or proving on the basis of scientific research the objective truth regarding a certain fact, circumstance, problem, situation, cause or dispute. The authors consider that the judicial economic expertise represents missions carried out by the economical experts in accordance with the requirements of the legislation in force and they include in themselves several types of expertise that must necessarily have a scientific methodology developed for their party.

In the vision of Professor Avornic Gh. And Avornic A., the judicial economic expertise can be divided into the following categories:

a) accounting

b) economic-financial;

c) fiscal;

d) other types of expertise adjoining to the economic ones (energy, analytical-financial, etc.).

Expert Ghimp I.[4], considers that economic expertise can be regarded as a distinct group of expertise. Currently, this group can

be assigned: accounting, economic and financial - banking expertise. Since they are part of the same expert group, they are interdependent, the object of research of which is often common However, they differ by the objectives submitted for solution, the methods, techniques and procedures applied in the research carried out, as well as by the specialized knowledge required to solve the objectives advanced.

In the context of the above, the authors also make a clear distinction between economic judicial expertise and extrajudicial economic expertise, which in the literature is often confused.

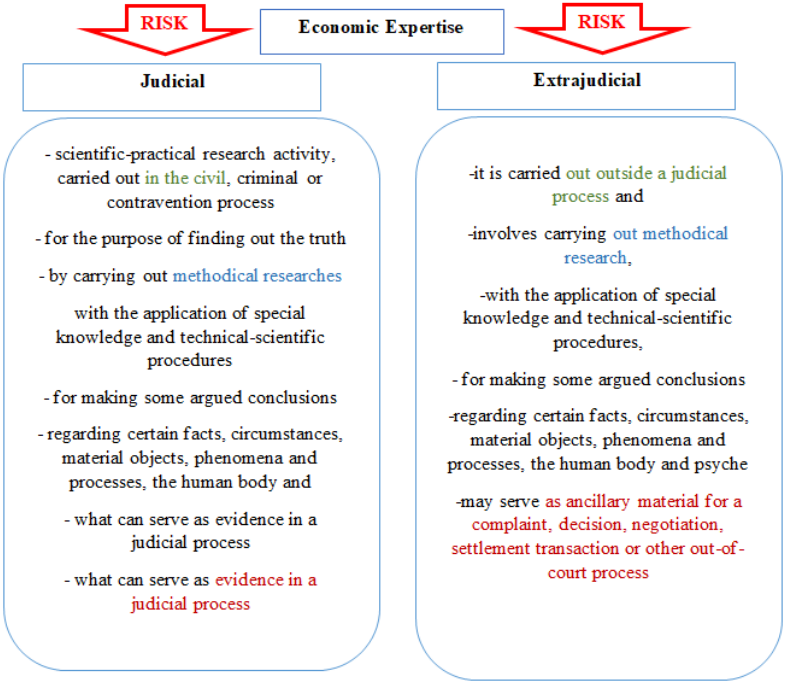

Figure 1. The distinction between judicial and extrajudicial economic expertise
Source: elaborated by authors

The approach of the notions of judicial and extrajudicial economic expertise, allowed the authors to focus on risk research. Good

practices inform us that all systems and areas, including judicial and extrajudicial economic expertise, must be based on risk management analysis. Because, the risk is in a permanent change, it evolves in complexity, in addition to the traditional hazard exposures, adding operational, financial, strategic, market, country, legislative, human, fraud risks, and the complex nature of the risk can be attributed to several factors that in the specialized literatureare grouped into named macroeconomic and external and microeconomic factors named and internal.[5]

In fact, what is the risk? In its historical dimension, risk is a young concept and at the same time one of the few business terms with direct origins in the commercial and financial environment and not derived from military, psychological or scientific vocabulary. While in the '70s «risk» was a notion associated in particular with the sciences of nature and less with the financial and insurance theory, in recent years, the concept of risk has gained importance among business decision-makers. In this context, American economists Harry M. Markovitz and James Tobin, Nobel laureates, have been pioneers. Their work focused on the concepts of efficient portfolios (the portfolio that provides the highest profit for a given level of risk or, equivalently, the lowest level of risk for an expected profit). Most would answer that the risk is the possibility of being hurt or causing various damages. This idea also exists in most dictionaries, for example Shorter Oxford Dictionary of the English Language defines risk as: "danger; the possibility of loss or injury ", respectively the danger; the possibility of losing or suffering damage. [6]

According to the economic and financial dictionary, risk involves: a measure of the mismatch between different possible outcomes, more or less favorable or unfavorable, in a future action. In the field of commercial law, risk is a danger that glides on any contractual relationship and, in general, on any commercial operation whose execution is prolonged in time, which may fortuitously generate certain disadvantages regarding the fulfillment by the debtor of the contractual obligations assumed in front of the creditor and whose appearance inevitably causes certain losses for the contractor whose benefit cannot be executed.[7] From the point of view of the insurance

field, risk is defined as a product between the possible loss and the probability of its occurrence. In the field of project management, the risk measures the probability and the effect of not meeting the objectives of a certain project. In the field of environmental sciences, risk represents the possibility of negative effects on the components of the environment as a result of harmful agents or of natural phenomena with disastrous effects. In the field of human health and safety, risk is defined as the probability of changing health as a result of exposure to one or more risk factors. In the field of entrepreneurship, the risk represents a totality of activities of some subjects of the entrepreneurial activity aimed at overcoming the uncertainty in conditions of evaluation and selection of the most advantageous variant to achieve the desired results or of the minimum deviations from those planned for each selected variant.[8]

The word "risk" derives from the Italian word "risk", which means "to dare". In this sense, risk is a choice, not a fate. The actions we dare to take, actions that depend on the degree of freedom we hold or assume, all help to define what it means to be a human personFrom this definition it turns out that we are indeed at risk in our daily lives, but we have control in their coordination, because we can change many, if we have the time and inclination to do so We can say that there is risk in everything we do, like this: a simple action, to cross the street, to drive, to swim, to knock on the door of an unknown person can end in misfortune or disaster. There are risks in every activity we carry out. They manifest themselves in one way or another, even if we do not want to acknowledge them. But the wisest thing is to understand the risks and try to manage them, maybe for our own benefit.[9]

The mentioned ones, determined us to investigate the risk factor in the process of carrying out the economic expertise. Also, the benefits of risk management was a second condition that motivated us to investigate this topic. As is well known, risk can be understood as a complex of challenges, which will probably arise in any activity, in our case in the process of carrying out the expertise and will have an impact on reaching the set objectives.

As benefits in identifying and managing risks in judicial and extrajudicial economic expertise, we mention:

- support at all stages of carrying out the expertise, especially

in their planning;

- support in the use, effective planning of resources (human, financial, technical, etc.);
- rapid beneficiaries of new opportunities;
- fewer shocks and unknown situations (challenges);
- rapid beneficiaries of new opportunities;
- expert support throughout the process of conducting the expertise;
- nsurance of the body that disposed / ordered the expertise (judicial) and the beneficiary (extrajudicial);
- compliance with legislative and normative requirements;
- permanently informed (the expert providing the expert service).

The risks must be identified at any stage of the economic expertise, where it is noticed that there are consequences on reaching the objectives and measures can be taken to solve the problems, raised by the respective risks. Effective risk management implies that risk identification is a permanent process, which allows the connection to the change / adaptation process.

Basic rules associated with risk identification[10]:

1. The risk is linked to doubts and has an associated probability of materialization. Risk is not a sure thing and does not refer to a difficult problem that has already materialized.

Example: the expert's use of incorrect data from a criminal case.

2. Difficult problems that have already materialized should not be ignored: these may be potential risks in the future if the expert acts in the same circumstances.

3. There are no risks to those situations / problems that cannot arise (so-called fiction). Focusing the attention of fictional expert's means wasting resources.

Example: the concomitant illness of all the experts for unknown reasons, under the conditions of periodic health checks.

4. Those problems that will definitely materialize should not be identified as risks. These are not risks but certainties. Certainty must be managed and usually involve resource allocation, modification of assumed goals, changes of strategy.

Example: loss of expertise held by certified experts as a result of

steep contractual reductions.

5. The risks are not defined by their impact on the objectives. Impact is not a risk but a measure of how a risk materialization affects those objectives.

Example: it is not identified as risk the delay in the service of an expert, but it is identified as risk not to timely fulfill some contractual provisions under the responsibility of the late one.

6. The risks are not defined by denying the objectives.

Example: Objective: Problems that will definitely materialize should not be identified as risks providing expert services - Risk: failure to provide expert services.

7. There are no identified risks that do not affect the objectives: there are only risks correlated with the objectives. When identifying risks, avoid establishing an indirect causation because there is a danger of seeing risks everywhere.

Example: The risk of irregularities in reception is not related to the objective of maintaining the reputation of the service

8. Risks have a cause and an effect: There is a cause for each risk and an effect if the risk

Materializes. The cause - a context favorable to the occurrence of the risk. Effect - the impact of risk materialization.

Example: The lack of the described processes regarding the carrying out of the expertise is a situation that favors the occurrence of the risk of non-qualitative activities, a risk that has an adverse effect on reaching the objective of maintaining the expert's reputation.

9. The distinction between inherent risk and residual risk must be distinguished . The

inherent risk is the specific risk, which is related to the achievement of the objective, without taking measures to mitigate the risks, while the residual risk is that risk that remains after the internal control measures have been taken (what remained of the inherent risk after implementation of internal / managerial control measures). Residual risk is the expression that inherent risks cannot be fully controlled. Whatever steps were taken, uncertainty cannot be eliminated. Thus, the residual risk must be within the risk tolerance.

Example:

Objective: to ensure the purchase of computers for all experts by the

end of the year.

Inherent risk: (for which no control activities were applied): delay in placing the ad.

Residual risk: although control activities have been undertaken such as: elaboration of the action plan / periodic verification of the execution of the plan / information on the course of the activities / elaboration of the announcement placement chart / delegation of the responsibilities for monitoring the execution of the acquisitions, however the risk of non-fulfillment of the activity, being caused by the human factor

10. Risk identification is not a strictly objective process, but it is highly dependent on the perception of those involved. It does not operate with the risks themselves, but with perceptions about the risks.

11. The identified risks must be grouped. Risk grouping is done according to the perception and needs of the entity / experts.

In order to determine possible risks in economic expertise, it is important to draw attention to the characteristics of the risk, namely[11]:

- the risk is uncertain, it is never known exactly whether it will manifest (the emergence of the risk);
- the consequences and their level in the event of manifestation cannot be accurately quantified;
- risk is measured in terms of impact and probability;
- the exact date of the manifestation is not known.

Therefore, from the mentioned characteristics it derives the fact that a risk is always found in a chain of three components, namely: the cause, the risk and the effect, presented in Figure 1.

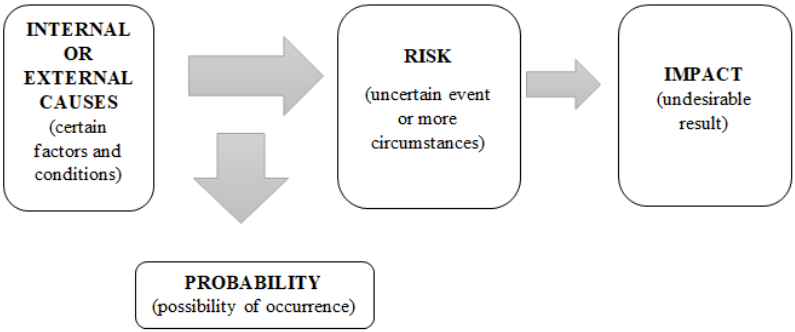

Figure 2 . The cause-risk-impact relationship
Source: Processed and adapted after Prioritising Project Risks[12]

Therefore, the cause is an event or set of circumstances currently in existence, which creates one or more risks. The risk is an uncertain event or circumstances, which may occur in the future, and if it does, it will directly affect the entity's objectives. And the impact assumes the main effects of the occurrence of the risk, as well as a future event.

Cause	Risk	The impact
Due to the lack of qualified experts in certain fields (taxation, banking, accounting, etc.)	non-qualitative and unprofessional expertise can be performed,	which may lead to the drafting of an Expert Report of poor quality

Example 1. Risk formulation

In this context, we draw attention to the fact that the researcher Petrișor N.[13], Found that unfortunately, in the administration of the court document, judges, lawyers and legal advisors tend to investigate the case only from a normative perspective, entering into conflict with arguments with accounting experts. and with the litigating parties, which mainly consider economic issues. Often the judicial expertise becomes supreme evidence and convinces the judge not by their content, but by the formal authority enjoyed by any scientific evidence. But it becomes a useful evidence to the case only if the judge

is able to ask the expert the question that provokes a relevant answer. Otherwise, the magistrate becomes the captive of a proof that he cannot properly value, which he cannot fight or corroborate with other probatives. Therefore, we mention that essentially risk management from the perspective of judicial and extrajudicial economic expertise, is a dynamic and continuous process that includes several successive stages in a single cycle, reflected in figure 2.

The risk management cycle is an interactive process that allows to identify risks, assess their impact and prioritize risks, identify control actions, as well as undertake risk reduction measures.

Figure 3 . The risk management cycle to be completed by experts
Source: elaborated on the basis[14]

The steps to be taken in the implementation and development of risk management consist of:

1) setting the objectives is the basis of the risk management activity, these being a precondition of this process, which begins with the planning of the operational and strategic activities of the experts;

2) risk identification is a process that starts from an analysis, with the purpose of determining the internal and external factors, which influence the achievement of the operational and strategic objectives;

3) establishing the risk appetite, represents the amount of risk that the experts are willing to accept in carrying out the activities, in order to reach an expected level of growth or to meet the set objectives;

4) risk assessment involves evaluating the likelihood of materialization of risks and the impact on the objectives, if this materializes;

5) establishing the risk management measures takes place based on the results of the risk assessment and the established tolerance level, the types of risk response (tolerance, monitoring, avoidance, risk transfer and treatment) will be selected.

Therefore, risk should be considered as normal, because it is a stimulator for experts in the field of expertise, it is a factor that allows more precaution, opportunities for development, improvement of decisions, therefore it cannot be ignored, it must also be identified and managed the risks associated with the objectives of the experts.

Based on the methodology of conducting judicial economic expertise, we will exemplify possible risks that could arise at each stage, set out in table 1.

Table 1. Possible risks that could arise
at each stage of judicial economic expertise

Expertise stage	Possible risks
Preparation and disposition of economic expertise	• lack of analysis of the need for economic expertise • the materials to be examined have not been determined and selected • the objectives to be addressed have not been formulated • the questions submitted for solution are not clear and accurate • selecting the institution / expert who will perform the expertise based on certain interests • lack of the act of carrying out the expertise • delaying the sending of the documents, objects and materials of the case to the institution or the expert who will carry out the expertise • the institution / expert designated to carry out the expertise makes assessments related to the legal classification and the form of guilt • the institution / expert solves tasks that fall within the competence of the criminal prosecution body, the prosecutor, the judge
Scheduling of economic expertise works	• initiating the expertise until receiving the act of disposition of the judicial expertise • lack of a work program regarding the elaboration of economic expertise • expert's work does not specify the time budget required to perform the economic expertise • the working stages and the operations necessary for the elaboration of the economic expertise are not found in the expert work program
Documentation of work on economic expertise	• lack of supporting documents when preparing the expert report • the expert report is prepared on the assumptions, statements of the parties or witnesses • the accumulation of information on the production and development of economic and social phenomena • the economic-financial operations were not analyzed analytically • the degree of correspondence of the economic operations, was not opposed to the regulations, instructions and normative acts • lack of control of the accuracy, continuity and completion • of the economic operations related to the expert economic process

Source: compiled by authors

Writing the expert report	• the form, content and procedure for producing and administering the expert report do not correspond to the regulations in force • the expert report contains only conclusions and answers to the questions set by the commissioner • the expert report has no probative value

Continuation of Table 1

Conclusions and suggestions

The exercise of the profession of expert already implies the taking of major risks and a great responsibility. The responsibility for identifying, evaluating, mitigating and monitoring the risks rests exclusively with the experts appointed to perform the judiciary economic expertise. At the same time, it is necessary to mention that the process of expertise itself is a risky activity, with a major impact on all the actors involved in this process (expert, judge, beneficiary, etc.).

The authors consider that in the context of the economic-financial crisis, RISk becomes an inevitable element in the process of carrying out judicial economic expertise. In the context of the above, we point out that the risk in the judicial economic expertise is directly related to the subsequent decisions by the courts, which implies a deep knowledge of the risk assumed, respectively the knowledge of the likelihood of the risk occurring. Therefore, if the risk is not taken into account by the economic experts, there is a likelihood that the courts will make decisions / decisions under risk conditions, thus decisions / decisions will be taken in conditions of uncertainty.

In the context of the above, the authors propose:

- mplementation and development of the internal managerial control system in the process of carrying out the judicial / extrajudicial economic expertise, with emphasis on performance and risk management, including process description;
- elaboration of a methodology on risk management, specific to judicial economic / extrajudicial expertise;
- the implementation of the risk management in the activity

carried out by the experts, with emphasis on the elaboration of the risk register and the description of the processes.

In conclusion, the authors concluded that only when we become aware and accept that we live in a world of risk, we will have a priority / opportunity for development of the professionals who carry out the expertise as well as the authorizing officers, beneficiaries of expertise, as well as the whole companies.

[1] Codul de Procedură Penală al Republicii Moldova nr.122 din 14.03.2003, art.88, alin.(4)

[2] Standardul profesional nr. 35. Expertize contabile – ghid de aplicare, ediţia a VI-a, revizuită şi actualizată, Editura CECCAR, Bucureşti, 2014, p.9

[3] Avornic Gh. și Avornic A.. Expertizele economice – noțiuni introductive. Expertiza contabilă judiciară. Disponibil: file:///C:/Users/Admin/Downloads/1146-1274-1-PB%20(2).pdf

[4] Ghimp I.. Metodologia efectuării expertizelor economice. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/125-131.pdf

[5] Dreve Raluca Mădălina. Importanţa şi rolul managementului riscului în audit. Disponibil: http://mastermrufeaa.ucoz.com/s5/Dreve_Raluca.pdf

[6] Managementul riscului. Disponibil: http://silvic.usv.ro/cursuri/managementul_riscului.pdf

[7] Dicționar economic și financiar. http://www.contabilizat.ro/dictionar_economic_si_financiar~termen-risc.html

[8] Gheorghiţa Maria. Riscul – componentă inevitabilă a activităţii de antreprenoriat. Seria "Ştiinţe exacte și economice", ISSN 1857-2073, p.114

[9] Ghiță M., Boghean Fl., Hlaciuc E., Ghiță R., 2010. Guvernanța corporativă și auditul intern. Iași, Tipo Moldova, p.99-100

[10] Metodologie de management al riscurilor. https://sgg.gov.ro/new/wp-content/uploads/2018/07/Metodologia-de-management-al-riscurilor-2018.pdf

[11] Hopkinson M., Hillson D., etc. Prioritising Project Risks. https://www.apm.org.uk/sites/default/files/open/prioritising%20project%20risks_.pdf

[12] Hopkinson M., Hillson D., etc. Prioritising Project Risks. https://www.apm.org.uk/sites/default/files/open/prioritising%20project%20risks_.pdf

[13] Petrișor Nelea. Certitudine, incertitudine şi risc în economie. Consecințe juridice. Necesitatea soluționării alternative a litigiilor din domeniul financiar-bancar.

[14] Chartered Institute of Management Accountants: Fraud risk management. A guide to good practice. Disponibil: https://www.cimaglobal.com/Documents/ImportedDocuments/cid_techguide_fraud_risk_management_feb09.pdf.pdf

Bibliographical references

1. Avornic Gheorghe și Avornic Ana. Expertizele economice – noțiuni introductive. Expertiza contabilă judiciară. Disponibil: file:///C:/Users/Admin/Downloads/1146-1274-1-PB%20(2).pdf

2. Chartered Institute of Management Accountants: Fraud risk management. A guide to good practice. Disponibil: https://www.cimaglobal.com/Documents/ImportedDocuments/cid_techguide_fraud_risk_management_feb09.pdf.pdf

3. Dicționar economic și financiar. http://www.contabilizat.ro/dictionar_economic_si_financiar~termen-risc.html

4. Dreve Raluca Mădălina. Importanţa şi rolul managementului riscului în audit. Disponibil: http://mastermrufeaa.ucoz.com/s5/Dreve_Raluca.pdf

5. Gheorghiţa Maria. Riscul – componentă inevitabilă a activităţii de antreprenoriat. Seria "Ştiinţe exacte şi economice", ISSN 1857-2073, p.114

6. Ghimp Ina. Metodologia efectuării expertizelor economice. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/125-131.pdf

7. Ghiță Marcel, Boghean Fl., Hlaciuc E., Ghiță R., 2010. Guvernanța corporativă și auditul intern. Iași, Tipo Moldova, p.99-100

8. Hopkinson M., Hillson D., etc. Prioritising Project Risks. https://www.apm.org.uk/sites/default/files/open/prioritising%20project%20risks_.pdf

9. Managementul riscului. Disponibil: http://silvic.usv.ro/cursuri/managementul_riscului.pdf

10. Metodologie de management al riscurilor. https://sgg.gov.ro/new/wp-content/uploads/2018/07/Metodologia-de-management-

al-riscurilor-2018.pdf

11. Petrișor Nelea. Certitudine, incertitudine şi risc în economie. Consecințe juridice. Necesitatea soluționării alternative a litigiilor din domeniul financiar-bancar

12. Standardul profesional nr. 35. Expertize contabile – ghid de aplicare, ediţia a VI-a, revizuită şi actualizată, Editura CECCAR, Bucureşti, 2014, p.9

УДК 340.134:578(045)

Янчук А.О.,
радник Першого заступника
Голови Верховної Ради України,
доктор юридичних наук, професор

УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ (НА ПРИКЛАДІ ПРОТИДІЇ ПОШИРЕННЮ КОРОНАВІРУСНОЇ ХВОРОБИ (COVID-19)

На сьогодні очевидним фактом є те, що глобалізація несе в собі масштабні перетворення, в тому числі і в правовому середовищі. При цьому істотно змінюються місце і роль міжнародного, наднаціонального та національного права в глобальному праві. Одночасним з інтернаціоналізацією права і розширенням масштабів і сфер дії принципів і норм міжнародного та наднаціонального права стають все більш розмитими відмінності традиційних національних правових систем [1].

Сьогодні міжнародне, а за ним і українське законодавство змінює свою структуру, втрачаючи притаманні йому перманентні характеристики. Пов’язано це в першу чергу з активними глобалізаційними процесами (переважно економічними), що з одного боку суттєво змінює архітектоніку права як національного так і міжнародного, а з іншого – в умовах гострих криз викриває крихкість міжнародного правопорядку, відображає їх низьку здатність до дії в умовах змін сталого порядку та потреб

нормативного забезпечення швидких антикризових дій.

Достатньо гостро Україна відчула це у 2014 році в результаті анексії Криму та порушення принципів міжнародного права Російською Федерацією, гібридна війна на Сході України.

Продовженням даних процесів стало виявлення у Китаї і стрімке поширення короновірусної інфекції у світі, що в тій чи іншій мірі вплинуло на всі країни світу, а боротьба з його поширенням, виявленням та лікуванням буде одним з пріоритетних завдань урядів більшості держав впродовж найближчого майбутнього. Безумовно, заходи що вживалися і будуть вживатися у різних країнах використовували правовий інструментарій, тобто втілювалися у відповідних актах, що часто виходили за межі їх традиційних форм і механізмів прийняття, визначення предмету їх дії, тощо. Не оминули ці процеси і Україну, в якій, на нашу думку, наведене вище, впливатиме на розвиток правової системи України, її інститутів.

Зазначене може стати або індикатором трансформацій та еволюції окремих з таких інститутів та правової системи в цілому або ж набути ознак стагнації та відставань від фактичних суспільних відносин, а, отже, стати і їх своєрідним «гальмом».

Для якісних та системних перетворень, необхідно, в першу чергу, усвідомити причини такого масштабного впливу на нашу державу і її правову систему подій і обставин, що починалися за тисячі кілометрів від України.

Безумовно, відповідь на дане питання криється у глобалізації, в яку давно інтегрована наша держава, а, отже, і правова система.

В сучасних умовах динамічного розвитку суспільних відносин, інтеграції України в загальноєвропейських правовий простір, сформованих загальносвітових тенденцій, спрямованих на наближення правових систем до єдиних вимог, умов та стандартів, особливого значення набувають питання впливу глобалізаційних процесів на розвиток внутрішньодержавного права.

Повертаючись до подій, що відбулися в Україні варто наголосити, що реагування в межах права відбувалося як на рівні

законів так на підзаконному нормативно-правовому рівні.

Парламентом України було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» [2], яким вносилися зміни в цілу низку законів, зокрема, Податковий кодекс України, Сімейний кодекс України, Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства України тощо.

По суті були внесені зміни в «галузеві», системоутворюючі акти, які визначили особливості функціонування тих чи інших галузей на період дії пандемії.

Прийняття зазначеного, а згодом і інших законів дало можливість Уряду України реагувати на виклики, які виникли у зв'язку з пандемією, що можна простежити на підставі аналізу актів Кабінету Міністрів України. Так, зокрема, з 1 по 12 квітня близько 20% всіх актів було присвячено питанням протидії пандемії, викликаної гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2.

Прийняті акти умовно можна поділити на декілька груп:

– акти, спрямовані на підтримку економіки держави, окремих стратегічних галузей економіки;

– акти, спрямовані на оперативне посилення спроможності національної системи охорони здоров'я;

– акти інституційні, спрямовані на створення інституцій оперативного реагування на виклики;

– акти, спрямовані на збалансування бюджету в умова викликів, які відбулися.

– так звані «обмежувальні» акти;

– акти, спрямовані на захист прав і свобод громадян України в умовах пандемії;

– акти, спрямовані на переформатування сталих форм роботи державних органів.

Варто зазначити, що на прикладі протидії пандемії, викликаної гострою респіраторною хворобою COVID-19,

спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, можна простежити оперативний перегляд низки нормативно-правових актів України, адаптацію правової системи України до викликів, які перед нею постали.

Зазначене має стати підставою для майбутнього удосконалення чинного законодавства, зокрема, Закону України «Про захист від інфекційних хвороб». Не менш важливим має бути збалансування певних «обмежувальних» заходів із захистом конституційних прав і свобод громадян, про що уже вказують окремі автори [3].

Варто зазначити, що у процесі удосконалення чинного законодавства, перед уповноваженими органами будуть стояти і ряд нових цілей: збалансувати завдання протидії пандеміям і захист від стагнації економіки держави, забезпечити основоположні права і свободи громадян в умовах глобалізаційних викликів, з урахуванням прийняття актів, спрямованих на протидію COVID-19, створення потужних інституційно спроможних до протидії відповідним загрозам інституцій тощо. Саме від досягнення таких цілей, відповідного удосконалення правової системи України буде залежати можливість ефективної протидії глобалізаційним викликам у майбутньому.

Список джерел

1. Гоша І.О. Вплив глобалізації на розвиток конституційного права в контексті сучасних інтеграційних процесів // Інтеграційне право в умовах глобалізацій них процесів: концептуальні та методологічні підходи (до 60-річчя зав. каф. конст., адмін. та міжнар. права Маріупольськ. держ. ун-ту, д.ю.н., проф.., акад.. Укр. акад.. наук, Заслуж. діяча науки і техн.. України М.О. Баймуратова) / за ред. д.ю.н., проф.., Заслуж. юриста України Ю.О. Волошина. – Одеса: Фенікс, 2015. – С. 62.

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» // [Електоронний ресурс]: Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20

3. Див. напр., Мельник Р.С. Права громадян: як не порушити під час протидії поширенню інфекційних хвороб (на прикладі боротьби з COVID-19) // Журнал східноєвропейського права. – 2020. - № 75. – С. 7-13.

УДК 341.12.

Т. Р. Короткий, кандидат юридичних наук, доцент,
(Національний авіаційний університет, Київ)

РЕЗОЛЮЦІЇ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ООН У СФЕРІ ЗАХИСТУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ МОРСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Як правило, міжнародно-правове регулювання захисту та збереження морського середовища розглядається через призму або окремих режимів чи рівнів, джерел регулювання або видів забруднення, окремих регіонів або морських просторів, діяльності спеціалізованих міжнародних організацій або сфер використання Світового океану. Нашу увагу привернув декілька інший підхід – роль ООН взагалі у вирішені проблеми захисту та збереження морського середовища. На наш думку, дослідження цього питання варто починати з діяльності Генеральної Асамблеї ООН – одного з головних органів, органу, який уповноважується обговорювати будь-які питання чи справи в межах Статуту ООН, або які стосуються повноважень і функцій кожного з органів, передбачених Статутом ООН, і, за винятками, передбаченими статтею 12, давати рекомендації членам Організації Об'єднаних Націй чи Раді Безпеки або членам Організації та Раді Безпеки з будь-яких таких питань або справ (ст. 10 Статуту ООН) [1].

Щорічні резолюції ГА ООН про морське право, про Світовий океан та морське право [2], інші резолюції, що стосуються Конвенції ООН з морського права 1982 р. [3] та Світовий океан [4], свідчать про непорушне значення Світового океану, та ролі морського права в регулюванні діяльності в морських просторах. Саме для впровадження Резолюції ГА ООН

2749 (XXV) від 17 грудня 1970 р., яка наголосила, що ресурси дна морів і океанів за межами національної юрисдикції є «спільною спадщиною людства», та розв'язання інших проблем щодо використання морів та океанів, ГА ООН скликала в 1973 році третю Конференцію Організації Об'єднаних Націй з морського права.

Починаючи з 1984 р., ГА ООН доручає Генеральному секретарю ООН підготувати щорічний звіт, який містить вичерпний огляд подій, пов'язаних з морським правом. Ці доповіді про морське право періодично доповнюються спеціальними доповідями з конкретних актуальних тем, наприклад, захист та збереження морського середовища, рибальство, збереження та управління морськими живими ресурсами, морські наукові дослідження. У Резолюції A/RES/49/28, прийнятій 19 грудня 1994 року, після набуття чинності Конвенцією ООН про морське право, Генеральна Асамблея ООН прямо підтвердила свою роль як глобального форуму, компетентного розглядати загальний розвиток подій, що стосується морського права. У Резолюції ГА ООН просить Генерального секретаря ООН виконувати функції відповідно ст. 319 Конвенції з морського права 1992 р. після вступу в силу Конвенції. Мова йде про п.2a і п. 3a (i) ст. 319 Конвенції, відповідно яких Генеральний секретар, який є депозитарієм Конвенції, повідомляє усім державам-учасникам, Органу, компетентним міжнародним організаціям про проблеми загального характеру, які виникли у зв'язку з Конвенцією; направляє наглядачам повідомлення, що містяться у п. 2a. Тобто, обов'язок Генерального секретаря готувати доповіді з морського права базується на положеннях Конвенції 1982 р. Конкретизація цього обов'язку міститься у Резолюції A/RES/ 49/28, у якій ГА ООН просить Генерального секретаря готувати на щорічній основі всеосяжні доповіді, що стосуються морського права (п. 15 a)); підготовці на періодичній основі спеціальних доповідей по конкретним насущним темам (п. 15 b)); просить Генерального секретаря надавати доповіді на щорічній основі починаючи з п'ятдесятої сесії ГА ООН про події, що стосуються здійснення Конвенції, та інших подій, що стосуються питань океанів та

морського права (п. 23) [5].

Проблематика захисту та збереження морського середовища у різній мірі міститься у Резолюціях ГА ООН та Доповідях Генерального секретаря ООН.

Так, у Резолюції ГА ООН «Світовий океан та морське право» від 6 січня 1999 р. вказано наступне: «підтверджуючи стратегічне значення Конвенції з морського права 1982 р. як основи для національних, регіональних та глобальних дій у морському секторі, яке було визнано також Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в главі 17 Порядку денному на XXI ст., так само як і в Програмі дій по подальшому здійсненню Порядку денному на XXI ст., зокрема в її п. 35, присвяченому морям та океанам» [6].

Кардинально іншою з деталізації питань, пов'язаних з проблемами Світового океану та морським правом міститься у Резолюції ГА ООН «Світовий океан та морське право» від 11 грудня 2018 р. [7]. Це відображено також у рівні розкриття проблематики захисту та збереження морського середовища, та взагалі екологічних питань. У Резолюції підкреслено значущість захисту та збереження морського середовища, з посиланням на документи Конференції ООН по стійкому розвитку 2012 р., зокрема «Майбутнє, яке ми хочемо», Порядку денному в галузі стійкого розвитку на період до 2030 р., Декларацію «Наш океан – наше майбутнє: заклик до дій» Конференції Організації Об'єднаних Націй високого рівня по сприянню досягненню цілі 14 в галузі сталого розвитку «Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку» 2017 р., тобто відображено значне зростання уваги до загальної проблематики, пов'язаної з екологічними проблемами Світового океану на глобальному рівні. У Резолюції ГА ООН заявляє про своє глибоке занепокоєння з приводу серйозного негативного впливу деяких видів людської діяльності на морське середовище і біорізноманіття, негативними економічними, соціальними та екологічними наслідками фізичної зміни і руйнування морських середовищ існування, до яких може призводити освоювальна діяльність на суші і в прибережній зоні, зокрема заходи щодо

приросту суші, здійснювані так, що це згубно позначається на морському середовищі, нинішніх і прогнозованих негативних наслідків зміни клімату і закислення океану для морського середовища і морського біорізноманіття, та інше. Тобто, Резолюція торкається всього спектру проблем, що стосуються охорони Світового океану, від глобальних – забруднення, зміни клімату, закислення, антропогений вплив, зниження біорізноманіття до більш конкретних – негативних наслідків утилізації суден, знебарвлення коралів, крихкості екосистем полярних регіонів.

Наряду з іншим питаннями, захисту та збереженню морського середовища присвячено окремий розділ IX Резолюції «Морське середовище та морські ресурси», в якому ГА ООН закликає держави співпрацювати та приймати узгоджувані з Конвенцією заходи в інтересах захисту та збереження морського середовища (п. 184). ГА ООН, з посиланням на ряд міжнародних актів, підкреслює вважливість застосування екосистемних підходів при здійсненні діяльності у Світовому океані.

Резолюція містить посилання на значну кількість різних міжнародних документів, серед яких Підсумковий документ саміту ООН для прийняття порядку денного в галузі розвитку на період після 2015 року, що має назву «Перетворення нашого світу: Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року» у якому міститься мета 14 «Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку» (резолюції ГА ООН 70/1); Декларація «Наш океан – наше майбутнє: заклик до дій» (резолюція ГА ООН 71/312); документ «Майбутнє, якого ми хочемо»; Резолюція ГА ООН 61/222, присвячений темі «Екосистемні підходи і океани».

Значна увага у Резолюції приділяється питанням наслідків зміни клімату для Світового океану, та підкреслюється важливість діяльності різних інституцій у цьому напряму (пп. 192-199). У Резолюції розглянуті питання закислення океанів, загрози для екосистем та необхідність боротьби з ним (п. 200-206).

Підкреслено негативний вплив забруднення морського середовища для біорізноманіття, у тому числі морським мусором, та важливості прийняття державами заходів для скорочення такого

забруднення, у тому числі в рамках міжнародних конвенцій, прийнятих під егідою ІМО, та відповідних ініціатив – Глобальної програми дій по захисту морського середовища від забруднення внаслідок здійснюваної на суші діяльності. Окрема увага приділена засміченню моря пластмасами, з посиланням на відповідні дослідження, доповіді та активності по боротьбі з ним (пп. 208-217).

Вказується на важливість участі держав та реалізації МАРПОЛ 73/78 щодо забруднення з суден та повітряних суден, та інші заходів по боротьби з забрудненням з суден (пп. 221-231). Приділена увага проблематиці забруднення моря відходами, нафтою, співпраці по реагуванню на аварійні пригоди, та відзначається важливість реалізації відповідних міжнародно-правових інструментів боротьби з даними видами забруднення морського середовища.

ГА ООН підкреслює наслідки забруднення морського середовища з джерел, що розташовані на суші, та закликає держави співпрацювати у боротьбі з цим джерелом забруднення в рамках міжнародних інструментів на глобальному та регіональному рівнях (пп. 232-237).

У якості нового виду забруднення вказано на небезпеку удобрювання океану, розповсюдження на цій вид діяльності Конвенції щодо запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р., та його заборони (пп. 238-241).

У Резолюції підкреслено значущість регулярної наукової оцінки стану морського середовища з метою посилення наукової обґрунтованості політики, що розробляється. З цією метою запроваджено Регулярний процес глобального освітлення та оцінки стану морського середовища, включаючи соціально-економічні аспекти. Цей механізм засновано у 2009 р., він підзвітний ГА ООН і є міжурядовим процесом, що діє у рамках міжнародного права, включаючи Конвенцію Організації Об'єднаних Націй з морського права та інші застосовні міжнародні документи, і враховує відповідні резолюції Асамблеї (розділ XII Резолюції). Іншим допоміжним механізмом є Спеціальна робоча група повного складу та Відкритого процесу неофіційних

консультацій ООН з питань Світового океану і морського права. Підкреслено роль Неофіційного консультативного процесу як унікального форуму для всеосяжного обговорення питань, що стосуються Світового океану і морського права, згідно з рамками, що встановлюються Конвенцією і главою 17 Порядку денного на XXI ст. і його внесок у вдосконалення координації та співпраці між державами та зміцнення щорічних дебатів у ГА ООН і з питань Світового океану і морського права, що виражається в тому, що він діяльно привертає увагу до ключових проблем і поточним тенденціям (розділ XIV Резолюції). Також зауважується значущість діяльності

Відділу з питань океану та морського права та мережа «ООН-океани» (розділ XVI Резолюції).

Таким чином, можливо зробити висновок про унікальну роль ГА ООН як єдиної міжнародної інституції, що забезпечує координацію та узгодженість співробітництва держав у всіх галузях. Охорона навколишнього середовища як самостійна галузь міжнародного співробітництва, та функція ООН та її головних органів прямо не названа у Статуті ООН, але є похідною з інших цілей, завдань та напрямів ООН та її головних органів. Щодо ГА ООН, безперечно, екологічний напрям є важливою сферою діяльності ГА ООН.

Окреме місце у діяльності ГА ООН займає питання Світового океану. Це комплексне питання, яке зачіпає різні галузі діяльності ГА ООН, що відносяться до її компетенції. Перш за все мова йде про встановлення правопорядку у Світовому океані, й саме в цій сфері досягнуто значний прогрес прийняттям Конвенції ООН з морського права 1982 р. ГА ООН зіграла значну роль у ініціюванні та забезпеченні розробки та прийнятті Конвенції. У подальшому в рамках ООН були запроваджені механізми контролю за реалізацією Конвенції, включаючи доповіді Генерального секретаря ООН та резолюції ГА ООН «Світовий океан та морське право». Слід зауважити створення системи допоміжних органів у рамках ООН для відслідкування, дослідження та забезпечення координації співробітництва з питань Світового океану (Відділ з питань океану та морського

права, Регулярний процес глобального висвітлення та оцінки стану морського середовища, включаючи соціально-економічні аспекти, мережа «ООН-океани», Спеціальна робоча група повного складу, Відкритий процес неофіційних консультацій ООН з питань Світового океану і морського права).

Слід відзначити зростання уваги ГА ООН до екологічної проблематики, пов'язаної зі Світовим океаном, починаючи з XXI ст. У Резолюціях ГА ООН «Світовий океан та морське право» прийнятих у останні роки, питання захисту та збереження морського середовища розглядаються комплексно та всебічно, на основі міждисциплінарного підходу. Слід відміти важливу координуючу, інформаційну, ініціюючу функцію ГА ООН з цього питання.

Список використаної літератури

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

2. Oceans and the law of the sea. Resolution adopted by the General Assembly on 5 December 2017 A/RES/72/73 URL: https://undocs.org/ru/A/RES/72/73; Oceans and the law of the sea. Resolution adopted by the General Assembly on 11 December 2018 A/RES/73/124 https://undocs.org/en/A/RES/73/124; Oceans and the law of the sea. Resolution adopted by the General Assembly on 10 December 2019 A/RES/74/19; https://undocs.org/en/A/RES/74/19 и другие.

3. Development of an international legally binding instrument under the United Nations Convention on the Law of the Sea on the conservation and sustainable use of marine biological diversity of areas beyond national jurisdiction. Resolution adopted by the General Assembly on 19 June 2015 A/RES/69/292 https://undocs.org/en/A/RES/69/292; Sustainable fisheries, including through the 1995 Agreement for the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982 relating to the Conservation and Management of Straddling Fish Stocks and Highly Migratory Fish Stocks, and related instruments. Resolution adopted by the General Assembly on 11 December 2018

A/RES/73/125 https://undocs.org/en/A/RES/73/125

4. 2020 United Nations Conference to Support the Implementation of Sustainable Development Goal 14: Conserve and sustainably use the oceans, seas and marine resources for sustainable development. Resolution adopted by the General Assembly on 9 May 2019 A/RES/73/292 https://undocs.org/en/A/RES/73/292; Our ocean, our future: call for action. Resolution adopted by the General Assembly on 6 July 2017 A/RES/71/312 https://undocs.org/en/A/RES/71/312

5. Law of the Sea. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 1994 A/RES/49/28 URL: https://undocs.org/en/A/RES/49/28

6. Oceans and the law of the sea. Resolution adopted by the General Assembly on 6 January 1999 A/RES/53/32 URL: https://undocs.org/en/A/RES/53/32

7. Oceans and the law of the sea. Resolution adopted by the General Assembly on 31 December 2018 A/RES/73/124 URL: https://undocs.org/en/A/RES/73/124

УДК 913(4)-044.247(477)(045)

В. Т. Габісонія, доктор права
(Грузинський технічний університет, Тбілісі)

А. Т. Хевцуріані,
доктор міжнародних відносин
(Грузинський технічний університет, Тбілісі)

ЧОМУ Є ВАЖЛИВОЮ ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ

Ідеї європейської та євроатлантичної інтеграції України мають глибокі історичні корені. Українсько-європейські зв'язки завжди були досить тісними. І це явище є закономірним, оскільки Україна є частиною європейської цивілізації як територіально, так і своїми історичними й культурними цінностями. Наразі Україна також є членом понад ста міжнародних організацій.

Безумовно, європейський вибір відкриває нові перспективи – співробітництва України з розвиненими країнами, економічного

розвитку, соціального й інтелектуального прогресу. Для України європейська інтеграція – це шлях до модернізації економіки, до залучення іноземних інвестицій і нових технологій, до підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, можливість виходу на єдиний внутрішній ринок ЄС. Звичайно, все наведене вище є принципово важливим для Української держави, але європейська інтеграція країни особливо важлива з точки зору її національної безпеки, що є завданням номер один для сталого розвитку країни.

Як нам відомо, на сучасному етапі сформовано принципово інший підхід щодо феномену безпеки, який уже сформувався в наукових колах як незалежна дисципліна, що вийшла за рамки міжнародних відносин. Проблема безпеки для вільного світу є головним викликом XXI століття. Відповідно, він як головний фундамент державності не може бути гнучким і досконалим, якщо не стане всеосяжним і не буде мати єдиного, регіонального характеру. Його стратегічною функцією насамперед має стати призупинення повзучої окупації, також необхідною є превенція інших очікуваних зовнішніх небезпек та їх миттєве припинення (тероризм, диверсія, пропаганда, м'яка сила тощо). Не тільки Україна, але й всі інші прозахідні країни, які однозначно заявляють про своє бажання інтегруватися в євроатлантичний простір, повинні максимально розширити діапазон безпеки і не обмежуватися лише військовою сферою. Вона додатково має охоплювати політичний, економічний, соціологічний та екологічні сектори.

Безумовно, основною перешкодою для вступу України в Європейський Союз та інші західні структури залишається російська окупація.

У міжнародних відносинах часто зустрічається думка, що сильний гегемон може виступати в якості стабілізуючої сили та забезпечити основні умови для процвітання політичних і економічних взаємовідносин серед своїх «підданих». Згідно з цією точкою зору, що є відомою як теорія керованої стабільності, домінантна держава (гегемон) завдяки «перевазі влади» встановлює порядок, чим забезпечує міжнародну стабільність.

Дрібні держави не можуть довго існувати самостійно в конфліктному середовищі міжнародної політичної системи і стикаються з необхідністю об'єднатися з домінуючою державою, яка зможе забезпечити безпеку і стабільність.

На думку багатьох теоретиків, на підставі цієї теорії сучасна російська політична еліта намагається завоювати панування на пострадянському просторі. Його мета – нав'язати цивілізованому світу міф про те, що пострадянські республіки є цілком уразливими щодо свого суверенітету, що їх роль і функції в регіоні незначні. Відповідно, вони хочуть представити себе в якості певної гарантії стабілізації на всьому пострадянському просторі. На жаль, завдяки своїй потужній пропаганді, а також за допомогою клептократії, вони в деяких випадках здатні переконати деякі західні кола, включаючи й декілька західних лідерів.

Насправді все вельми простіше. Росія як головна загроза суверенітету пострадянських країн до сьогоднішнього дня не може повноцінно вийти з геополітичного шоку, викликаного розпадом Радянського Союзу. Це насамперед проявляється в її відносинах з колишніми союзними республіками. Для звільнення від комплексів минулого й для переходу на новий етап взаємовідносин, колишнім метрополіям (відносно колишніх колоній) зазвичай необхідний певний період, хоча у випадку з Росією цей час триває незвично довго. Зазначене змушує серйозно думати, що Росія просто не бажає розвивати нормальні, рівноправні відносини з пострадянськими республіками.

Після подій в Україні стало ясно, що Москва збирається провадити більш жорстку зовнішню політику, ніж це було до кризи. Вона заявляє претензію на придбання особливого геополітичного впливу біля її кордонів із застосуванням різноманітних методів, намагається реалізувати процес так званої євразійської інтеграції. Для досягнення цієї мети вона не соромиться проводити прямі й гібридні військові кампанії, як це було по відношенню до Грузії й України. В інших випадках Росія здійснює це за допомогою своєї потужної пропаганди та з використанням економічних важелів.

Виникає питання: а чому саме Україна? Відомий

американський стратег і політолог Збігнєв Бжезинський вважав Україну головною перешкодою імперіалізму Росії, і не дарма [1]. Повалення суверенітету України стало головною метою Росії з моменту його отримання. Але чому її так дратує український суверенітет і державність? Звичайно, справа не лише в її територіях і масштабах, тут також дуже важливо враховувати й ідеологічний чинник. Україна як успішна і розвинута європейська держава є прямим смертним вироком як євразійській філософській течії А. Дугіна, так і концепції суверенної демократії В. Суркова. Урешті-решт, все це рівноважно краху нинішньої системи, створеної В. Путіним.

Все почалося після того, як у 2013 році тодішній український уряд вирішив призупинити процес підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Це рішення призвело до масової акції протесту в центрі Києва, а також в інших містах України, яка отримала в соціальних мережах і ЗМІ назву «Євромайдан», за аналогією з подіями 2004 року. Сотні тисяч громадян України вийшли на вулицю й вимагали від влади скасувати таке рішення, у відповідь уряд відповів насильницьким розгоном мітингу, в результаті якого загинули сотні протестувальників. Отже, воля і сила народу виявилися сильнішими від влади узурпатора Януковича, що призвело до його повалення і втечі з країни.

Україна знову перемогла і захистила своє європейське майбутнє, але все це обійшлося їй дуже дорого: сусід-агресор спочатку анексував Крим, а потім інспірував справжню війну в східному регіоні країни.

Звичайно, на цьому складному історичному шляху було чимало розчарувань, які, ймовірно, продовжаться в майбутньому. Інфантильне ставлення деяких європейських країн та їх невичерпні економічні інтереси, безумовно, підривають інтереси України, яка бореться проти агресора. Сьогодні, безперечно, можна вважати, що територія України (і не тільки) уявляє собою своєрідне геополітичне депо, де розташовані ешелони російської агресії. Є сумнів, що наявний статус-кво не надто дратує деяких західних лідерів. Для них головне, щоб ці ешелони не взяли курс на захід. Виходить, що Україна й ті пострадянські країни, які також

піддалися агресії з боку Росії, представляють просто буферну зону на стику інтересів двох найбільших геополітичних гравців. Вони повинні зрозуміти, що така геополітична обстановка не в наших національних інтересах. Безумовно, Україна потребує більшої підтримки й допомоги в цій боротьбі – як моральної, так і фінансової, матеріальної. Водночас потребується набагато сильніший тиск на агресора. Саме в цьому напрямку має бути більше роботи з партнерами.

На Південному Кавказі, особливо в Грузії, уважно стежать за розвитком подій в Україні. Це зовсім не дивно, тому що крім тісного історичного зв'язку ці країни і на сучасному етапі об'єднують ідентичні геополітичні виклики та проблеми. У Грузії не лише переживають за Україну, але й з надією дивляться в майбутнє дружньої країни. Україна, як одна з найбільших держав Європи, враховуючи свій гіркий історичний досвід, після відновлення державної незалежності зробила геополітичний вибір, що однозначно відбилося у прагненні інтегруватися в західні структури. Україна з самого початку активно співпрацювала з численними міжнародними організаціями, а також з провідними західними країнами. Саме з цим періодом пов'язана та дивовижна історична помилка, якої припустився український уряд у 1994 році, – мова йде про т. зв. «Будапештський меморандум», згідно з яким Україна в обмін на недоторканність суверенітету і територіальну цілісність передала, як виявилося, майбутньому агресору, третій за величиною в світі арсенал ядерної зброї. Україну було обмануто, більше того – зраджено, тому що в 2014 році, коли один із гарантів цього меморандуму – Російська федерація, скориставшись напруженою ситуацією, яка склалася на той час в Україні, окупувала частину її території, інші гаранти (США і Великобританія) навіть не поворухнули пальцем, щоб захистити її. Звичайно, незалежно від того, скільки часу пройде, для США та Великобританії (вже не кажучи про Росію) цей випадок обов'язково залишиться чорною плямою. Виходячи з цього, Україна є єдиною державою у світі, яка має повне моральне й юридичне право відновити свій ядерний статус і стати наддержавою. Звичайно, це є далекою перспективою,

але зовсім не ілюзійною, перед цим вона повинна чітко визначити свої регіональні амбіції та заявити про них. Україна одночасно належить центральній, східній і південній Європі. Така геополітична розкладка, плюс територіальний, людський фактор природних ресурсів, є найважливішими передумовами з точки зору їх формування регіональним полюсом. А подібна конфігурація перетворить Україну на новий центр тяжіння для пострадянських держав, що буде великим ударом по російській неоімперіалістичній та реваншистській політиці. Звичайно, Грузія як друг і стратегічний партнер України завжди вітає розвиток такого сценарію.

Як ми знаємо, першого вересня минулого року набула чинності Угода про вільну торгівлю між Україною та ЄС. Водночас Україна заявила, що її стратегічним національним пріоритетом є подання заявки на членство в ЄС до 2020 року. Звичайно, на сьогоднішній день це не реально – не лише через проблеми, пов'язані з поширенням коронавірусу, але й тому, що держави-члени ЄС не мають єдиної думки щодо цього питання, розширення Євросоюзу сприймається ними як складний виклик для еліт і громадян ЄС.

Цікаву думку щодо вищенаведеного питання висловив відомий шведський економіст, старший науковий співробітник «Atlantic Council» Андерс Аслунд. За його словами, на нинішньому етапі Україна та ще п'ять потенційних кандидатів у ЄС із Південно-Східної Європи перебувають у схожій ситуації. Їм доводиться чекати своєї черги, реалізуючи реформи та переконуючи ЄС у перевагах розширеного членства. Чи будуть ці кандидати зрештою прийняті в ЄС – залежить від успішності їх реформ і благополуччя в цих державах. Якщо вони будуть спільно провадити реформи та демонструвати прогрес – то прискорять приєднання до ЄС всіх кандидатів. Це довів приклад скандинавських країн, країн Балтії, Бенілюксу та «Вишеградської четвірки» [2].

Звичайно, думка експерта в жодному разі не є необґрунтованою, членство в ЄС дійсно є складним процесом і пов'язано з багатьма перешкодами, про що свідчить і його

історичний досвід. Але в зв'язку з цим Аслунд має і свої рекомендації: він вважає, що Україні краще подати заявку на членство в Центрально-Європейській асоціації вільної торгівлі (CEFTA).

Штаб-квартира Центрально-Європейської асоціації вільної торгівлі знаходиться в Брюсселі. Цю організацію в 1992 році заснували Польща, Чехословаччина й Угорщина – країни «Вишеградської четвірки». І слід визнати, CEFTA виявилася дуже корисною для підготовки країн до членства в ЄС. Членство в CEFTA вимагає, щоб кандидати були членами Всесвітньої торгової організації (СОТ), мали Угоду про асоціацію з ЄС, а також угоди про вільну торгівлю з нинішніми членами CEFTA. В принципі, все це полегшує торгівлю й готує держави до вступу в ЄС.

Ми можемо частково погодитися з думкою Андерса Аслунда. Членство в СЕФТА, безумовно, є одним із способів вступу до ЄС, і такий прецедент дійсно мав місце. Але у випадку з Україною ми маємо справу із зовсім іншою ситуацією, оскільки Україна перебуває в зовсім іншій реальності, ніж країни, які в той час сформували або стали членами цієї організації. Україна перебуває у стані війни, частину її території окуповано, тому вона потребує прискореної інтеграції в євроатлантичні структури. Європа повинна раз і назавжди усвідомити, що сильна та єдина Україна насамперед в її інтересах.

На сьогоднішній день Україна є пріоритетним партнером для Європейського Союзу (ЄС). ЄС допомагає Україні забезпечити стабільне, процвітаюче та демократичне майбутнє її громадян і є незмінним у своїй підтримці незалежності України, її територіальної цілісності й суверенітету. Угода про асоціацію (АА), включаючи створену в її рамках Поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (DCFTA), підписана в 2014 році, є основним інструментом зближення України та ЄС, оскільки сприяє посиленню політичних зв'язків, зміцненню економічних відносин і шанобливого ставлення до спільних цінностей. Україна реалізує амбітну програму реформ, спрямованих на прискорення економічного зростання та підвищення рівня життя її громадян.

До першочергових реформ належить боротьба з корупцією, реформа судових органів, конституційна та виборча реформи, поліпшення ділового клімату й зростання енергоефективності, а також реформа державного управління й децентралізація. З 2014 року ЄС і європейські фінансові інститути виділили пакет допомоги в розмірі понад 15 млрд євро у вигляді грантів і кредитів на підтримку процесу реформ, але за суворої умови подальшого прогресу [3].

Список використаної літератури

1. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска (Господство Америки и ее геостратегические императивы) / пер. О. Ю. Уральской. М.: Международные отношения, 1998. 256 с.

2. Аслунд А. Европейская интеграция. Что нужно Украине. URL: https://nv.ua/opinion/evropejskaja-integratsija-chto-nuzhno-ukraine-1960837.html

3. EU Neighbours south-east. URL: https://www.euneighbours.eu/ru/vostok/stay-informed/publications/otnosheniya-es-ukraina-v-faktakh-i-cifrakh

УДК 341.3

М. М. Гнатовський, к. ю. н., доцент
(Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
ім. Т. Шевченка, м. Київ),
ORCID: 0000-0001-8024-3827

«ЕФЕКТИВНИЙ» ТА «ЗАГАЛЬНИЙ» КОНТРОЛЬ ДЕРЖАВИ НАД НЕУРЯДОВИМИ ЗБРОЙНИМИ ГРУПАМИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

У дискусіях про кваліфікацію збройного конфлікту, що з 2014 року триває в окремих районах Донецької та Луганської областей України часто виникає теза про міру контролю,

здійснюваного Російською Федерацією над збройними групами, що ведуть боротьбу проти територіальної цілісності та політичної незалежності України. Наприклад, в останньому за часом звіті про попереднє вивчення ситуації у Східній Україні Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду (МКС) зазначає, серед іншого, таке:

«З метою визначення чи збройний конфлікт між українськими збройними силами та антиурядовими збройними групами, що в іншому випадку мав би неміжнародний характер, насправді може виявитися міжнародним, Офіс вивчив інформацію, яка вказує на те, що Російська Федерація, можливо, здійснювала загальний контроль над збройними групами на сході України протягом певного періоду збройного конфлікту або протягом усього збройного конфлікту. Існування єдиного міжнародного збройного конфлікту призвело б до застосування положень Статуту, що застосовні для конфлікту міжнародного характеру протягом відповідного періоду /…/» [1].

Термін «контроль», який вжито Офісом Прокурора МКС, вказує на зв'язок між однією державою та діями недержавного актора на території іншої держави. Наявність встановлювати такий зв'язок та його характер пов'язана з низкою важливих юридичних питань, насамперед з точки зору можливості приписувати державі дії неурядових суб'єктів, для кваліфікації збройного конфлікту з метою правильного визначення застосовних джерел міжнародного гуманітарного права, а також правильної кваліфікації воєнних злочинів, вчинених у контексті відповідного збройного конфлікту за участі держави та неурядових суб'єктів. Судовою практикою Міжнародного Суду ООН та Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ) було розроблено дві доктрини: «ефективного контролю» (цей вислів є усталеним перекладом англійського вислову «effective control», який було б точніше перекласти як «фактичний контроль») та «загального контролю» відповідно. Жодного конвенційного закріплення ці доктрини не мають.

Доктрину (часто використовують і слово «тест», що є дещо незграбним буквальним перекладом англійського терміну

«test») «ефективного контролю» було розроблено Міжнародним Судом ООН у справі про воєнну та воєнізовану діяльність у та проти Нікарагуа 1986 року (Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки) [2]. Під час розгляду справи постало питання присвоєння Сполученим Штатам Америки поведінки контрас, які вели партизанську війну проти офіційного уряду Нікарагуа. Іншими словами, чи можна було вважати США відповідальними за злочини, що вчинялися членами збройного угруповання, відомого як «контрас», зважаючи на фінансування та підтримку останніх Сполученими Штатами. Ця доктрина і далі застосовувалася Міжнародним Судом ООН для цілей встановлення міжнародної відповідальності держави, зокрема у справі про застосування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 2007 року (Боснія і Герцеговина проти Сербії та Чорногорії) [3].

Зміст доктрини ефективного контролю найкраще можна розкрити на основі рішення Міжнародного Суду у справі Нікарагуа проти США (1986 р.). Суд постановив, що США дійсно тренували, навчали, підтримували, фінансували «контрас», надавали останнім логістичну підтримку, порушивши, таким чином, зобов'язання не втручатись у справи іншої суверенної держави. Проте Міжнародний Суд ООН не підтримав вимогу Нікарагуа присвоїти США поведінку контрас, оскільки не було доведено наявність «ефективного контролю» США над «контрас». Для того, щоб мав місце «ефективний контроль», на думку Суду, необхідно було довести не лише навчання, підтримку (зокрема, логістичну), фінансування осіб або груп осіб чи утворень, а й безпосереднє планування та підготовку Сполученими Штатами усіх дій/операцій «контрас», при здійсненні яких вчинялися імовірні порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини, а також безпосереднє санкціонування цих дій/операцій. Іншими словами, «контрас» мали діяти як орган Сполучених Штатів і не повинні були володіти ознаками самостійності від США (параграфи 113–116 рішення).

Таким чином, наявність «ефективного контролю» може бути доведена за умови встановлення наявності факту надання

конкретних інструкцій/директив/наказів з боку держави відповідним особам, групі/групам осіб чи утворень щодо здійснення операцій, а також факту санкціонування здійснення цих операцій та контролю за їх здійсненням. Сюди також відносяться випадки, коли за відсутності таких інструкцій/директив/наказів держава в подальшому офіційно схвалює такі операції. Варто зауважити, що у справі Нікарагуа проти США Міжнародний Суд ООН, не встановивши наявність факту здійснення «ефективного контролю» Сполученими Штатами, зазначив, зокрема, що хоча певні операції «контрас» і проводили за інструкціями, розробленими в або за сприяння США, тим не менш, більшість операцій контрас повністю могли здійснювати самостійно без участі США. Тому для наявності «ефективного контролю» слід також довести факт здійснення контролю державою, якщо не за всіма, то за абсолютною більшістю операцій осіб, груп осіб чи утворень.

Варто зауважити, що доктрина «ефективного контролю» повністю узгоджується зі змістом статті 8 Статей про відповідальність держави за міжнародно-протиправні діяння, розроблених Комісією міжнародного права та схвалених Генеральною Асамблеєю ООН 2001 року. Відповідно до цієї статті, що має назву «Поведінка, що скеровується або контролюється державою», поведінка особи або груп осіб повинна розглядатися як акт держави за міжнародним правом, якщо особа або група осіб фактично діє відповідно до вказівок, під керівництвом або контролем держави щодо здійснення такої поведінки» [4]. Водночас А. Кассезе вважав, що стаття 8 дає підстави для застосування, відповідно до конкретної ситуації та потреб її кваліфікації, не лише доктрини «ефективного контролю», а й менш вимогливих критеріїв доктрини «загального контролю» [5].

Доктрину «загального контролю» було розроблено МКТЮ для власних цілей – тобто для вирішення питання про кваліфікацію збройного конфлікту, адже МКТЮ, на відміну від Міжнародного Суду ООН, не мав юрисдикції для вирішення питання відповідальності держав. МКТЮ розглядав справи про притягнення до кримінальної відповідальності фізичних осіб,

які імовірно вчиняли злочини в ході збройного конфлікту на території колишньої Югославії. Щоб визначити, за які дії можна притягнути особу до відповідальності, слід правильно визначити тип збройного конфлікту – міжнародний чи неміжнародний – оскільки дозволені та заборонені дії не ідентичні в цих двох типах конфліктів. Вперше доктрину «загального контролю» було проголошено Апеляційною палатою МКТЮ у справі Тадича, після якої застосовувався МКТЮ і в наступних справах. Цю доктрину застосовує наразі і Міжнародний кримінальний суд, юрисдикція якого також полягає у притягненні до кримінальної відповідальності фізичних осіб за злочини, вчинені в ході збройного конфлікту.

Варто зауважити, що у справі Тадича МКТЮ чітко зазначив, що «загальний контроль» стосується випадків, коли мова йде про організовані та ієрархічно структуровані групи, а не просто про приватних осіб/груп осіб. Це можна пояснити тим, що юрисдикція МКТЮ, інших міжнародних кримінальних трибуналів, а також Міжнародного кримінального суду поширюється на злочини, вчинені під час збройних конфліктів, сторонами яких можуть бути держави та неурядові збройні угруповання. Як було зазначено у рішенні Апеляційної палати МКТЮ у справі Тадича, для наявності «загального контролю» держави над певним угрупуванням не обов'язково доводити наявність конкретних інструкцій від держави щодо здійснення кожної операції. Для його наявності вимагається, по-перше, доведення факту фінансування, постачання обладнання, логістики, техніки, тренування та навчання членів угруповання та, по-друге, допомога або координаційна участь держави у загальному плануванні воєнної/воєнізованої діяльності цього угруповання [6, параграфи 131–137].

Доктрина «загального контролю» застосовується і Міжнародним кримінальним судом. Яскравим прикладом є справи, пов'язані зі збройним конфліктом у Демократичній Республіці Конго, який вирізняється довготривалим характером та значною кількістю сторін у ньому: як держав, так і неурядових збройних угруповань. У справі Лубанги постало питання, чи перебувало

угрупування «Об'єднання Конголезьких Патріотів» (UPC) та його воєнізоване крило «Патріотичні сили за визволення Конго» (FPLC) під «загальним контролем» Уганди або Руанди. З приводу Руанди були свідчення, що Руанда постачала UPC/FPLC уніформами, зброєю, тренувала та готувала бійців як на території ДРК, так і на території Руанди. Деякі члени UPC/FPLC згадували про своє проходження навчання користування важкою зброєю на території Руанди. Після того, як UPC/FPLC були витіснені з Бунії, деякі представники з їх командування втекли на територію Руанди, зокрема, Лубанга. Не дивлячись на таку підтримку, Суд не отримав свідчень про участь Руанди у загальному плануванні чи координуванні воєнних операцій угрупування. Один свідок заявив, що UPC/FPLC отримали наказ взяти містечко Монгбвалу, винагородою за що стала б певна матеріальна винагорода від уряду Руанди. Проте ці свідчення не були підтверджені необхідними доказами, а тому Суд постановив, що Руанда не здійснювала «загального контролю» над UPC/FPLC. Аналогічний висновок і щодо Уганди: не дивлячись на факти постачання UPC/FPLC зброєю та підготовки їх бійців, жодних доказів щодо участі Уганди у загальному плануванні чи координуванні воєнних операцій не було встановлено. Не мала Уганда жодного впливу, не дивлячись на підтримку, і на інше угрупування під назвою «Фронт патріотичного супротиву Ітурі» (FRPI). Урядом ДРК підтримувалося угрупування «Конголезька Народна Армія» (APC), якій ДРК постачала зброю. Про це відмічалося у Спеціальному звіті ООН. Проте Суд не отримав жодних свідчень про участь ДРК у плануванні чи координуванні воєнних операцій, а тому прийшов до висновку про відсутність «загального контролю» [7, параграфи 553–565].

Аналогічний висновок зробив Суд і у справі Нтаганди, обставини якої стосувалися тих самих подій. UPC/FPLC отримували гроші, зброю, амуніцію, уніформу від Руанди, проте відсутні факти участі Руанди у загальному плануванні чи координуванні воєнних операцій, крім одного згаданого вище свідчення про Монгбвалу [8, параграфи 334, 336, 339-

340, 648, 729].

У справі Катанги Суд також підтвердив факт постачання UPC зброї та амуніції з Руанди, як і факт тренування Руандою їхніх бійців. Крім того, у цій справі було відмічено, що Руанда втручалася у справи, пов'язані із внутрішньою організаційною структурою UPC. Теоретично, це могло б означати наявність «загального контролю», проте, за словами Суду, наявні свідчення щодо цього були занадто загальними і не давали можливості оцінити справжній характер відносин між військовим командуванням Руанди та особами, яких, за словами свідків, вони призначали на керівні посади UPC. Крім того, свідчень одного свідка недостатньо для підтвердження того, що Руанда брала участь у загальному плануванні чи координуванні воєнних операцій UPC [9, параграф 1214].

Справа Бемби стосувалася збройного конфлікту в Центрально-Африканській Республіці між силами, лояльними Президентові Патассе (включаючи лівійські війська та «Рух за визволення Конго» Бемби) та силами, які очолював генерал Бозізе. Оскільки останнього підтримував Чад, постало питання здійснення «загального контролю» Чадом над силами Бозізе. Судом було зазначено, що сили останнього отримували зброю, амуніцію та транспорт від уряду Чаду. Крім того, Чад відправляв своїх бійців воювати у складі сил генерала Бозізе. Не дивлячись на це, жодних доказів на підтримку участі Чаду у загальному плануванні чи координуванні воєнних операцій сил генерала Бозізе не було встановлено, що говорить про відсутність «загального контролю» [10, параграф 655]. Важливим у цій справі є висновок Суду, що сама лише участь іноземних громадян не є підставою для перетворення неміжнародного збройного конфлікту на міжнародний.

Таким чином, можна сказати, що довести наявність «загального контролю» легше, ніж «ефективного», оскільки для наявності останнього необхідно довести настільки тісний зв'язок осіб/утворень від держави, що їх можна ототожнити з органами цієї держави. Усі їхні дії/операції мають плануватися та контролюватися цією державою. Для наявності ж «загального

контролю» слід довести наявність двох факторів. Перший – це факт фінансування, постачання обладнання, логістики, техніки, тренування та навчання державою членів угрупування. Другий – це допомога або координаційна участь держави у загальному плануванні воєнної/воєнізованої діяльності цієї групи. Така допомога або координаційна участь не повинна стосуватися всіх чи абсолютної більшості операцій, залишаючи за угрупуванням певний ступінь самостійності, на відміну від «ефективного контролю».

Разом з тим, свідчить практика Міжнародного кримінального суду, саме цей другий фактор довести доволі важко. Із аналізу наведених вище прикладів можна сказати, що для Суду важливою є наявність конкретних документальних підтверджень такої допомоги або координаційної участі держави. Показів свідків може бути недостатньо, особливо коли кількість таких свідків незначна. Крім того, важливо пам'ятати, що участь громадян іншої держави у формуваннях озброєних угрупувань і їх участь у бойових діях самі по собі не будуть слугувати доказом допомоги або координаційної участі держави їх громадянства.

Наголошуючи на важливості доктрини «загального контролю» для цілей міжнародного кримінального права, слід все ж наголосити на актуальності доктрини «ефективного контролю» для цілей присвоєння (приписування/атрибуції) поведінки неурядових суб'єктів державі.

Список використаних джерел та літератури

1. International Criminal Court, Office of the Prosecutor. Report on Preliminary Examination Activities 2019 [Електронний ресурс] // Режим доступу до тексту : https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf.

2. International Court of Justice. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Judgment of 27 June 1986. [Електронний ресурс] // Режим доступу до тексту : https://icj-cij.org/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf.

3. International Court of Justice. Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide

(Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro). Judgment of 26 February 2007. [Електронний ресурс] // Режим доступу до тексту : https://icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf.

4. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries // Yearbook of the International Law Commission, 2001, vol. II, Part Two. – P. 47–48.

5. Cassese A. The Nicaragua and Tadić Tests Revisited in Light of the ICJ Judgment on Genocide in Bosnia // European Journal of International Law Vol. 18, No. 4. – P. 649–668.

6. International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. Prosecutor v. Tadić (IT-94-1). Judgment of the Appeals Chamber of 15 July 1999. [Електронний ресурс] // Режим доступу до тексту : https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/tad-aj990715e.pdf.

7. International Criminal Court. Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/06-2842, 05 April 2012, Trial Chamber I, Decision [Електронний ресурс] // Режим доступу до тексту : https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2012_03942.PDF.

8. International Criminal Court. Judgment, ICC-01/04-02/06-2359, 8 July 2019, Trial Chamber VI, Decision. [Електронний ресурс] // Режим доступу до тексту : https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2019_03568.PDF.

9. International Criminal Court. Judgment pursuant to article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/07-3436, 20 March 2014, Trial Chamber II, Decision. [Електронний ресурс] // Режим доступу до тексту : https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2015_04025.PDF.

10. International Criminal Court. Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, ICC-01/05-01/08-3343, 21 March 2016, Trial Chamber III, Decision. [Електронний ресурс] // Режим доступу до тексту : https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2016_02238.PDF.

УДК 341.171

Драчов Олексій Вікторович
к.ю.н. (НАУ, м. Київ)
ORCID 0000-0003-4823-4546

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ В СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Постановка проблеми. Протягом майже 30 років пріоритетною стратегією розвитку України є її євроінтеграційний напрямок. Ця тенденція чітко прослідковується в прийнятті «Декларації про державний суверенітет України», підписанні Угоди про партнерство та співробітництво від 1992 року, розроблення та реалізації «Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 роки «Шляхом європейської інтеграції», прийнятті та виконанню «Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», а також розробки проекту стратегії «Україна – 2030», вектор якої також спрямований на Європейський союз. У зв'язку з цим, для України залишається актуальним здійснення реформ щодо великого кола питань, зокрема це стосується сфери ринку фінансових послуг, яка є одним із основних складників фінансово-економічної системи України. При цьому, інтеграція України в ЄС неможлива без повноцінного прийняття принципів та стандартів, які діють в спільноті. Тому, входження українських ринків фінансових послуг у європейську систему можлива лише за умови їх відповідності критеріям і стандартам Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Об'єднання більшості країн європейського континенту в складі унікальної спільноти – Європейському союзі, було наслідком проведення послідовного розвитку інтеграційних процесів між країнами Європи протягом певного проміжку часу. Основними завданнями, які стояли перед західними європейськими країнами того часу, було недопущення повторення жахливих подій другої світової війни. Крім того, важливим і нагальним залишалося питання виходу з економічної

кризи та відбудова зруйнованої Європи. В 50-х роках було підписано декілька договорів, зокрема Договір про заснування Європейської спільноти з вугілля і сталі від 1951 року, Договір про заснування Європейської економічної спільноти від 1957 року та Договір про заснування Європейської спільноти з атомної енергії від 1958 року, що й започаткували Європейський союз у нинішньому вигляді.

Саме в цих та наступних документах були визначені основні засади та завдання функціонування теперішньої Спільноти, зокрема було визначено необхідність створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільної політики й діяльності, необхідність забезпечити безперервне економічне зростання, соціальний розвиток і згуртованість країн-учасниць. Створення такого спільного ринку бере початок від Договору про заснування Європейської економічної спільноти від 1957 року (Римський договір), в якому проголошувався принцип чотирьох свобод: свободи руху товарів, осіб, послуг та капіталів. При цьому, одним із основоположних принципів внутрішнього ринку ЄС є свобода руху капіталів, платежів і послуг, на якому, у свою чергу базується регулювання ринку фінансових послуг ЄС. Цей принцип був закладений в пп. «с» п.1 ст.3 Договору про заснування ЄС[1]. Однак, крім вищезазначеного принципу, як зазначає науковець Є.В. Редзюк, основними принципами правового регулювання фінансових послуг в ЄС є:

– принцип відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією;

– принцип взаємного визнання і консолідованого нагляду;

– принцип пруденційного нагляду;

– принцип встановлення однакових вимог;

– принцип сталого платіжного балансу;

– принцип прозорості;

– принцип гармонізації законодавства ЄС в галузі фінансових послуг;

– принцип захисту прав споживачів фінансових послуг;

– принцип оцінки фінансової звітності [2: 77].

Ці принципи безпосередньо впливають на формування єдиного ринку фінансових послуг в ЄС. В свою чергу, єдиний ринок фінансових послуг та фінансових інструментів має історію свого формування вже понад 30 років, протягом яких відбувається системна гармонізація національних законодавств у сфері надання фінансових послуг, створюється єдина система наднаціональних регулятивних органів, а також відбувається уніфікація юридичних механізмів та інститутів ЄС.

Загалом можна виділити три основні етапи правового регулювання ринку фінансових послуг в ЄС.

І етап – 1957-1999 рр.:

1. Закладення в Римському договорі 1957 р. принципу свободи руху капіталів, платежів, товарів та послуг, який став основоположним для створення та функціонування спільного ринку ЄС.

2. Прийняття Європейською Комісією доповідей (Segre, Schmidt і Wymeersch I, II), в яких проводився аналіз сильних та слабких сторін інтегрованого підходу до ринків в порівнянні з розділеним ринком і системи контролю та нагляду фондових ринків в ЄЕС і його державах-членах; на основі цих доповідей формувалося відповідне регулювання фінансових послуг.

ІІ етап – 1999-2010 рр.:

1. Прийняття Європейською Комісією Плану дій у сфері фінансових послуг від 11 травня 1999 року, сфокусованого на трьох напрямках: оптовий і роздрібний ринок фінансових послуг і посилення повноважень наглядових органів.

2. Прийняття Європейською Комісією доповіді, підготовленої Комітетом мудреців з питань регулювання європейських ринків цінних паперів (доповідь Ламфалуссі) від 15 лютого 2001 р., про реформу організаційно-правового регулювання ринку цінних паперів ЄС шляхом встановлення чотирьох рівнів регулювання.

3. Прийняття Європейською Комісією Зеленої книги і Білої книги з питань політики фінансових послуг в період 2005-2010 рр., де були викладені основні напрямки розвитку правового регулювання фінансових послуг.

ІІІ етап – 2010 р. – даний час:

1. Публікація Європейською Комісією доповіді про відновлення економіки ЄС та доповіді про створення системи Європейської системи фінансового нагляду; на підставі цих документів триває формування сфери фінансових послуг в реформованому Європейському Союзі.

2. Реалізація плану дій на ринках спільного капіталу, що встановлює програму з 33 дій, яка спрямована на побудову конкурентоспроможного інтегрованого ринку капіталу в ЄС до 2019 р.[3: 11].

Сучасний стан фінансової глобалізації виявив необхідність координації політики національних регуляторів різних країн учасниць з питань фінансового нагляду. Таким чином, у кінці 2010 році в ЄС була створена системи Європейських фінансових регуляторів European supervisory authorities (ESA), які формують єдиний ринок фінансових послуг Спільноти, координують його діяльність для забезпечення фінансової стабільності та захисту споживачів фінансових послуг. Зокрема така система розвивається в трьох основних напрямках та базується на таких органах, як:

1) Європейський орган з ринків цінних паперів (the European Securities and Markets Authority, ESMA) – це європейський наглядовий орган основним завданням якого є робота з розробки єдиних правил функціонування ринків цінних паперів в Європі, що має на меті, по-перше, забезпечення адекватного рівня захисту інвесторів шляхом ефективного регулювання і нагляду; по-друге, формування однакових умов конкуренції для надавачів фінансових послуг, а також забезпечення результативності та ефективності нагляду[4].

2) Європейський банківський орган the European Banking Authority (EBA) – функціонує як мережа органів ЄС та країн членів, що забезпечують стабільність фінансової системи, прозорість ринків і фінансових продуктів та захист вкладників і інвесторів. До основних задач EBA входить адаптація технічних стандартів та інструкцій (Technical Standards та Guidlines) з метою створення єдиних правил для діяльності банків ЄС (the European Single Rulebook in banking). Це має забезпечити справедливі

умови конкуренції між порівнюваними групами кредитних інституцій та інвестиційних компаній у ЄС. Також попередження регуляторного арбітражу, гарантування дотримання правил гри, зміцнення міжнародної координації у сфері банківського нагляду, сприяння конвергенції систем банківського нагляду, надання рекомендацій інституціям ЄС у сфері регулювання банківської діяльності, платіжних систем та обігу електронних грошей, а також корпоративного управління, аудиту та фінансової звітності [5: 22-23].

3) Європейський орган зі страхування та пенсійних фондів (the European Insurance and Occupational Pensions Authority, EIOPA) – створений для покращення функціонування внутрішнього ринку, включаючи, зокрема, належне та ефективне регулювання та нагляд; забезпечення стабільного, прозорого, ефективного та належного функціонування фінансових ринків; посилення міжнародної координації у сфері нагляду за діяльністю страховиків та пенсійних фондів; попередження регуляторного арбітражу та вирівнювання конкурентних умов у різних юрисдикціях; забезпечення належного регулювання і нагляду за ризиками у сфері страхування, перестрахування та недержавного пенсійного забезпечення; захист прав споживачів фінансових послуг у цій сфері [6: 57-58].

Необхідно зазначити, що ці наднаціональні органи не можуть здійснювати безпосередній контроль за певними, фінансовими установами. Такими повноваженнями наділені лише національні регуляторні органи нагляду (хоча європейські наглядові органи мають право брати участь у роботі наглядових колегій, що здійснюють нагляд за транскордонними фінансовими групами).

Однак, як зазначає Н. Балдич є три чітко встановлені випадки, при настанні яких Європейські регулятори можуть приймати рішення, що стосуються окремих фінансових інституцій, які мають переважну силу порівняно з рішеннями, прийнятими національними компетентними органами. До таких, як зазначає науковець, належить:

1) здійснення розслідувань європейськими наглядовими

органами – на запит Єврокомісії, Європарламенту, Європейської Ради, будь-якого національного наглядового органу, банківської національними органами. Якщо національний компетентний орган не дотримується законодавства ЄС, і якщо він не погоджується із рішеннями Єврокомісії, що вимагає від нього вжити необхідних заходів, і якщо, як наслідок такої ситуації, відбувається дестабілізація ринку, європейські наглядові органи можуть приймати рішення безпосередньо до окремих фінансових інституцій;

2) вжиття обов'язкових до виконання заходів у разі тривалої розбіжності в позиціях між національними органами, якщо не вдалося досягти обопільної згоди. Знову ж таки, якщо один із таких органів не дотримується рішень європейських наглядових органів, останні групи або за своєю власною ініціативою – випадків порушень законодавства ЄС можуть прийняти окреме рішення стосовно відповідного учасника (учасників) фінансових ринків;

3) прийняття в надзвичайних ситуаціях рішень, що вимагають певних дій від національних органів, або, якщо останні не виконують таких дій, прийняття рішень стосовно окремих фінансових установ. Надзвичайною визначається ситуація, коли несприятливі події можуть серйозно підірвати упорядковане функціонування та цілісність фінансових ринків або стабільність всієї фінансової системи ЄС чи її частини [7: 153].

У рамках кожного з цих напрямків була прийнята велика кількість правових актів. Так, зокрема, був запроваджений принцип єдиної ліцензії на ринках всіх країн ЄС. В банківській сфері він був закріплений в Другій банківській директиві (Директива ЄС від 15 грудня 1989 р. № 89/646 / ЕЕС), в сфері страхування Першій директиві щодо особистого і неособистого страхування (73/239 / ЕЕС і 79 / 267 / ЕЕС) (в даний час діє Директива № 2009/138 щодо страхування та перестрахування), в сфері ринку цінних паперів була прийнята Директива Ради 93/22 / ЄЕС від 10 травня 1993 року про інвестиційні послуги в сфері цінних паперів відповідно.

Також до основоположних актів ЄС в фінансово-

інвестиційній та банківській сфері відносяться Директива 2006/49 про достатність капіталу інвестиційних компаній та кредитних організацій, що встановлює мінімальний розмір статутного капіталу для кредитних організацій в 5 млн. євро, і Директива 94/19 про систему гарантування вкладів щодо розміру компенсації і терміну виплати. Крім того, не аби яку роль в формуванні єдиної європейської банківської системи відіграли положення Базельського комітету.

В страховій сфері також були прийняті три основні директиви по особовому і неособистого страхування (73/239 / ЕЕС і 79/267 / ЕЕС, 88/357 / ЕЕС і 90/619 / ЕЕС, 92/49 / ЕЕС та 92/96 / ЄЕС), чотири директиви про страхування автотранспортних засобів і т.д. На сьогодні провідним актом в ЄС в галузі страхування є Директива № 2009/138 (Solvency II) щодо страхування та перестрахування, головним завданням якої є захист інтересів споживачів страхових послуг, тоді як забезпечення фінансової стабільності відноситься до другорядних завдань. Загалом всі ці директиви стосуються контролю платоспроможності страхових компаній, захисту прав споживачів страхових послуг, регулювання діяльності страхових посередників тощо.

Нарешті, правове регулювання ринку цінних паперів в Європейському союзі базується на декількох ключових Директивах, на зазначеній вище Директиві 93/22 ЄЕС від 10 травня 1993 року «Про інвестиційні послуги в сфері цінних паперів» відповідно, Директиві ЄС «О ринках фінансових інструментів» 2004/39/ (MiFID) від 21 квітня 2004 року та на сам кінець Директиві ЄС «О ринках фінансових інструментів» 2014/65 (MiFID II) від 15 травня 2014 року, а також регламенті «Про ринки фінансових інструментів» 600/2014 (MiFIR) від 15 травня 2014 року [8].

Необхідно зазначити, що загалом за досить невеликий проміжок часу Спільноті вдалося досягти чималих результатів в вироблення та вдосконалення власної правової регламентації в сфері регулювання фінансових послуг. Неабияку роль в цьому процесі відіграв стратегічний документ ЄС – план заходів в сфері фінансових послуг (FSAP) прийнятий в 1999 році[9], а також

прийнятий в 2005 році наступний програмний документ – «Біла книга ЄС щодо політики фінансових послуг в період 2005 -2010 роки» [10].

Висновки. Отже, сьогодні ринок фінансових послуг ЄС характеризується деякими особливостями: наявність принципу однієї ліцензії на ринках всіх країн ЄС, наявність конкурентоспроможного і економічно ефективного фінансового ринку ЄС, повноцінний відкритий ринок з надання фінансових послуг та вільному руху капіталів з найменшими трансакційними витратами, а також соціалізація фінансів, який проявляється в посиленні захисту прав споживачів та інвесторів.

Таким чином Україні вкрай необхідно приводити своє законодавство до вимог та стандартів ЄС, що у свою чергу призведе до створення в Україні повноцінного, дієвого та ефективного ринку фінансових послуг, збалансування всіх його секторів, розбудови інфраструктури та зміцнення стійкості до ймовірних ризиків та забезпечення збалансованості в діях уповноважених органів під час здійснення контролю та нагляду на ринку фінансових послуг.

Список використаних джерел

1. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017

2. Редзюк Є. В. Особливості створення і функціонування єдиного ринку фінансових послуг у країнах ЄС: уроки і досвід для України / Є. В. Редзюк // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. - 2017. - № 10. - С. 171-183. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2017_10_22

3. Некрасов А. (2012) Правовое регулирование финансовых услуг в Европейском Союзе : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.10 - международное право ; европейское право / А. И. Некрасов ; науч. рук. Г. Г. Шинкарецкая. - М.,. -20 с.

4. Директива Європейського Парламенту і Ради 2011/61/ЄС

від 8 червня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/201161es.pdf

5. Establishing a European Supervisory Authority (European Banking Authority), amending Decision N 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/78/ EC : Regulation (EU) N 1093/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www.esrb.europa.eu/shared/pdf/EBA-en.pdf?da99254b5dbd937639d353a3331db79a

6. Establishing a European Supervisory Authority (European Insurance and Occupational Pensions Authority), amending Decision N 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/79/EC : Regulation (EU) N 1094/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.esrb.europa.eu/shared/pdf/EIOPAen.pdf?cd62c1ac93286c2c12fede3415541c32

7. Балдич Н. Інституційні основи європейської системи регулювання та нагляду за фінансовими ринками / Н. Балдич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. — 2012. — Вип. 4. — С. 148—155. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_4_20

8. Касьянов Р.А. — MiFID II: регулирование деятельности финансовых торговых площадок в ЕС // Финансы и управление. – 2018. – № 2. – С. 13 - 21. DOI: 10.25136/2409-7802.2018.2.26067 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=26067 MiFID 2004/39/

9. Commission Communication of 11 May 1999 entitled «Implementing the framework for financial markets: action plan» [COM (1999) 232 final - Not published in the Official Journal]

10. Commission White Paper of 1 December 2005 on Financial Services Policy 2005-2010 [COM (2005) 629 final — Not published in the Official Journal]

УДК 341. 231. 14 (045)

Аліна Замула,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Національний авіаційний університет, м. Київ)

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО У БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ КАТУВАННЯ ТА ТЕРОРИЗМУ

У статті аналізується проблема заборони катування як соціального явища та невід'ємної частини суспільного життя, що порушує своїм існуванням будь-які соціальні цінності та моральні почуття. Відзначається, що особливе місце в структурі глобального соціального конфлікту займають злочини катування та злочини тероризму, оскільки становлять собою чи не найактуальнішу проблему, яка потребує невідкладного розв'язання. Вбачається потреба у підвищенні ефективності міжнародно-правової протидії тероризму через опрацювання проблеми міжнародно-правової кваліфікації катування щодо соціальних груп, народів і націй, що передбачає юридичну експертизу злочинного механізму катування і обґрунтування його екстраполяції на рівень міжнародних відносин.

У процесі дослідження ефективності міжнародного права у боротьбі зі злочинами катування та тероризму використано напрацювання таких науковців як В.Ф. Антипенко, І.А. Ільїн, І.І. Лукашук, Л.Х. Мінгазов, Н.А. Соколова та інші.

Таким чином, основним завданням є з'ясування впливу міжнародного права на попередження катування та тероризму через удосконалення чинних міжнародно-правових механізмів у боротьбі з тероризмом, у результаті чого відбувається посилення (упорядкування) протитортурної дії права.

У XXI столітті людство зіткнулося з такою кількістю глобальних проблем, у числі яких, соціально-політичні конфлікти, що стали з усією очевидністю новим етапом світового розвитку. Зростаючі взаємозв'язки і взаємозалежність країн і

регіонів підтверджують динаміку широкомасштабних процесів світової глобалізації, які проявляють себе в різних галузях і, перш за все, в сучасній глобальній конфліктній взаємодії. Аналіз розвитку глобальної конфліктної кризи сучасної цивілізації переконливо показує, що для її подолання необхідно сформувати нове суспільне бачення і уявлення про події, що відбуваються. Таке бачення дозволило б не тільки адекватно усвідомити причини конфліктних процесів, але також і створило б основу для об'єднання зусиль з вирішення багатьох загальних для всього людства глобальних конфліктних зіткнень. [1:382-411]. Попри активізацію діяльності міжнародних структур у напрямі забезпечення прав людини в умовах глобальної конфліктності, не можна не погодитися з тим, що міжнародне право не визначилося у початковій оцінці загальної відповідальності міжнародного співтовариства за створення умов та можливостей для виникнення і поширення конфліктних ситуацій. Наполегливо обираючи полем свого регулювання лише той сегмент конфліктності, який пов'язаний в основному з об'єктивною стороною, тобто станом насильницького протистояння, яке поряд з нанесенням шкоди національним інтересам, зазіхає на якісь аспекти міжнародних відносин, міжнародно-правові акти залишають без належної уваги ті політичні, соціальні та економічні можливості міжнародних відносин, які породжують і підсилюють конфліктні процеси в умовах глобалізації [2:19-28].

У свою чергу, світове господарство в сучасних умовах зазнає глибокої кризи, що супроводжується зниженням якості життя для більшості населення землі, а також неухильним зростанням міжнародних правопорушень та міжнародної злочинності. Так звані позитиви глобалізації не трансформуються у головну якість «незлочинного» суспільства – соціальну рівність. Глобалізація не несе соціального примирення, підсилює соціально-економічну поляризацію. Вона породжує і нарощує міжнародну конфліктність, а отже – міжнародну криміногенність. Звідси виникають сумніви щодо ефективності міжнародного права [3: 58-60].

Приміром, відомий фахівець з міжнародного права Л.Х. Мінгазов вважає, що «ефективність міжнародно-правових норм

у багатьох випадках залишається ще досить невисокою … У ряді областей співпраці вони часом порушуються … ці порушення мають місце у сферах, пов'язаних з підтримкою миру та безпеки, захистом прав людини, навколишнього середовища і т.д.» [4:5].

На думку І.І. Лукашука, ефективність міжнародного права визначається тим, наскільки воно (міжнародне право) досягає поставлених перед ним цілей, якою мірою реальні відносини відповідають його нормам [5:48].

За спостереженнями Н.А. Соколової, ефективність міжнародного договору проявляється в різних відношеннях: у впливі на національне законодавство, у реальному захисті жертв злочинів і в справжньому зупиненні і попередженні злочинів, а також у плані справедливого ставлення до прав обвинувачених [6:68].

Проблему ефективності міжнародного права насамперед утворює ситуація, коли злочинні наслідки, що мають місце у міжнародному суспільстві, які є співставними з руйнівним потенціалом світових війн, у сучасних умовах глобальної капіталізації світу на деконструктивному фундаменті фінансової цивілізації, настають в результаті в основному легітимних, правомірних дій провідних держав світу та правлячих еліт [3:58-60].

Так, норми Статуту та юридичні оцінки Трибуналу в ході Нюрнберзького процесу базувались значною мірою на очевидності злочинного результату, яким були значні людські жертви і руйнації. Причому на відміну від сучасної міжнародної злочинності трагічні наслідки гітлерівської злочинності повною мірою сполучувались з жорстоким та візувірським характером їх дій. На тому, до речі, ґрунтується п. 3 ст. 6 Статуту Нюрнберзького Міжнародного Військового Трибуналу [7].

Не краще виглядає ситуація щодо неприпустимості зловживання силою з боку держав як у зовнішній, так і у внутрішній політиці. Що стосується використання терору, то це поняття після атак 11 вересня 2001 року набуло додаткового значення, і додаткової ваги. Більше того, досить поширеною стала думка, що тероризм у новій якості ніби радикально змінив попередні уявлення про

доцільність використання сили або, наприклад, тортур [8:131].

Терористичні атаки 11 вересня цілком виправдано можна розглядати як злочини проти людства, і в їх засудженні досвід Нюрнбергу міг би бути надзвичайно цінним. Але США замість цього шляху зробили вибір на користь військових трибуналів. У підсумку сформувалась зовсім інша судова практика, ніж у Нюрнбергу. Грубо порушуючи права людини підозрюваних на кілька років ув'язнювали у Гуантанамо Бей на Кубі без висунення їм звинувачення та можливості скористатися юридичною допомогою. Гасло «боротьби зі світовим тероризмом» стало використовуватися не тільки для застосування сили і нападу на інші держави, але й для виправдання використання тортур. У американців навіть з'явився вислів «легкі тортури» на кшталт легкої пепсі-коли. Наразі уже відомо, що це була поширена практика, а не окремі прикрі випадки, зокрема, і під час скандалу з Абу-Грейб. Нагадаємо, що у 2004 році Америка була просто шокована фотографіями з цієї іракської в'язниці, на яких були зняті сцени фізичних та сексуальних знущань над в'язнями. Таке повернення до силової політики з боку окремих держав, що виправдовується нібито принциповою відмінністю сучасних умов, є руйнацією фундаментальних принципів Нюрнбергу. У європейському досвіді теж існує багато прикладів відходу від принципів Нюрнбергу. Достатньо пригадати вибірковість у застосуванні прав та законів Нюрнберзького трибуналу у політиці по відношенню до Югославії. Зокрема, косовським албанцям спочатку відмовляли у їх конституційному праві на самовизначення і вимагали, щоб вони залишались у межах Югославії, попри несправедливі умови [8:126-133].

Отже, як бачимо, проблема заборони тортур є однією із найскладніших проблем, як минулого, так і сьогодення. Незважаючи на прийняття ряду універсальних і регіональних міжнародних конвенцій щодо заборони і попередження тортур, це явище поки що далеко не викорінено із нашого життя.

Розуміння того, що навіть ООН не здатна захистити від цього агресивного і аморального монстра, змушує вже й миролюбні країни озброюватися. Звичайно, не варто нічого

абсолютизувати, у тому числі і виключення права держави на застосування насильства відносно своїх або чужих громадян. Благо безпеки, яке несе в собі держава, як вважав Т. Гоббс, вартує права індивідів на самооборону. Але держава, набуваючи монополії на застосування сили, не повинна віднімати право громадян судити про справедливість цього застосування. Крім того, фізичний вплив, як вважав І.А. Ільїн, повинен за всіх умов зберігати духовну очевидність людини, не пригнічуючи в ній почуття її власної духовної гідності, не знищуючи довіри людини до самої себе. З цієї причини, вважав він, усі форми фізичного спонукання, такі як позбавлення їжі, сну, непосильна робота, тортури, ув'язнення в суспільстві злодіїв, принизливе поводження та інші, що руйнують душевне здоров'я і духовну силу людини мають бути засуджені і відкинуті [9:70].

Безумовно, руйнація інституту тортур має розглядатися як найбільше досягнення людства. Дане правило має суворо дотримуватись та оберігатись, бути закріпленим у нормах міжнародного та національного права. Тортури вказують на деструктивність системи правосуддя та верховенство влади через насильницькі методи дій. Тортури, як міра безпеки, як засіб належного забезпечення права безпеки є недопустимими і повинні суворо каратися.

Підвищення ефективності міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з тортурами і жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність поводженням або покаранням, безумовно, сприятиме запобіганню і припиненню такого роду порушень норм міжнародного права. У зв'язку з цим необхідне комплексне дослідження діючих у розглянутій області міжнародно-правових норм, їх порівняльний аналіз для виявлення перспективи внесення доповнень і змін, а також аналіз правозастосовної практики міжнародних контрольних механізмів і судових органів, до компетенції яких належить розгляд питань щодо порушення зазначеного права, для усунення недоліків в їх діяльності та поширення позитивного досвіду. Протягом останніх п'ятдесяти років у розглянутій області було прийнято значну кількість міжнародно-правових норм і створено кілька

контрольних механізмів. Можна виділити масив нормативних актів, які становлять систему універсальних міжнародно-правових механізмів, спрямованих на боротьбу з катуванням та іншими формами нелюдського поводження.

Логіка глобалізації вимагає однозначного визнання єдності загальнолюдської перспективи. Через єдність і взаємозалежність світу сепаратні стратегії прориву в краще майбутнє створюють небезпеку глобальної терористичної війни. Ознаки невідворотності такого глобального консенсусу вказують також на велику вірогідність консенсусу на такому актуальному вістрі міжнародних соціальних взаємодій, яким є терористичне протистояння. До того ж спонукає об'єктивний процес етнокультурної асиміляції, у результаті якого на території розвинених країн Європи й Америки мешкають десятки мільйонів представників регіонів «третього світу». З точки зору терористичних технологій цей незворотний за своїм змістом процес створює практично не вразливий «арсенальний» базис, який дозволятиме перенести епіцентр терористичних вогнищ на територію Європи, США та інших розвинених країн. Масштабні терористичні акти, які вчинено останнім часом у таких благополучних країнах, як Велика Британія, Іспанія, Норвегія, є красномовним свідченням можливого започаткування зазначеного процесу [10:397-405].

«Не помічати» його з точки зору правового регулювання стає вже неможливо. Міжнародне право мусить у превентивному порядку убезпечити міжнародне суспільство від терористичного сценарію з'ясування відносин між суб'єктами різного рівня розвитку, представниками східних традиціоналістських культур і західної цивілізаційної моделі [10:397-405].

У сфері політики спостерігаються намагання нівелювати терористичні ознаки цієї кризи звинуваченнями щодо глобального екстремізму (ніби той з'явився сам по собі), а у сфері права – через абсолютизацію злочинності терористичної діяльності як такої. Завдяки впровадженню тринадцяти універсальних антитерористичних конвенцій і багатьох інших міжнародних актів, норм і положень поки що створюється враження

адекватності відповіді міжнародному тероризму. Подібне перекручене нормотворення в міжнародних взаємодіях щодо тероризму базується на небажанні визнати дійсний стан справ та веде до «самовизначення» тероризму як соціальної ідеології народів «третього світу», а також як прийнятного для них засобу збройної боротьби (через прогалини в міжнародному праві) [10:397-405].

Багато питань, що стосуються тортур і тероризму, уже були детально проаналізовані, зокрема, і на засіданнях Комісії з прав людини. Як бачимо, боротьба з тероризмом і тортурами досі триває. Міжнародне право повинно якнайшвидше реагувати на ці причини, приймаючи відповідні норми та розроблюючи ефективні механізми протидії цим загрозам.

Актуальними і надалі залишаються: дослідження природи взаємозв'язку між тортурами і тероризмом; прямий і непрямий вплив тероризму на здійснення прав людини, включаючи аналіз основних областей, у яких тероризм ставить під загрозу такі політичні та соціальні цінності, які мають безпосередній стосунок до здійснення прав людини не бути підданій катуванню чи нелюдському поводженню або покаранню; природа сучасного тероризму, включаючи питання про те, чи є загроза терористичних груп, що мають, розробляють або використовують зброю масового знищення, реальною чи перебільшеною і проблема інформаційних технологій; а також значення контртерористичних заходів і «війни проти тероризму» для міжнародного права, права прав людини та для системи кримінального правосуддя.

Список використаних джерел та літератури

1. Антипенко В.Ф. Теории мирового развития. Логика сопрягаемости. К. 2007. – 440 с.

2. Антипенко В.Ф. Международное антитеррористическое право в условиях глобального кризиса / В.Ф. Антипенко // Альманах міжнародного права. – 2009. – Вип. 1. – С. 19-28. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2009_1_4.

3. Антипенко В.Ф. Щодо проблем ефективності

міжнародного права // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – № 1042. – 2013. – С. 58-60.

4. Мингазов Л.Х. Эффективность норм международного права: Теоретические проблемы: автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. юрид. наук: спец.12.00.10 «Международное право» /Л.Х. Мингазов. – Казань, 2000. – 41 с.

5. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: [учебник] / И.И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.

6. Соколова Н.А. Проблемы эффективности Римского Статута Международного уголовного суда / Н.А. Соколова // Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск. – 2003. – С. 68-75.

7. Устав Международного высшего трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: zakon 1. rada. gov. ua/ laws/show/998 _ 201.

8. Розбудова демократичного суспільства після Нюрнберзького Трибуналу. Матеріали міжнародної конференції, 22-23 жовтня 2010 р. – Одеса. – 269 с.

9. Ильин И.А. О сопротивлении злу силою. – М.: Республика, 1993. – С. 70.

10. Антипенко А.В. Терористичний конфлікт як об’єкт регулювання міжнародного права збройних конфліктів / А.В. Антипенко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2013. – Вип. 67. – С. 397-405.

УДК 321.1

Каспрук Оксана Сергіївна,
кандидат юридичних наук
(Національний авіаційний університет, м. Київ)
ORCID 0000-0001-8330-1711

ІРЕДЕНТИЗМ У СУЧАСНОМУ СВІТІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена розгляду феномена іредентизму як важливого питання міжнародного права, що вимагає спільного розв'язання на міжнародному рівні. Досліджено тлумачення іредентизму як етнічного націоналізму, визначено його ключові особливості.

Ключові слова: іредентизм, етнічний націоналізм, самовизначення, суверенітет.

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению феномена ирредентизма как важного вопроса международного права, требующего совместного решения на международном уровне. Исследуются толкования ирредентизма как этнического национализма, определены его ключевые особенности.

Ключевые слова: ирредентизм, этнический национализм, самоопределение, суверенитет.

Abstract. The article deals with the phenomenon of irredentism as an important issue of international law, which requires a common solution at the international level. The interpretation of irredentism as ethnic nationalism is explored and its key features are identified.

Keywords: irredentism, ethnic nationalism, self-determination, sovereignty.

Постановка проблеми. Однією з основних характеристик будь-якої держави є проживання на визначеній території етнічної більшості, що визначає її корінні особливості. У межах держав існують також й інші жителі – національні меншини, що сприяють формуванню етнічної неоднорідності населення. Зазначений факт постійно породжує питання їхнього статусу, декларованої і

реальної політики щодо їх з боку владних структур. Як свідчить практика, конфлікти на етнічному ґрунті спалахують зазвичай тоді, коли загальне соціально-економічне становище у країні різко змінюється на гірше, та (або) коли виникає політична нестабільність. Ідеологічною основою іредентизму є, насамперед, прагнення етнічної меншості до відстоювання своїх прав та інтересів шляхом повернення території, на якій вона проживає, до материнської держави. Відповідно, досить важливо з'ясувати основні тенденції сучасного іредентизму як одного з проявів етнічного націоналізму та його вплив на світову рівновагу.

Мета статті полягає у висвітленні іредентизму як прояву етнічного націоналізму, а також в аналізі причин, що спонукають національні меншини до обрання іредентистських мотивів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен іредентизму належить до недостатньо висвітлених у вітчизняній та зарубіжній літературі тем, що пов'язано з його специфічною метою – приєднання території до іншої держави. Систематичний науковий інтерес до іредентизму виник у другій половині XX ст., що було обумовлено поглибленням етнополітичних конфліктів, перебіг яких породив нестабільність на регіональному та глобальному рівнях. Аналіз природи іредентизму і дослідження різних його форм здійснювали такі зарубіжні науковці, як: Б. Нойбергер, Т. Амброзіо, Г. Бен-Ісраель, Д. Горовіц, Дж. Ландау та ін. У вітчизняній правовій науці іредентизм ще не став предметом спеціального міжнародно-правового аналізу, але окремі аспекти, дотичні до зазначеної тематики, відображені у роботах Н. Горло, М. Баймуратова, М. Буроменського, О. Кресіна та ін. Зважаючи на стан фундаментальних розробок проблеми іредентизму, можна стверджувати, що недостатньо уваги приділено його аналізу у розрізі етнічного націоналізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поглиблення проявів етнічного націоналізму є протилежним наслідком масштабної уніфікації та невідворотним результатом інтернаціоналізації міжнародних відносин. Як зазначає А. Подберезкіна, «…очевидні спроби глобальної однорідності зустріли потужний опір у дуже різних районах планети» [1:

397]. Тепер етнічний націоналізм є не тільки ідеологічним, а й політичним проектом, що активно проявляється чи лише вулканізується незалежно від географії[1]. Питання впливу проблеми національних меншин на міждержавні відносини набуло особливої актуальності з розвитком глобалізаційних процесів. Нині на планеті фактично не існує жодного континенту, повністю позбавленого проявів іредентизму в тому чи іншому вигляді. Професор О. Задорожній зауважував: «…Оскільки на сучасному етапі розвитку міжнародної спільноти одним із її першочергових завдань є попередження та врегулювання конфліктів, особливу увагу держави приділяють необхідності суворого дотримання міжнародно-правових принципів територіальної цілісності та непорушності державних кордонів» [2: 43].

Будь-яка держава не є однорідною, а складається із представників різних народів, які варіюються у кількісному вимірі, тобто національні меншини в одній державі є більшістю в сусідній державі. Відповідно, основною причиною зіткнень між етнічними націоналістами та державою їхнього проживання є втручання держави їхнього походження шляхом надання підтримки і захисту права та інтересів етнічної меншини. Це може виявлятися як у легкій формі, тобто просто у захисті прав й інтересів меншини, так і вилитися у здійснення заходів щодо повернення території, на якій вона проживає. Як зазначає Д. Кромм, «…іредентизм особливо виражений в тих областях, у яких кордон накладено на існуючий етнічний, економічний і політичний порядок без урахування наявності певної конкретної моделі» [3: 359]. Іредентизм у такому розгляді, безсумнівно, посилює етнічні конфлікти та, як наслідок, досить часто призводить до воєнних дій.

Проблема іредентизму у вітчизняній науці розкрита недостатньо. Визначення іредентизму, що зустрічаються в українській літературі, за всього різноманіття сходяться у виокремленні двох основних ознак: зовнішнє втручання та його невід'ємний наслідок – спроби анексії території суверенної держави. Найчастіше іредентизм визначають як різновид етнополітичного руху, характерний для так званих розділених народів – етнічних груп, територія компактного проживання яких

розділена державними або адміністративними кордонами.

Р. Коршук визначає іредентизм як «…форму етнополітичної поведінки, що представляє собою прагнення до об'єднання в єдину державу етнічної спільноти, представники якої проживають на територіях, які перебувають під контролем інших держав» [4: 94]. Дійсно, іредентизм можна охарактеризувати як етнічний націоналізм, тобто прагнення національних меншин до зміни територіальної приналежності разом зі зміною міжнародних кордонів і передачею суверенітету. Н. Горло, зі свого боку, характеризує іредентизм як «… етнополітичний процес, що представляє собою сукупність стратегій і дій іредентистської держави й іреденти – національної меншини у складі поліетнічної держави, метою яких є об'єднання в одній державі етнічної спільноти, що розділена кордонами між двома/ кількома державами» [5: 109]. Тобто, згідно з поданим визначенням, іредентизм є систематичною спрямованістю дій етнічної меншини для об'єднання розділеного народу з територіями походження.

Визначення іредентизму, що зустрічаються у працях зарубіжних науковців, характеризуються тематичною багатоплановістю і застосуванням різноманітних критеріїв характеристики. Професор Д. Горовітц розглядає іредентизм як «…спробу відокремити територію і її населення від однієї держави для інкорпорування їх до іншої держави та спробу відокремити територію і її населення для подальшого їх об'єднання в межах єдиної держави» [6: 118]. Іредентизм у визначенні науковця є негативним явищем та не може відображати певний рівень взаємин між державами, що мають національно-етнічну чи культурно-етнічну схожість, а служить ідеєю для створення суверенної держави на частині території існуючої держави. Зважаючи на зазначене визначення, до чітких прикладів іредентизму можна віднести, наприклад, створення однієї об'єднаної держави на основі територій кількох провінцій інших держав.

Інший зарубіжний науковець, Дж. Ландау, визначає іредентизм як «…ідеологічне та організоване вираження сильної зацікавленості держави у благополуччі етнічної меншини, що проживає за межами цієї держави» [7: 81]. Зазначене визначення, завдяки терміну «сильна зацікавленість», є найбільш всеосяжним і дозволяє розглядати

участь однієї держави у справах іншої держави як вияв іредентизму.

Досить цікаво, що хоча іредентизм концептуально відрізняється від сецесії, сепаратизму, загальнокультурних рухів і прикордонних сутичок, насправді його краще охарактеризувати як активну суміш усіх цих компонентів.

С. Ушаков наголошує, що, водночас, з урахуванням норм міжнародного права багато держав, які навіть якщо і переслідують мету анексії, відкрито про це не оголошують. Найчастіше вони намагаються продемонструвати «сильну зацікавленість у благополуччі меншин», яких розглядають близькими народами [8: 105]. Іредентизм означає вихід території проживання прибічників відокремлення зі складу держави, розділення (розпорошення) ширшої культурної та політичної спільноти. На нашу думку, іредентизм варто визначити як ідеологічні або організаційні прагнення, спрямовані на об'єднання територій, які етнічна чи культурна група меншин населяє або населяла в певному історичному просторі.

Висновок. Іредентизм, як поширене явище у міжнародному праві, детально вивченим не був. Більшість дослідників сходяться на думці, що іредентизм – це різновид етнополітичного руху, характерний для етнічних груп, територія проживання яких розділена кордонами. Більш того, іредентизм ґрунтується на прагненні національних меншин підпорядкувати території їхнього проживання материнській державі. Фактично, упродовж усіх історичних відрізків держави намагалися виправдати експансіоністську політику аргументом повернення територій, на яких проживають національні меншини. В українській науковій літературі проблема іредентизму в ролі самостійної не порушувалася, а розглядалася переважно в межах сепаратизму, сецесії та загальнокультурних рухів і прикордонних сутичок.

[1] Етнічний націоналізм проявляться як у нестабільних регіонах, так і в цілком стабільних.

Список використаних джерел та літератури

1. Стратегическое прогнозирование международных

отношений : кол. монограф. / под ред. А. И. Подберезкина, М. В. Александрова ; [А. И. Подберезкин и др.]; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации, Центр воен.-полит. исслед. – М. : МГИМО–Университет, 2016. – 743 с.

2. Задорожній О. В. Міжнародно-правовий принцип непорушності кордонів у Європі та агресія Російської Федерації проти України / О. В. Задорожній // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – Т. 14. – С. 42-69.

3. Irredentism in Africa: The Somali-Kenya Boundary Dispute / David E. Kromm // Transactions of the Kansas Academy of Science (1903-). – Autumn, 1967. – Vol. 70, No. 3. – P. 359–365.

4. Коршук Р. М. Етнополітологія : навч. посіб. / Р. М. Коршук. – К. : Алерта, 2011. – 200 с.

5. Горло Н. В. Іредентизм як етнополітичний процес: передумови і причини виникнення // Evropský politický a právní diskurz (Praha, Česká republika). – 2018. – Svazek 6. – S. 108–115.

6. Horowitz Donald L. Irredentas and Secessions: Adjacent Phenomena, Neglected Connections / Donald L. Horowitz // International Journal of Comparative Sociology. – 1992. – Vol. 23, No 1–2 (Jan.-Apr.). – P. 118.

7. Landau Jacob M. The Ups and Downs of Irredentism: The case of Turkey (Chapter 6) / Jacob M. Landau // Irredentism and International Politics / Chazan N. (ed.). – Boulder, CO : Lynne Rienner Publ., 1991. – P. 81.

8. Ушаков С. В. Органы международного правосудия и проблемы этнического национализма. Международное уголовное право / С. В. Ушаков // Московский журнал международного права. – 2009. – № 2 (74). – С. 101–117.

УДК 347.752:339.743(4-6ЕС)(045)

Кібець Дар'я Вікторівна
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Національний авіаційний університет, м. Київ)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2115-9200)

ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНИХ ОБМЕЖЕНЬ В КРАЇНАХ ЄС НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ ТА ПОЛЬЩІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Національне законодавство з питань валютного регулювання та контролю, навіть попри прийняття в 2018 році Закону «Про валютне регулювання та валютні операції», має ряд недоліків і прогалин, зокрема в частині регламентації валютних обмежень. Така ситуація пояснюється рядом факторів, а саме відсутністю в України необхідного досвіду із цього приводу. Це обумовлює доцільність вивчення практики врегулювання валютно-фінансової сфери в зарубіжних країнах, особливо європейських країн з огляду на перспективи членства України в ЄС.

У світовій практиці валютні обмеження використовуються з метою урівноваження платіжних балансів, підтримки курсу національних валют і концентрації валютних ресурсів в руках держави. Ю.А. Крохіна, здійснивши аналіз обмежень валютного характеру у зарубіжних державах, відмічає, що валютні обмеження в країнах, що розвиваються (на відміну від розвинених країн) охоплюють більш широке коло зовнішньоекономічних операцій та характеризуються жорсткими адміністративними заборонами. Використовувані в світовій практиці валютні обмеження поширюються на операції, пов'язані з рухом капіталів, і поточні операції платіжного балансу.

До першої групи належать такі обмеження, як:

– державний контроль над іноземними інвестиціями та вивезенням капіталу і прибутків;

– централізоване залучення зовнішніх позик національними компаніями (державними та приватними); – обов'язкове отримання дозволу валютних органів для залучення зовнішніх позик (де це дозволено проводити самостійно господарюючим суб'єктам);

– депонування певної частини отриманих позичальниками іноземних кредитів на спеціальні рахунки в центральному банку. Іноді розміри таких депозитів диференціюються залежно від призначення позик, що дає можливість державі перешкодити вкладенню отриманих коштів у проекти, які не відповідають загальному напрямку економічної стратегії в країні;

– надання певних пільг іноземним інвесторам з метою стимулювання притоку в країну іноземного капіталу: гарантії переказу за кордон всієї або частини прибутку протягом встановленого періоду; залучення зовнішніх позик без спеціального дозволу валютних органів тощо. До другої групи обмежень (по поточних операціях платіжного балансу) слід віднести:

– продаж всієї (або частини) валютної виручки уповноваженим банкам за офіційним курсом;

– заборону ввезення та вивезення валютних цінностей без спеціальних дозволів;

– обмеження прав фізичних осіб володіти і розпоряджатися коштами в іноземній валюті, переводити за кордон особисті доходи і здійснювати платежі; – лімітування обміну національної валюти на іноземну при поїздках за кордон [1].

Цікавим видається досвід валютного регулювання та запровадження валютних обмежень Французької Республіки, яка є одним із лідерів ЄС. Так, після ІІ Світової війни в валютному регулюванні Франції відбуваються якісні зміни. Воно набуває постійний характер, але реалізується переважно у формі валютних обмежень. Система валютних обмежень у Франції в цей період починається з декрету від 15.07.1947 року і окремих розпоряджень, що видаються Міністерством фінансів і економіки або входять в це міністерство Валютним бюро. Зазначений декрет надавав Валютному бюро право:

– реквізувати іноземну валюту і золото;

– наказувати французьким фізичним і юридичним особам, а також які проживають у Франції іноземцям, передачу в розпорядження Валютного стабілізаційного фонду належних їм авуарів в іноземній валюті;

– видавати імпортерам дозволи на купівлю іноземної валюти, необхідної їм для оплати товарів, що ввозяться.

Ухвалення таких жорстких обмежень було викликано рядом важливих причин. По-перше, післявоєнний період аж до кінця 1958 року характеризувався дефіцитом платіжного балансу і цілою серією девальвацій, спрямованих на збільшення експорту. По-друге, збільшилася зовнішня заборгованість Франції, яка на кінець 1958 року склала приблизно $ 3 млрд. По-третє, колоніальні війни викликали бюджетний дефіцит. У 1958 році він становив близько $ 1.2 мільярда. 25.03.1957 року у Римі глави шести держав (ФРН, Бельгії, Франції, Італії, Люксембургу, Нідерландів) підписали договір «Про заснування Європейського економічного співтовариства». З метою усунення бар'єрів, що розділяють Європу, в договорі було закладено чотири основні принципи економічних і соціальних свобод: свобода руху осіб, товарів, послуг і капіталів. Валютне регулювання у Франції відтепер набуває більш конкретний характер, часто виявляється в досить жорстких формах. Це було наслідком зростаючої конкуренції між провідними світовими державами і швидко зростаючого лідерства США. Завдяки вжитим заходам Франції вдалося стабілізувати грошовий обіг і встановити поки ще тендітну, відносну стійкість національної валюти [2]. У 60-х роках у Франції розпочалася лібералізація валютного регулювання. Зокрема, 28.12.1966 року у даній країні був прийнятий закон, покликаний лібералізувати торгівлю країни із зовнішнім світом. У ст. 1 цього закону фінансові відносини між Францією і закордоном оголошувалися вільними. Новий закон носив більшою мірою рекомендаційний характер і не містив норм прямої дії. Всі обмеження вводились за допомогою виданих урядом і центробанком Франції підзаконних актів, які роз'яснюють ті чи інші положення статей закону. Практично без змін цей закон діє і сьогодні [2]. У подальшому

лібералізація валютного регулювання у Франції продовжилася, зокрема, вона виявилася у відміні таких обмежень: національним компаніям з травня 1987 року було дозволено розпоряджатися валютними рахунками як у Франції, так і за кордоном. Тобто дані компанії не зобов'язувалися до продажу усіх чи частини надходжень у іноземній валюті; була знята заборона на покупку підприємствами валюти та отримання валютних кредитів для покриття ризиків за валютними операціями; були зняті обмеження на експортно-імпортні операції з валютними цінностями, в тому числі скасовані обмеження на вивезення валюти з країни для туристів. Більшість валютних обмежень, що застосовуються у Франції сьогодні, спрямовані на протидію легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, тіньовому валютному ринку та ухиленню від сплати податків [2]. Так, зокрема, у травні 2013 року Уряд Франції заборонив поштове пересилання валюти, монет та дорогоцінних металів. Даний нормативний акт забороняє розміщення банкнот, монет і дорогоцінних металів в поштових відправленнях, включаючи відправлення з оголошеною вартістю, рекомендовані відправлення і відправлення, що підлягають формальної сертифікації розміщення і поширення [5].

Корисним буде звернути увагу на досвід щодо валютного регулювання і контролю сусідньої з Україною Польщі, яка також, як і вищезгадана Франція, є членом ЄС. Основним нормативно-правовим актом з цього питання у даній країні є «Валютний закон» від 2002 року, який змінив Закон «Про валютне регулювання та валютний контроль в Польщі». Предметом регулювання даних законів є операції з валютними цінностями, визначення статус злотого як національної валюти, встановлення загальних принципів валютного регулювання, функції кредитних установ під час здійснення валютних операцій; порядок використання надходжень в іноземній валюті, а також відповідальність за порушення валютного законодавства резидентами [4]. Валютні обмеження в Польщі, пише А.В. Гарбінська-Руденко, становлять собою сукупність заходів і нормативних правил, установлених у законодавчому або адміністративному порядку та спрямованих на досягнення рівноваги в платіжному балансі, підтримання

стабільності курсу національної грошової одиниці та досягнення інших цілей [4]. Як і в Україні ключовим суб'єктом валютного контролю у Польщі є Національний банк Польщі (НБП). Він здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території держави і усіх питань; забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно до валютного законодавства Польщі. Валютним законодавством Польщі передбачено відповідальність за його порушення. Підставами для застосування стягнень є: 1) здійснення комерційними банками або кредитно-фінансовими установами операцій з валютними цінностями без одержання генеральної ліцензії НБП; 2) торгівля іноземною валютою банками та іншими кредитно-фінансовими установами без ліцензії або з порушенням порядку і умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку Польщі; 3) невиконання уповноваженими банками Польщі зобов'язань щодо купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку; 4) порушення порядку організації розрахунків в іноземній валюті між резидентами та нерезидентами; 5) несвоєчасне подання, приховування або перекручування звітності про валютні операції; 6) ухилення резидентів від установленого порядку декларування валютних цінностей та іншого майна, які перебувають за межами Польщі [4]. Із прийняттям вищезгаданого «Валютного закону» у 2002 році було зроблено ряд важливих кроків на лібералізацію валютного регулювання у даній країні. Число валютних обмежень (тобто норм, що встановлюють для іноземної валюти інші правила використання, ніж для національної) на сьогоднішній день невелика. Так, в порівнянні з попередньою версією Закону 1998 року зняті такі обмеження в обігу валюти, як отримання згоди Національного банку Республіки Польща (далі – НБ РП) на відкриття відділення банку за кордоном, грошовий переказ польської фірми своєму закордонному відділенню або покупка короткострокових боргових зобов'язань на іноземних ринках. Особливістю польського Закону є визначення резидентства щодо філій та представництв, які перебувають за кордоном. В Польщі представництва (крім дипломатичних та інших офіційних) і філії

іноземних юридичних осіб мають статус резидентів, а польських за кордоном – нерезидентів. Ще однією особливістю польського валютного законодавства, що визначається членством цієї країни в Євросоюзі, є поділ всіх нерезидентів на дві категорії: а) з інших країн – членів Євросоюзу (в тексті Закону вони називаються нерезидентами); б) нерезиденти третіх країн (тобто не членів Євросоюзу). В залежності від цього для угод за участю першої категорії нерезидентів передбачений ряд пільгових норм [3]. Також «Валютний закон» для нерезидентів скасовує обмеження на відкриття рахунків (на термін до трьох місяців) і розміщення на них грошових коштів. Вони можуть переводити кошти з цих рахунків польським компаніям (у вигляді кредитів, що надаються або в безоплатній формі). Резиденти можуть здійснювати переказ грошових коштів зі своїх рахунків в польських банках на рахунки, відкриті ними в зарубіжних банках.

Згідно ст. 15 даного Закону при здійсненні валютно-обмінних операцій через обмінний пункт (kantor) максимальна сума однієї правочину не може перевищувати 20 тис. євро в еквіваленті [3]. Що стосується вивезення готівкової національної та іноземної валюти в сумі понад 10 тис. євро вимагає дозволу НБ РП та письмового декларування грошових коштів на кордоні. Те ж саме стосується пересилання готівкової національної або іноземної валюти поштовими відправленнями. Згідно ст. 25 Закону всі платежі в сумі, що перевищує 10 тис. євро, за кордон або усередині Польщі, але на адресу нерезидентів здійснюються через уповноважені банки. Причому такий переклад супроводжується наданням до банку відповідних документів в момент здійснення операції або у виняткових випадках протягом трьох місяців після її здійснення [3]. Зауважимо, що якщо іноземний громадянин ввіз на територію Польщі готівкову валюту понад вище згадану суму і повідомив про це відповідні органи, то він має право вивезти з території Польщі таку ж суму готівки без будь-яких дозволів. На проведення значної частини валютних операцій з країнами Євросоюзу не потрібно отримання спеціальних дозволів голови ПНБ. Відбулося певне пом'якшення (для резидента) режиму проведення валютних операцій з так званими «Третіми країнами»

(що не входять в ЄС, ОЕСР і Європейського економічного простору). До них відносяться Росія, Білорусь, Литва, Україна. Ці питання регулюються одним з п'яти підзаконних актів, що забезпечують реалізацію нового Закону. Відповідно до нього польський підприємець може здійснити банківський переказ грошових коштів, призначених для фірми третьої країни як в польських злотих, так і в валюті цієї країни, не переводячи їх попередньо в вільно конвертовану валюту. Польські компанії мають можливість купувати в третіх країнах (але тільки в тих з них, з якими Польща уклала угоди про заохочення і взаємний захист інвестицій) нерухомість, що використовується для ведення господарської діяльності, а також відкривати рахунки в банках для оплати цієї нерухомості (на що не потрібно нині отримання дозволу голови ПНБ). Польські компанії можуть як отримувати, так і надавати кредити фірмам третіх країн, навіть якщо потрібно погасити половину їх вартості менше ніж за рік. Необхідно також, щоб кредитор з третьої країни мав принаймні 10% голосів в органах управління польського акціонерного товариства.

Резюмуючи вищевикладений матеріал, можемо констатувати, що провідні демократичні країни йдуть шляхом лібералізації валютного регулювання і контролю, що передбачає відмову від значної частини обмежень щодо здійснення валютних операцій резидентами та нерезидентами, як фізичними, так і юридичними особами, і в середині держави, і в зарубіжних країнах. Більшість обмежень, що діють у зазначених країнах мають на меті забезпечення прозорості фінансових потоків, протидію: тіньовому валютному ринку; легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом; тероризму. Через що особлива увага приділяється операціям пов'язаним із готівковою валютою – купівля/продаж, пересилання поштою, вивезення/ввезення. У той же час слід відмітити, що суми, на які розповсюджуються обмеження, мають досить значний характер і суттєво не обмежують побутових громадян у здійсненні зазначених валютних операцій. Враховуючи досвід розглянутих та інших зарубіжних країн вбачається за доцільне активізувати процес лібералізації валютного регулювання в Україні, при цьому в

першу чергу відносно приватних індивідуальних осіб, як резидентів так і нерезидентів. Адже як свідчить зарубіжна практика, зокрема Республіки Польщі, такі заходи не призводять до суттєвого відтоку капіталу. Також корисним вбачається досвід щодо того, що суб'єктами запровадження обмежень та контролю за ними, виступають не лише Національні банки, а й урядові структури, як то Міністерства фінансів, чи інші центральні органи виконавчої влади, що виконують функції формування фінансової політики і контролю за нею. Це обумовлено тим, що саме їх низові структурні підрозділи, як правило, здійснюють безпосередній контроль за дотриманням валютного законодавства, зокрема передбачених ним обмежень. Однак необхідною умовою цього є глибока та продуктивна взаємодія Національного банку із зазначеними органами виконавчої влади, чого в Україні наразі немає.

Список використаних джерел

1. Валютное право: учебник для академического бакалавриата/Ю. А. Крохина и др.; под ред. Ю. А. Крохиной. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2015. 394 с. (Серия: Бакалавр. академический курс). URL: http://stud.com.ua/41339/ pravo/ rol_dogovoriv_mizhnarodnomu_valyutnomu_pravi.

2. Зайцев О. Валютная политика во Франции: 5 этапов. URL: https:// www.forextimes.ru/foreks-stati/valyutnaya-politika-vo-francii-5-etapov

3. Овсейко С. В. Валютное законодательство Польши/С. В. Овсейко. URL: http://www.kaznachey.com/doc/7zhllljnmnA/.

4. Гарбінська-Руденко А. В. Досвід валютного регулювання та валютного контролю за законодавством Польщі // Національні та міжнародні стандарти сучасного державотворення: тенденції та перспективи розвитку: І Міжнародна наукова конференція. (Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2011 р.). Київ, 2011. С. 424–429.

5. Иванов Д. Современное валютное законодательство Польши / Д. Иванов. Финансовый бизнес. 1998. № 7. С. 14.

6. Франция запретила почтовую пересылку валюты, «монет и драгоценных металлов». URL: http://goldenfront.ru/articles/ view/franciya-zapretila-pochtovuyu-peresylku-valyuty-monet-idragocennyh-metallov/.

УДК 061.1ЄС(045)

Кривуцька М.І
Випускниця Університету Л'Оріентале
м.Неаполь

ПРОЦЕС РОЗШИРЕННЯ МЕЖ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА СХІД

Європейський Союз - це політичний та економічний союз держав, який включає 27 європейських країн, що довів свою ефективність, гарантуючи Західній Європі найдовший період миру в її історії. Союз був спочатку задуманий лише як економічне співтовариство: 18 квітня 1951р. було підписано Паризький договір про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі між 6-ма європейськими країнами (Франція, Італія, Німеччина, Бельгія, Люксембург, Нідерланди) (4), Поступово ЄС трансформувався в унікальну політичну організацію, поширюючи співпрацю і на інші сфери, такі як безпека, міграція, правосуддя, енергетика, навколишнє середовище та зовнішня політика.

Розширення на схід дозволило подолати двоблоковий розкол, який характеризував Європу під час «холодної війни» та являв собою важливий крок вперед на шляху до стабільності та загального добробуту в Європі.

Інтерес щодо розширення Європейського Співтовариства на схід була відкрита на саміті G7 в Парижі 15-16 липня 1989 року, який доручив Європейській Комісії завдання координувати програму допомоги для економічних та політичних реформ Польщі та Угорщини, які тільки завершили свій комуністичний досвід – надаючи Європейській Спільноті центральну роль у інституті нової політичної архітектури Європи. Менш ніж за два місяці було створено програму допомоги PHARE (Poland, Hungary Aid for the Reconstruction of the Economy), завдяки Регламенту ЄЕС №1. 3906 від 18 грудня 1989 р.

21 і 22 червня 1993 р. на Копенгагенському саміті, ЄС відкрив двері для входу країнам Центральної та Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Естонія, Литва,

Латвія, Словенія). Європейська рада Копенгагена погодила, що для приєднання вищезазначених країн, країна-кандидат повинна мати стабільні інститути, які гарантують демократію, верховенство права, права людини, повагу меншин та їх захист , існування ефективної ринкової економіки та здатності впоратися з тиском конкуренції та ринкових сил у межах Європейського Союзу. Членство також передбачає можливість країни-кандидата брати на себе зобов'язання, що випливають із членства в Європейському Союзі, і зокрема приймати цілі політичного, економічного та валютного союзу (1, 2). Європейський Парламент підтвердив ці критерії в резолюції Остландер / Барон Креспо (3), а Європейська Комісія обґрунтувала свої прелімінарні висновки щодо заявок на членство застосовуючи ці критерії. Дотримання до Копенгагенських критеріїв вимагали не лише від країн Центральної та Східної Європи, але й від Мальти, Кіпру та Туреччини.

У 2004 році завершилась найбільша фаза розширення в історії Союзу, яка передбачила приєднання Польщі, Угорщини, Словенії, Чехії, Словаччини, Латвії, Естонії, Литви, Кіпру та Мальти. У 2007 році до ЄС приєдналися ще дві країни Східної Європи: Болгарія та Румунія. Хорватія вступила до ЄС 1 липня 2013 року, ставши на той час її 28-й державою-членом.

Вступ Хорватії в ЄС свідчить про можливість приєднання до країн Західних Балкан за умови, що країни-кандидати виконають необхідні критерії . ЄС вже веде переговори про вступ Сербії та Чорногорії. Також країни Албанії, Північної Македонії, Боснії та Герцеговини та Косово сподіваються на європейську перспективу. Спірним являється приєднання Туреччини, з якою переговори про вступ розпочалися у 2005 році. Однак останній звіт про приєднання Комісії, щодо ситуації в Туреччині, повідомляє про серйозний крок назад країни щодо незалежності правосуддя та свободи вираження поглядів.(5, 6, 7)

Щодо відносин України з ЄС, завдяки Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, підписаною в 2014 р., зносини досягли безпрецедентного рівня близькості. Угода є основою амбітної програми реформ в Україні, розпочатої з Майдану 2013-2014

років. Заснована на спільних цінностях та відданості, повазі до демократичних принципів, верховенства закону, прав людини та основних свобод.(8)

Список використаних джерел

1. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_95_110
2. Копенгагенська Європейська Рада, Висновки Президентства, Bull CE 6-1993 p., пункт I.13, с. 13.
3. Постанова A4-0368 / 97 від 4.12.1997 р., Н. 3 та пункт 3.
4. Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, 1951р.
5. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/countries/detailed-country-information/turkey_en
6. https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tps00001
7. https://europa.eu/european-union/about-eu/countries_it
8. EU-Ukraine Association Agreement (AA), 2014

УДК: 351.74:343.102:33.027 «192»(477.54)

І.О. Лесь
кандидат юридичних наук
(Факультет міжнародних відносин НАУ, м. Київ)

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СЛІДЧИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 20-Х - 30-Х РР. ХХ СТ.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні триває процес реформування системи органів досудового слідства з метою приведення їх діяльності у відповідність з міжнародними стандартами, забезпечення реалізації принципів верховенства права, законності, дотримання основоположних прав і свобод людини. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу, законів про прокуратуру, про Антикорупційне бюро, про

Національну поліцію Україна зробила важливий крок у цьому напрямку. Однак для створення передбаченої Конституцією України дієвої системи досудового слідства цього недостатньо. Ефективність досудового розслідування залежить від цілого ряду чинників, з'ясування яких вимагає всебічного вивчення досвіду досудового провадження як в країнах сучасної демократії, так і в історичній ретроспективі, зокрема в радянській Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток слідчого апарату в радянській Україні досліджували переважно фахівці у сфері кримінально-процесуального права, зокрема С.А. Альперт, М.І. Бажанов, Г.Л. Громов, М.В. Погину, Д.С. Карєв, З.С. Коврига, В.С. Ломов, В.Г. Лукашевич, В.З. Лукашевич, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, М.Ю. Рагинський, Ф.Н. Фаткулін, М.А. Чельцов, В.П. Шибіко, Л.І. Яченін. Тому історико-правове вивчення питання організації і діяльності органів досудового слідства в Україні залишається актуальним. Наша стаття присвячена дослідженню функціонування системи досудового слідства в Україні наприкінці 20-х – 30-х рр.

Виклад основного матеріалу. Структура слідчих органів цього періоду визначалася Положенням про судоустрій 1925 року і Постановою РНК УРСР від 6 липня 1925 р. «Про структуру і штати Народного комісаріату юстиції УРСР, Верховного суду УРСР, окружних судів і окружних прокуратур». Згідно з цими нормативними актами система слідчих органів була триступенева, а саме: народні слідчі, які працювали при відповідних слідчих районах, старші слідчі при окружному суді і слідчі в особливо важливих справах при Верховному суді і при Народному комісаріаті Юстиції [1: 514]. На посади народних слідчих призначав пленум окружного суду і затверджував окружний виконавчий комітет, старших слідчих і слідчих з особливо важливих справ - керівники тих установ, при яких вони працювали, а затверджував Нарком юстиції і Генеральний прокурор республіки. Кандидатури народних і старших слідчих потрібно було узгоджувати з окружним прокурором. Таким чином, у другій половині 1920-х рр. слідчі перебували в подвійному підпорядкуванні: в адміністративному відношенні - судовим органам, а їх процесуальною діяльністю

керувала прокуратура. У 1929 році було прийнято рішення повністю передати слідчий апарат у відання прокуратури, що знайшло відображення в Положенні про судоустрій УРСР 1929 р. [2: 156].

Процесуальні права і обов'язки слідчих визначалися Кримінально-процесуальним кодексом УРСР, прийнятим в 1927 р. [3: 154]. Категорії справ, за якими передбачалося ведення попереднього слідства, визначала ст. 106 КПК. Воно було обов'язковим у справах по контрреволюційним злочинам, по особливо небезпечним злочинам проти порядку управління, а також у справах по всім злочинам, що мали тяжкі наслідки. Крім провадження слідчих дій, КПК УРСР покладав на слідчих ряд інших функцій. Так, відповідно до ст. 104 КПК слідчий повинен був здійснювати нагляд за проведенням дізнання органами міліції, які перебували в його районі. За ст. 213 КПК на слідчого також покладалася функція закриття кримінальної справи, по якій велося дізнання, на підставах, передбачених ст. 4 і ст. 197 КПК УРСР.

Завдання, які стояли на той час перед органами слідства, досить чітко сформульовані в «Резолюції по доповіді тов. Порайка» на Всеукраїнській нараді голів окружних судів і окружних прокуратур, яке відбулося 20-25 червня 1928 р. «Органи юстиції, - зазначалося в резолюції, - як органи пролетарської держави не можуть мати інших завдань, окрім тих, які ставить перед собою партія і радянська влада на кожному етапі соціалістичного будівництва» [4]. Таким чином, правовою основою діяльності органів юстиції в цілому і слідства зокрема були постанови вищих партійних і державних органів.

Для підвищення якості роботи компартійно-радянське керівництво вважало за потрібне поліпшити кадровий склад органів слідства, проте не за рахунок залучення професіоналів. «У нас на слідчих дільницях ще в багатьох місцях сидять бездушні фахівці, – зазначав прокурор НКЮ УРСР по судово-слідчому нагляду В. Леві, – які ніколи не навчаться не тільки вести нашу лінію, але навіть як слід розуміти нас... треба найближчим часом влити нові кадри комуністів, робітників і

селян, замінивши бездушних спеців і чиновників» [5]. Станом на 1 жовтня 1928 р. серед народних слідчих робітники становили лише 15,5 %, селяни – 16,1 % і 64,4 % – службовці, членів партії було 40 %, серед старших слідчих робітників було 16,7 %, селян – 8,3% і 75 % становили службовці, членів партії – 58,8 % [6: 16]. Вважалося, що, створивши робітничо-селянський за походженням і комуністичний на переконання слідчий апарат, вдасться підвищити ефективність слідства і повести рішучий наступ на злочинців, якими, на думку сталінських ідеологів, були, перш за все, особи класово-ворожого походження.

Проголошуючи на листопадовому 1929 р. пленумі ЦК ВКП(б) курс на суцільну колективізацію, компартійно-радянське керівництво, безумовно, розуміло, що це призведе до посилення опору селянства, яке кваліфікувалося як прояв загострення класової боротьби. Тому виникала потреба в нарощуванні репресій проти селянства, і здійснення цієї функції покладалося на органи юстиції. Багато в чому саме ця обставина зумовила видання циркуляру НКЮ УРСР від 4 грудня 1929 р., яким обов'язок підтримання обвинувачення в суді за відсутності або за вказівкою прокурора покладався на слідчого [7: 66]. Тому слідчий щодо органу дізнання виконував майже ті ж функції, які щодо нього самого виконував прокурор.

Застосування насильства на селі, мобілізація слідчих для сприяння хлібозаготівлям нарощувались поступово. Наприкінці 1920-х рр. вийшла вказівка всю репресивну силу закону направляти тільки проти кулака. Так, в Одеській області під керівництвом секретаря окружного комітету партії була створена комісія, яка здійснювала обшуки в приміщеннях середняків і навіть бідняків і конфісковувала зерно в обсягах, які вважала за потрібне. І якщо в 1928 р. ініціатори цієї операції ще були притягнуті до кримінальної відповідальності за звинуваченням у дискримінації радянської влади [8: 4], то в хлібозаготівельну кампанію 1928/1929 рр. такі акції стали поширеним явищем. Зазначимо, що судово-слідчим працівникам належало надавати всіляку допомогу місцевим керівникам і активістам, пам'ятаючи про пріоритетність політичної лінії перед формальною законністю.

Конфіскації викликали цілком зрозумілий опір селянства, почастішали випадки підпалів, нанесення тілесних ушкоджень, убивств. Раніше ці дії кваліфікувалися як кримінальні злочини, тепер же вони розглядалися як політичні. Наприклад, «підпал майна активіста» раніше кваліфікувався за ст. 189 КК УРСР (умисне знищення або пошкодження майна, що належить приватним особам), відтепер же слідчі за цей злочин повинні були порушувати справу за ст. 548 КК (терористичні акти, спрямовані проти представників радянської влади або діячів революційних робітничих і селянських організацій). Тому якщо в 1927 р. у провадженні слідчих УРСР була лише 21 справа про терористичні акти, то в 1928 р. – 68, а у 1929 р. – 224. За фактом контрреволюційної агітації та пропаганди у 1927 р. було порушено 26 справ, у 1928 р. – 100 і в 1929 р. – 440 [9: 109-111].

Для виконання вимог правлячої партії НКЮ довелося шукати нові, відповідні форми та методи роботи з метою подолання опору «вже ослаблених, але ще не добитих класово-ворожих елементів». У 1930 р. були створені спеціальні судово-слідчі бригади, до складу яких входили представники слідчих і судових органів, а також прокурори, хоча їх участь не була обов'язковою, адже слідчим було надано право виступати на суді обвинувачами.

Основна задача, що стояла перед цими бригадами, – сприяти продрозвідці і колективізації усіма наданими в розпорядження їх коштами. Для цього вони виїжджали в села, у разі виявлення підстав – невиконання плану хлібозаготівель – порушували кримінальну справу, проводили блискавичне розслідування, і тут же, на місці, відбувався судовий розгляд.

Ефективність роботи судово-слідчих бригад була високою. Так, станом на 15 жовтня 1930 р. по Бершадському району хлібозаготівельний план був виконаний лише на 20-22 %, за одну декаду роботи судово-слідчої бригади виконання плану дійшло до 86 % , а в деяких районах навіть перевищила норму: на 30 грудня 1930 р. Богодухівський район виконав план на 100,75 %, Старо-Писаревський – на 101,5 % [10: 1б]. Ефективність роботи судово-слідчих бригад визначалася швидкістю розгляду справ,

диференціюванням репресій щодо соціальних груп, показовістю процесу.

Звичайно, високі темпи досягалися за рахунок погіршення якості розслідування, а іноді й повної відмови від дотримання процесуальних норм. Потрібно визнати, що такий підхід був фактично санкціоновано керівництвом НКЮ. Таємний циркуляр від 16 травня 1929 р. НКЮ УСРР вказував слідчим, що у справах, порушених проти «кулаків, які злісно ухиляються від виконання зобов'язань», досить проводити тільки дізнання, яке закінчувати в 3-денний термін передачею кулака до суду [11: 301]. Для прискорення розгляду «пропонувалося» відкинути як зайву формальність ряд процесуальних вимог. Тому слідчі фактично були змушені «штампувати хлібозаготівельні справи».

Партія неодноразово нагадувала, що політичний ефект, «успіх кримінальної справи», залежить від «правильного вибору об'єкта» [12: 124-138]. Якщо в перші роки колективізації головним об'єктом кримінальної репресії повинен був бути кулак, як «ворог трудящих», то в хлібозаготівельну кампанію з урожаю 1932 р. її необхідно було направляти також проти місцевих керівників. «В ряді районів, – говорилося в секретному циркулярі НКЮ, – допускається злочинне розбазарювання, розкрадання і приховування колгоспного хліба за участю і під керівництвом управлінь колгоспів, на ділі є куркульською агентурою» [13: 9]. Тому в ході боротьби з розкраданням колгоспної власності станом на 1 грудня 1932 р. до відповідальності було притягнуто близько 4 тис. сільських керівників, з них – близько 1800 членів правлінь і посадових осіб [14: 222]. Направивши репресію проти сільського активу, сталінське керівництво, безумовно, досягло політичного ефекту. По-перше, завдяки цьому вдавалося стимулювати хлібоздачу. По-друге, таким чином селянству вказувалися винні у всіх невиконаннях плану хлібозаготівельних кампаній, а «честь партії» залишалася незаплямованою.

Кінець війни з селянством був покладений таємною інструкцією В. Сталіна, В. Молотова від 8 травня 1933 р. В ній визнавалося, що масові репресії захопили не лише куркулів,

а й одноосібників і частину колгоспників, але перемога над селянством завдяки цьому отримана. Таким чином, потреби в їх продовженні вже не було, тому сталінське керівництво висунуло вимогу припинити масові арешти, покласти кінець «спрощенців» і відновити чітке дотримання процесуальних норм.

З метою реалізації нового партійного курсу НКЮ УСРР розіслав всім органам юстиції директивний лист, в якому вимагалося негайно вжити заходи для усунення існуючих недоліків судово-слідчої практики та неухильного дотримання процесуальних норм [15: 47-53]. Поліпшення якості слідчої роботи в цей час уже пов'язувалося з підвищенням кваліфікації слідчих. Потрібно визнати, що вимога дійсно було нагальною, адже станом на 1934 р. понад 70 % слідчих УРСР мали тільки початкову освіту [16: 17-25]. Крім того, було мало досвідчених працівників: складність і великий обсяг роботи, а також низька заробітна плата призводили до великої плинності кадрів. Для вирішення проблеми компартійно-радянським керівництвом було прийнято низку заходів, насамперед підвищено заробітну плату. Станом на травень 1931 р. народні слідчі отримували від 125 до 200 руб. З 1 липня 1934 р. народні слідчі залежно від чисельності жителів району почали отримувати від 200 до 300 руб., таким чином, заробітна плата слідчих була прирівняна до зарплати народних судей [17: 45-46].

Була розширена мережа юридичних курсів, на яких головна увага в ці роки приділялась підготовці та підвищенню кваліфікації саме слідчих. Особливо підкреслювалася необхідність використання науково-технічних методів та експертизи у провадження слідства [18: 43-44]. Підвищення якості слідства сприяло також звільненню слідчих від необхідності виконання невластивих їм за КПК функцій, зокрема здійснення за вказівкою прокурора різного роду адміністративних перевірок, розгляду скарг, а також виступи в суді обвинувачем.

Потрібно зазначити, що вжиті заходи почали давати перші позитивні результати. Зокрема, це стосується строків розслідування. Так, у Київській області в 1934 р. в терміном

до 2 місяців розслідувалися 54 % справ, а в 1935 р. – 88,5 % [19: 11-15]. Проблемним залишалося питання ефективності слідства, показником якого у той час була кількість винесених судом обвинувальних вироків. У 1935 р. Київською обласної прокуратурою було направлено до суду лише 57 % справ, по яким проводилося попереднє слідство [20: 18-22]. На Дніпропетровщині у 1935 р. підготовчим засіданням суду було розглянуто лише 48 % постанов про віддання під суд, 28 % справ було припинено, а 11,2 % повернуто на додаткове розслідування [21: 11-23]. Таким чином, кінець 1933-1936 рр. відзначені певним відновленням авторитету процесуальних норм, хоча робилося це, вважаємо, не з метою утвердження цінності закону, а для зміцнення могутності радянської держави.

«Великий терор» почав тенденцію до відновлення законності і підвищення якості розслідування. Слідчі зобов'язані були перевіряти обвинувачених на предмет їх причетності до троцькістсько-зинов'євським, терористичним, українським буржуазно-націоналістичним, релігійним організаціям, визначати їх соціальне походження, наявність родичів за кордоном, а також засуджених як за кримінальні, так і за політичні злочини. Прокурор УРСР Г. Желєзногорський на зборах активу працівників органів суду і прокуратури, яке відбулося 25-28 квітня 1937 року, зазначав, що «слідчий повинен всю свою роботу будувати під політичним кутом зору » [22: 89].

У 1937 р. завантаженість слідчих УРСР зросла. Так, у першому півріччі 1937 р. у провадженні 747 слідчих перебувало 30902 справи (у першому півріччі 1936 р. – 24 627 справ) [23: 65-84]. Однак зауважимо, що на тлі зростання кількісних показників якісна характеристика злочинності суттєво не змінилася, масової перекваліфікації кримінальних справ у політичні не відбувалася. Наприклад, у провадженні слідчих Одеської області з 1 січня по 1 жовтня 1937 р. перебувало 53 справи по контрреволюційних злочинах, з них до суду прокуратурою направлено 42 справи і 11 закрито законом від 7 серпня 1932 р., закінчено 12 справ, з них 11 направлено до суду, 1 закрито, в той же час справ про розкрадання соціалістичної власності, кваліфікованих за ст. 170 КК УРСР, у

провадженні 1114, до суду направлено 973, закрито 14124. Загалом, за перше півріччя 1937 р. було закрито 24,9% справ, за якими проводилося досудове слідство [24: 8], за перше півріччя 1938 р. – 32,9 % [22: 90]. При цьому потрібно враховувати, що в ті часи закриття кримінальної справи або винесення виправдувального вироку розцінювалися сталінським керівництвом як прояв недопрацювання або недбалості досудового розслідування.

Таким чином, всупереч досить поширеній думці, потрібно зазначити, що слідчі не використовували першу-ліпшу можливість для виявлення «шкідників» і «зрадників», а намагалися встановити об'єктивну істину по справі. Однак в умовах «Великого терору» це свідчило, на думку компартійно-радянського керівництва, про політичну короткозорість слідчих, і, як наслідок, призводило до звільнення з посади, так і притягнення до кримінальної відповідальності. Ця обставина спричинила значну плинність кадрів в органах слідства, зниження показників професіоналізму працівників. Так, станом на 1 вересня 1938 р. більше 40 % слідчих мали незначний стаж роботи і більше половини не мали шкільного освіти [22: 94].

Реальні ж причини високих показників закриття справ, вважаємо, були іншими. Мабуть, можна погодитися з думкою О. Хлевнюка, який дії судово-слідчих працівників розцінював як свідомий опір надмірній жорстокості сталінських законів [25: 217]. На наш погляд, заклики до підвищення пильності в діяльності органів кримінальної юстиції не переростали в категоричну вимогу. Численні публікації у пресі – як виступів компартійно-радянських лідерів, так і повідомленнях про викриті терористичні шкідницькі угруповання – повинні були психологічно підготувати суспільство до сприйняття факту існування великої кількості «ворогів народу», боротьба з якими, насамперед, покладалася на органи державної безпеки.

Як відомо, масовий терор був припинений так само організовано, як і почався. Вже у 1939 р. основне питання, що знаходилося в центрі уваги керівництва НКЮ та Прокуратури УРСР, стосувалося якості розслідування. Намітилася тенденція до зменшення відсотка закритих справ, наприклад, на Чернігівщині

в першому півріччі 1939 р. він дорівнював вже 8,6 % [26: 38-40]. Заслуговує уваги той факт, що до другого півріччя 1938 р. випадки застосування ст. 92 КПК (відмова в порушенні кримінальної справи) майже не зустрічалися, четвертий квартал 1938 р. був переломним: по Сталінській області ст. 92 КПК застосована в 119 випадках, Одеській – в 158, Чернігівській – в 337 [27: 5-14].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, протягом досліджуваного нами періоду, з кінця 1920-х і до кінця 1930-х рр., сталінське керівництво розглядало органи слідства як один з механізмів для реалізації свого політико-економічного курсу. Підбір кадрів в органах слідства відбувався не за професійним, а за класовим принципом, що повинно було зробити їх більш надійними у боротьбі з «ворогами режиму». З метою максимального використання можливостей слідчих був здійснений ряд структурних перетворень, розширено перелік їх процесуальних функцій, однак процесуальної самостійності слідчі не отримали, більш того, постійно посилювався контроль над дотриманням лінії партії у провадженні попереднього слідства. В умовах триваючих політико-господарських кампаній наростав обвинувальний нахил в діяльності органів слідства, зміцнювалося уявлення про можливості та навіть необхідності нехтуванню законністю заради політичної доцільності. Однак повністю підпорядкувати слідчий апарат своїй волі, зробивши його слухняним механізмом для репресій, правлячої партії не вдалося.

Список використаних джерел та літератури

1. Положення про судоустрій УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 23 жовтня 1925 р. // Збірник Узаконень і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1925. – № 92–93. – 522 с.

2. Устава про судоустрій УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 11 вересня 1929 р.// ЗУ УСРР – 1929. – Від. 1. – № 26. – 203 с.

3. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 20 липня 1927 р. // ЗУ УСРР. – 1927. –

№ 36–38. – 167 с.

4. Резолюції по доповідях на Всеукраїнській нараді голів окружних судів і окружних прокуратур, що відбулася 20-25 червня 1928 р. // Червоне Право. – 1928. – № 15–16. – С. 779–788.

5. Леві І. Питання слідчого нагляду в державному плані Прокуратури Республіки / І. Леві // Червоне Право. – 1928. –

№ 5. – С. 247–249.

6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. (далі – ЦДАВО України), ф. 1, оп. 6, спр. 356, - С. 168.

7. Про доручення слідчим підтримувати обвинувачення на суді : Циркуляр НКЮ УСРР від 4 грудня 1929 р. // Бюлетень

Народного Комісаріату Юстиції УСРР. – 1929. – № 12. – 74с.

8. Преступление хлебозаготовителей в Благовещенском районе // Правда, – 1928, 6 мая.

9. Зорін О. Наслідки Всеукраїнської наради робітників юстиції / О. Зорін // Червоне Право. – 1930. – № 3. – 209 с.

10. Про участь органів юстиції в проведенні хлібозаготівельної та осінньої засівної кампанії : Постанова колегії НКЮ на доповідь оргінстру //Бюлетень НКЮ. – 1931. – № 12. – 16 с.

11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 3001.

12. Євгеньєв М. Органи попереднього розслідування в боротьбі за весняну сівбу / М. Євгеньев // Революційне Право. – 1933. – № 3–4. – 168 с.

13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5488.

14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5491.

15. Про суворе додержання процесуальних норм. До всіх органів юстиції // Революційне Право. – 1934. – № 8. – 84 с.

16. Когач С. За піднесення слідчої роботи / С. Когач // Революційне Право. – 1934. – № 9–10. – 45 с.

17. Заходи до зміцнення органів суду, слідства й прокуратури // Революційне Право. – 1934. – № 9-10. – 118 с.

18. Бабкін. Більше уваги науковим методам розслідування

в роботі слідчого / Бабкін // Революційне Право. – 1934. –№ 8. – 155 с.

19. Єременко В. Керівництво слідством і судовий нагляд прокуратури Київщини / В. Єременко // Революційне Право. –

1936. – № 4. – 36 с.

20. Рум'янцев І. Якість попереднього слідства та робота підготовчих засідань / І. Рум'янцев // Революційне Право. – 1937. – № 17. – 230 с.

21. Желєзногорський Г.А. Завдання органів прокуратури / Г.А. Желєзногорський // Революційне Право. – 1937. – № 10. – 162 с.

22. ЦДАВО України, ф. 288, оп. 2, спр. 3.

23. ЦДАВО України, ф. 288, оп. 2, спр. 91.

24. ЦДАВО України, ф. 288, оп. 2, спр. 4.

25. Хлевнюк О. 1937-й: Сталин, НКВД и советское общество / Хлевнюк О. – М. : Республика, 1991. − 270 с.

26. Соскін І.М. Причини закриття справ / І.М. Соскін // Революційне Право. – 1939. – № 19–20. – 96 с.

27. Яченін Л.І. Органи прокуратури України в боротьбі за перебудову своєї роботи / Л.І. Яченін // Революційне Право. –1939. – № 7. – 84 с.

УДК 341(477):008(045)

Мазур Тамара Вікторівна,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри публічного управління та
адміністрування Національної академії внутрішніх справ
ORCID 0000-0001-6220-5827

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ІКОМОС У СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Охорона культурної спадщини на міжнародному рівні та вироблення відповідних документів уже давно належать до сфери діяльності таких авторитетних міжнародних організацій,

як ЮНЕСКО та Рада Європи. Водночас існує ряд спеціалізованих міжнародних організацій, для яких охорона культурної спадщини є профільним завданням. Провідна роль тут належить Міжнародній раді з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS). ІКОМОС була заснована 1965 року у Варшаві (штаб-квартира ІКОМОС розміщена в Парижі) як міжнародна організація, покликана на міжнародному рівні забезпечити захист, збереження, використання та презентацію пам'яток, архітектурних ансамблів і визначних місць.

Відповідно до Статуту ІКОМОС об'єднує інституції та окремих осіб, які займаються питаннями охорони, збереження, пропагування культурної спадщини, а також співпрацює з ЮНЕСКО, Міжнародним дослідницьким центром зі збереження та реставрації культурних цінностей (Римським центром) й іншими організаціями, які мають схожі завдання [1].

Серед статутних завдань ІКОМОС вироблення й ухвалення міжнародних документів щодо захисту, збереження і презентації об'єктів культурної спадщини є одним із пріоритетних. Загалом ІКОМОС розробляє декілька видів документів, у тому числі хартії, настанови, резолюції, декларації та рекомендації. Одним із базових документів ІКОМОС є Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеціанська хартія), ухвалена 31 травня 1964 р. у Венеції на II Міжнародному конгресі архітекторів і технічних спеціалістів у царині нерухомих історичних пам'яток та прийнята ІКОМОС у 1965 р. [2]. Як зазначено в преамбулі Хартії, її розробники ставили за мету на міжнародному рівні спільно визначити і сформулювати основні принципи охорони й реставрації нерухомих пам'яток, надаючи при цьому кожній країні можливість слідкувати за втіленням їх у межах власної культури і традицій. Першочерговими завданнями для збереження пам'яток Венеціанська хартія називає їх охорону й реставрацію. Крім того, особливу увагу у Венеціанській хартії звертається на необхідність чіткого документування охоронних і реставраційних робіт, а також проведення археологічних розкопок.

Окрім Венеціанської хартії, ключовими документами

Організації є Принципи убезпечення та збереження/реставрації настінних зображень 2003 р. [3], Міжнародна хартія про охорону історичних міст (Вашингтонська хартія) 1987 р. [4], Міжнародна хартія про принципи аналізу, збереження та реставрації будівель архітектурної спадщини 2003 р. [5, с. 111–113], Принципи, яких необхідно дотримуватися при збереженні дерев'яних споруд 2009 р. [6] та ін.

Спільною особливістю усіх хартій ІКОМОС є приділення значної уваги просвітницькій діяльності серед населення з метою ознайомлення з пам'ятками та виховання бережливого до них ставлення. Таку діяльність рекомендується починати у школах шляхом запровадження окремих уроків чи факультативних занять, а також у вищих навчальних закладах та серед молоді. Загалом акцент робиться на формуванні в молодого покоління розуміння важливості збереження культурної спадщини, пропагуванні участі в пам'яткоохоронному русі, поєднанні зусиль держави, громадських організацій та окремих людей з метою охорони та збереження пам'яток.

Вироблені ІКОМОС директивні та рекомендаційні документи нині все частіше лягають в основу або використовуються під час підготовки міжнародних пам'яткоохоронних документів ЮНЕСКО, Ради Європи та інших міжнародних організацій. Крім того, вони є правовою основою діяльності національних комітетів ІКОМОС та використовуються під час розроблення й удосконалення пам'яткоохоронного законодавства окремих країн.

Україна ратифікувала основні міжнародні пакти та конвенції й активно імплементує міжнародні норми в національне пам'яткоохоронне законодавство [7]. Разом із тим поряд з державними органами все помітнішу роль у сфері охорони культурної спадщини в нашій державі починають відігравати громадські організації. Активну позицію у сфері охорони культурної спадщини займає Український національний комітет ІКОМОС (УНК ІКОМОС). УНК ІКОМОС було зареєстровано в Україні як громадську організацію 11 липня 1994 р. Безпосередньо діяльність УНК ІКОМОС провадиться відповідно до Статуту комітету [8]. Згідно з п. 2.1. Статуту

УНК ІКОМОС основною метою Комітету є сприяння охороні, реставрації та використанню пам'яток, ансамблів і визначних місць та захисту законних соціальних, економічних, творчих, національно-культурних та інших спільних інтересів своїх членів. Статут організації передбачає як індивідуальне, так і колективне та почесне членство. Індивідуальними членами можуть бути громадяни України та іноземні громадяни, які є фахівцями, що працюють у сфері охорони й реставрації пам'яток, у галузі історії архітектури, мистецтва, археології, історії, етнографії та інших наукових дисциплін і активно сприяють вирішенню проблем охорони культурної спадщини. Колективними членами Комітету є колективи підприємств, установ, організацій, які поділяють мету та завдання Комітету і беруть активну участь у їх реалізації. Почесними членами можуть бути громадяни, які мають визначні досягнення у справі охорони, консервації, реставрації та використання пам'яток і визначних місць [8].

УНК ІКОМОС, серед іншого, здійснює потужну науково-експертну діяльність, аналізуючи вплив містобудівних перетворень на пам'ятки, надає відповідні висновки зацікавленим установам та державним органам. Особлива увага приділяється містобудівним, архітектурним, ландшафтним та іншим перетворенням у буферній зоні пам'яток культурної спадщини, включених до Списку всесвітньої спадщини. Члени УНК ІКОМОС неодноразово виступали за внесення змін до законодавства, надаючи власні пропозиції щодо удосконалення правового захисту пам'яток культурної спадщини. Зокрема, експерти УНК ІКОМОС, керуючись міжнародними нормами, у тому числі хартіями й іншими документами ІКОМОС, на початку 2016 р. виступили проти напрацьованого Робочою групою при Міністерстві культури України проекту Закону України «Про охорону і збереження нерухомої культурної спадщини». При цьому ряд зауважень стосувався саме порушення норм і принципів, розроблених ІКОМОС. Ішлося, зокрема, про суперечність хартіям Організації таких положень національного законопроекту, як реставраційна реконструкція – «зведення достовірної копії втраченого об'єкта культурної спадщини на його історичному

місці за реставраційною методикою на основі автентичних залишків (частин, підмурків) з метою відновлення містобудівної цілісності історичного середовища або відродження історичного символу народу» [9]. Згідно із висновком УНК ІКОМОС таке нововведення суперечить вимогам щодо автентичності об'єкта чи його частин, а «зведення достовірної копії якогось об'єкта взагалі не належить до сфери охорони (збереження) нерухомої культурної спадщини та буде слугувати спотворенню спадщини й заміні автентичних пам'яток фальсифікаціями» [10].

Роль Українського національного комітету ІКОМОС істотно зросла після внесення Законом № 2457-VIII від 19 червня 2018 р. змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини». Так, згідно з частиною першою ст. 37-6 номінація об'єкта культурної спадщини, що може мати видатну універсальну цінність та відповідає критеріям, визначеним Комітетом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини, виключно за рекомендацією Українського національного комітету ІКОМОС [11].

Отже, УНК ІКОМОС у своїй діяльності керується директивними та рекомендаційними документами, виробленими й ухваленими Міжнародною радою з питань пам'яток і визначних місць, документами інших міжнародних організацій, національним законодавством України та власним статутом. Його головним завданням є сприяння охороні, реставрації та використанню пам'яток культурної спадщини. У сфері співпраці з державними органами охорони культурної спадщини передусім слід відзначити потужну науково-експертну діяльність УНК ІКОМОС, а також, згідно з останніми змінами законодавства, надання рекомендацій щодо номінування об'єкта культурної спадщини в Україні до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Список використаних джерел

1. ICOMOS Statutes. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Statutes/2018.02.02_Statutes_EN_FR.pdf

2. International charter for the conservation and restoration of monuments and sites (the Venice charter 1964). URL: https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf

3. ICOMOS principles for the preservation and conservation-restoration of wall paintings. Ratified by the ICOMOS 14th General Assembly in Victoria Falls, Zimbabwe, in 2003. URL: https://www.icomos.org/charters/wallpaintings_e.pdf

4. Charter for the conservation of historic towns and urban areas (Washington Charter 1987). URL: https://www.icomos.org/charters/towns_e.pdf

5. Міжнародні засади охорони нерухомої культурної спадщини. К. : Фенікс, 2008. 176 с.

6. Principles for the Preservation of Historic Timber Structures. Adopted by ICOMOS at the 12th General Assembly in Mexico, October 1999. URL: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/wood_e.pdf

7. Мищак І. М. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини та шляхи його вдосконалення в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 3. С. 31–37.

8. Статут УНК ІКОМОС. URL: http://icomos-ua.blogspot.com/p/blog-page.html

9. Проект Закону України «Про охорону і збереження нерухомої культурної спадщини». URL: http://195.78.68.75/mcu/control/uk/publish/article?art_id=245035276&cat_id=244909847

10. ICOMOS України вважає проект закону про охорону культурної спадщини невдалим та недоцільним. Музейний простір. 2016. 7 лютого. URL: http://prostir.museum/ua/post/36550

11. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III у редакції Закону № 2457-VIII від 19.06.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14

УДК 341. 24: 341.1 (4)

Mushak N., Prof., Dr. Hab,
Department of International and Comparative Law,
Faculty of International Relations,
National Aviation University

THE DEVELOPMENT OF COMMON CONSTITUTIONAL TRADITIONS BY THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE AND THE UNION`S ACQUIS

Respect for and protection of human rights is one of the leading activities of the European Union in accordance with the aim and principles of the organization, enshrined in the founding treaties. Any European State that respects the values of freedom, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms and the rule of law may apply to become a member of the EU, as provided by Articles 6 and 49 of the Treaty on the European Union (TEU) [1].

The criteria to be met by the candidate countries for accession to the European Union (the Copenhagen criteria) were approved by the European Council in Copenhagen in June 1993. According to these criteria, membership in the EU, from the perspective of political standards, requires that the candidate country secures the stability of institutions, thus guaranteeing democracy, the rule of law, respect for human rights and protection for minorities.

Countries wishing to become members of the EU should not only consolidate democracy and the rule of law into their constitutions, but also implement those principals in everyday life. Their constitutions must guarantee democratic freedoms, including political pluralism, freedom of speech and freedom of conscience. They should establish democratic institutions and independent judiciary, bodies of constitutional jurisdiction. This will in turn create conditions for the normal functioning of state institutions, free and fair elections, the periodic change of the ruling parliamentary majority, as well as recognition of the important role of the opposition in political life.

As studies into the development of European constitutionalism have emerged, parallel studies have been conducted into the

development of the human rights protection mechanism in the European Union. For example, R. Arnold has pointed out that "The fact that the attempt to establish a Constitution for Europe has failed does not hinder to qualify the EU order as a supranational order which is in its basic structures, constitutional. The EU Treaty itself, the EU Fundamental Rights Charter and the core parts of the Treaty on Functioning of the EU are in their quality "fundamental", constitutive" of its own legal order, i.e. "constitutional" [2]. In the EU the constituent treaties have endowed the Court of Justice (ECJ) the functions of international, constitutional, administrative courts and the courts of general jurisdiction. In the area of constitutional jurisdiction, the ECJ is empowered to interpret the EU law, it also carries out a function of constitutional control when deciding on the legality of the Union's legislative acts, exercises the function of protecting human rights and freedoms in the EU. Due to its own decisions the EU Court of Justice has accumulated considerable judicial practice in the field of fundamental rights [3].

The European Union law uses some legal constructions with which the other legal systems are not familiar. In the Treaty on European Union (TEU) and the Treaty on Functioning of the European Union (TFEU) to such legal constructions belong "the constitutional traditions common to the Member States" (CTC) (Article 6 TEU), "the general principles common to the laws of the Member States" (GPL) (Article 340 TFEU). By construing those provisions of the founding treaties the Court of Justice of the EU (ECJ) exercised "progressive development" of the European Union EU law. It concerns first of all the area of human rights.

From the outset of functioning of the European communities there was no integrated mechanism to protect human rights. National constitutional human rights protection systems which operated in every EU Member State formed the bases for the human rights protection system of the Union. Additionally, the protection of human rights has become an integral part of the activities of the Council of Europe. All EU Member States are members of the Council of Europe. Evolvement of the legal framework at the EU level to ensure the protection of rights and freedoms was previously gradual, but the system has great

potential for development.

In the early stages of its evolution the EU did not pay primary attention to human rights. It was believed that such issues were outside the goals of economic integration and that the list of human rights should thus not be included in the founding treaties of the European Community.

On the other hand, the competence of institutions of the European Community in the field of human rights was limited. The European Court of Justice did not have criminal jurisdiction, narrowing its ability to engage in the protection of human rights and freedoms. While hearing cases, the ECJ had to deal with political and social rights only occasionally. Therefore, the ECJ did not consider the issue of human rights systematically.

However, it was for the Court of Justice to begin to confer the Community competence in the sphere of human rights. By construing "the constitutional traditions common to the Member States" (CTC) the ECJ contributed to the formation of the EU catalog of human rights. The expression "the constitutional traditions common to the Member States" (CTC) appeared in the ECJ decision in the Case 11/70 Internationale Handelsgesellschaft [1970] [4]. The case dealt with the introduction of licenses for the export of agricultural products within the common agricultural policy, the Court of Justice held that fundamental human rights are part of the constitutional principles common to the Member States of the European Community. The Court of Justice was therefore supposed to protect basic human rights by applying the relevant provisions of the constitution and international agreements on human rights to which both the Member States were party.

In this case, the Court of Justice decided that it should protect fundamental rights, taking into account the basic principles of the Community. Protection of these rights, in accordance with the common constitutional traditions of the Member States, should be provided within the structure and goals of the European Communities. The Court of Justice further stated that the source of the validity of the concept of human rights was the legal framework of the European Communities. In such instances, the Court of Justice should apply

national constitutions and international treaties of the Member States relating to the protection of human rights, not as the source of European Community law, but taking into account interests of Communities.

The CCT has subsequently been confirmed by the case law of the Court concerning the safeguard of human rights.

In his judgment in the Case 4/73 J. Nold [1974] the ECJ stated that fundamental rights form an integral part of the general principles of law, the observance which the Court of Justice ensures, in accordance with constitutional traditions common to the Member States and with international treaties on which the Member States have collaborated or of which they are signatories [5].

In its further practice the ECJ, in particular, has placed on the Union level a number of fundamental rights, including the right of property, right to pursue a trade or profession, right to respect for his private and family life, his home and his correspondence, prohibition of discrimination.

In the Case 44/79 Hauer [1979], the ECJ held that "the right to property is guaranteed in the Community legal order in accordance with the ideas common to the Constitutions of the Member States, which are also reflected in the First Protocol to the European Convention for the Protection of Human Rights, taking into account the constitutional precepts common to the Member States, consistent legislative practices and Article 1 of the First Protocol to the European Convention for the Protection of Human Rights, the fact that an act of an institution of the Community imposes restrictions on the new planting of vines cannot be challenged in principle as being incompatible with due observance of the right to property. However, it is necessary that those restrictions should in fact correspond to the objectives of general interest pursued by the Community and that, with regard to the aim pursued, they should not constitute not constitute a disproportionate and intolerable interference with the rights of the owner, such as to impinge upon the very substance of the right to property" [6]. Also in this case the ECJ also stated that "in the same way as the right to property, the right of freedom to pursue trade or professional activities, far from constituting an unfettered prerogative, must be viewed in the light of the social function of the activities protected thereunder. In particular,

this being a case of the prohibition, by an act of an institution of the Communities, on the new planting of wines, it is appropriate to note that such a measure in no way affects access to the occupation of wine-growing or the free pursuit of that occupation on land previously devoted to wine-growing. Since this case concerns new planting, any restriction on the free pursuit of the occupation of wine-growing is an adjunct to the restrictions placed upon the exercise of the right to property".

In the other Case 234/85 Keller [1986] the ECJ stated that "the freedom to pursue one`s trade or profession is protected within the Community legal order only subject to the limits justified by the general objectives pursued by the Community, on condition that the substance of the right is left untouched. Whereas the Community rules on the labelling of wines place certain restrictions within a clearly defined sphere on the business activity of the traders concerned, they in no way impinge on the actual substance of the freedom to pursue that activity" [7].

In the Case 136/79 National Panasonic [1980] the ECJ held that "the applicant relies in particular on the article 8 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950 whereby "everyone has the right to respect for his private and family life, his home and his correspondence". It considers that those guarantees must be provided mutatis mutandis also to legal persons. In this respect it is necessary to point out that Article 8 (2) of the European Convention, in so far as it applies to legal persons, whilst stating the principle that public authorities should not interfere with the exercise of the rights referred to in Article 8(1), acknowledges that such interference is permissible to the extent to which it "it in accordance with the law and is necessary in a democratic society in the interests of national security, public safety or economic well-being of the country, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others" [8].

By dwelling on issues of sex discrimination the ECJ stressed that "the stuff regulations cannot however treat officials differently according to whether they are male or female, since termination of

the status of expatriate must be dependent for both male and female officials on uniform criteria, irrespective of sex. The rule that there should be no discrimination is a general principle of the Community legal order. It is a principle contained in the list of fundamental human rights recognized within the Member States and within the context of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms; consequently, it forms part of Community law and must be protected by the Court of Justice. First the respect for fundamental rights is a limitation on all Community acts which means that any measure whereby the powers of the Community institutions are exercised is subject to that limitation and in that sense the entire structure of the Community is under an obligation to observe that limitation. Secondly where directly applicable Community measures exist (by the effect of the Treaties of secondary legislation) they must be interpreted in a manner which accords with the principle that human rights must be respected. I do not think that it is possible to say more than that. In particular, legal relationships which are left within the powers of the national legislature must be understood to be subject to the constitutional principle that human rights must be respected which applies in the State to which the relationship is subject, in so far as the internal provisions are not replaced by directly applicable Community provisions [9].

One more group of human rights was deduced by the ECJ practice from general principles of law common to legal systems Member States. These include: non-retroactivity of penal provisions, the right of a person whose interests are perceptibly affected by a decision taken by a public authority must be given the opportunity to make his point of view known; a general requirement of natural justice that any previous punitive decision must be taken into account in determining any sanction which is to be imposed; the right of a person for legal assistance, which includes: the opportunity to be represented by a lawyer when it comes to the protection of his legal rights; the right of the advocate to access to all necessary documents; providing the person with opportunities for confidential communication with a lawyer; the right of a person not to testify against himself; the rights of defense.

Over the past 60 years the European Union has come a long way to establish its own human rights protection system: from full deflection of the idea that human rights can take advantage of to the provisions of EU law, to developing its own catalogue of human rights by the interpretation by the ECJ of the constitutional traditions common to the Member States and the general principles common to the laws of the Member States, enshrined in the founding treaties of the EU. The adoption of the Charter of Fundamental Rights contributed to the establishment in the EU of its own human rights protection system. In addition, the entry into force of the Lisbon Treaty introduced a legal basis for the EU's accession to the European Convention on Human Rights. All those rights form the EU constitutional acquis as a core of the future European Constitution.

References

1. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: // http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM: EN:HTML (date of access: 10.04.2020).

2. R. Arnold. Anthropocentric Constitutionalism in the European Union: Some Reflections, [in:] The European Union – What Is Next? Monograph. Wolters Kluwer, Chech Republic 2018, pp. 112-113.

3. V. Muraviov, N. Mushak. Constitutional jurisdiction of the EU Court of Justice in: Development of Constitutional Law through Constitutional Justice, [in] Landmark Decisions and their Impact on Constitutional Culture, Gdansk 2018, pp. 124.

4. Judgment of the Court of 17 December 1970. Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermitte. URL: // https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61970CJ0011 (date of access: 10.04.2020).

5. Judgment of the Court of 14 May 1974. J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung v Commission of the European Communities. URL: //https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61973CJ0004

6. Judgment of the Court of 13 December 1979. Liselotte Hauer v Land Rheinland-Pfalz. Case 44/79. URL: // https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:61979CJ0044 (date of access: 10.04.2020).

7. Judgment of the Court (Third Chamber) of 8 October 1986. Staatsanwaltschaft Freiburg v Franz Keller. Case 234/85. URL: // https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX:61985CJ0234 (date of access: 10.04.2020).

8. Judgment of the Court of 26 June 1980. National Panasonic (UK) Limited v Commission of the European Communities. Case 136/79. URL: // http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&jur=C,T,F&num=136/79&td=ALL (date of access: 10.04.2020).

9. Judgment of the Court of 8 April 1976. Gabrielle Defrenne v Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena. Case 43-75. URL: // https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61975CJ0043 (date of access: 10.04.2020).

УДК 341:340.65(045)

Л.М. Невара / L.M. Nevara
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та
порівняльного правознавства
Національного авіаційного університету
(м. Київ)

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У БОРОТЬБІ З ІНФЕКЦІЙНИМИ ХВОРОБАМИ / THE ROLE OF INTERNATIONAL LAW IN THE CONTROL OF INFECTIOUS DISEASES

В умовах сьогодення ми спостерігаємо глобальний характер загрози, спричиненої новими та відродженими інфекційними хворобами, що потребує міжнародного співробітництва у визначенні, контролі та запобіганні цим захворюванням. Глобалізація торкнулася громадського здоров'я

трьома способами. Одним із них є розвиток новітніх технологій та економічна взаємозалежність, що дозволяє хворобам швидко поширюватися в усьому світі. Глобальній загрозі виникнення інфекцій сприяють два чинника зумовлені безпосередньо глобалізацією, а саме: збільшення міжнародних подорожей [1] та все більш глобальний характер обробки та продажу продуктів харчування [1]. Міжнародні поїздки і транспортні засоби відіграють велику роль у швидкому поширенні трансмісивних хвороб у всьому світі, оскільки кордони між державами стають все більш відкритими, а швидкість і обсяги поїздок і перевезень зростають [2]. ВІЛ / СНІД, туберкульоз, холера, малярія та ін. - це кілька інфекцій, які поширюються в нові регіони через глобальні подорожі та торгівлю.

Однією з проблем глобалізації є виникнення і стрімке розповсюдження інфекцій, і тому пильної уваги потребує міжнародно-правове регулювання глобальної стратегії контролю за цими захворюваннями. Прогресивний розвиток економічних відносин між державами може мати негативні наслідки для контролю захворювань. Наприклад, в Європейському Союзі вільне переміщення товарів, капіталу та праці ускладнює державам-членам захист внутрішнього населення від захворювань, отриманих в інших країнах. Проблеми контролю захворювань також виникають у спеціалізованих договірних режимах за межами ВООЗ, наприклад, угодах, що контролюють забруднення морських суден з суден [3]. Інші сфери міжнародного законодавства про охорону здоров'я, наприклад, правила щодо фармакологічної безпеки, не стосуються контролю над інфекційними захворюваннями.

Міжнародне право відіграє важливу роль у міжнародному співробітництві у боротьбі з новими хворобами. Всесвітня організація охорони здоров'я зазначає, що виникаючі інфекції «являють собою глобальну загрозу, яка вимагає узгодженої, глобальної відповіді» [4]. Ця загроза глобальна, оскільки хвороба може виникнути в будь-якій точці планети та швидко поширюватися в інших регіонах через торгівлю та подорожі. Інфекції мають серйозні наслідки для національного і

міжнародного права, здатність держави подолати їх розмивається, оскільки мікроби не поважають міжнародно визнані кордони.

Визнаючи цей факт, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) переглянула Міжнародні медико-санітарні правила (ММСП, 23 травня 2005 р.). Метою і сферою застосування цих правил є: запобігання міжнародному поширенню хвороб, оберігання від них, боротьба з ними і прийняття заходів у відповідь на рівні суспільної охорони здоров'я, які співмірні з ризиками для здоров'я населення і обмежені ними та не створюють зайвих перешкод для міжнародних перевезень і торгівлі. Дані правила засновані на повній повазі гідності, прав і основних свобод людини, керуються Статутом ООН та Статутом ВООЗ та мають на меті забезпечення їх універсального застосування для захисту всіх народів світу від міжнародного поширення хвороб. А держави, відповідно до Статуту ООН і принципів міжнародного права, мають суверенне право видавати і застосовувати закони відповідно до своєї політики в галузі охорони здоров'я, підтримуючи цілі ММСП.

Міжнародні медико-санітарні правила, що регулюються ВООЗ, являють собою найважливіший набір міжнародно-правових норм, що стосуються контролю за інфекційними захворюваннями, і стосуються віспи, легеневої чуми, жовтої лихоманки, холери, вірусної геморагічної лихоманки (Ебола, Ласса, Марбурга), лихоманки західного Нилу, та інших хвороб, які представляють національну і регіональну проблему (лихоманка Денге, лихоманка долини Рифт, менінгококова хвороба) (додаток 2) [5]. Зазначимо, що трансмісивні хвороби (малярія; лихоманка Денге; чикунгунья; хвороба, яку спричиняє вірус Зіка; жовта лихоманка) виявляються у більш ніж 100 країнах світу. Щорічно на планеті реєструють понад 500 млн. випадків цих хвороб, а близько 60% населення земної кулі перебувають у зоні ризику інфікування [2].

Загроза виникнення інфекційних захворювань ставить дві проблеми для міжнародного права: по-перше, проблема виникнення інфекцій виявляє основні недоліки в законодавстві. По-друге, ці інфекції становлять особливі труднощі в законі, які

пов'язані з характером захворювання та його профілактикою.

Ефективність міжнародного права залежить від згоди держав, що означає, що суверенітет та його здійснення визначають долю міжнародно-правових норм [6]. Приймаючи правову стратегію для свого нового плану дій щодо інфекційних захворювань, ВООЗ має переконати держави-члени вжити певних заходів у відповідь на виникнення хвороб. Суверенітет держав стає головним при формулюванні глобальної реакції на нові інфекції і рішення покладається на державу застосовуючи міжнародне право.

Сьогодні світ переживає інфекційну хворобу, з якою раніше ніколи не стикався, яку викликав коронавірус і яку можна контролювати. Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила пандемію у зв'язку з поширенням у світі коронавируса Covid-19. За визначенням ВООЗ, пандемія - це поширення нового захворювання у світових масштабах.

Пандемія, викликана SARS-CoV-2, спричинила ряд змін у міжнародному праві і у міжнародних відносинах. ВООЗ робить все можливе, щоб підтримати влади різних держав. Плани дій переважно є орієнтирами для співпраці між державами та залежать від суверенної держави.

Як заявив Генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я д-р Тедрос Гебрейесус: «Пандемія COVID-19 піддається контролю, але за умови, що всі держави усвідомлюють реальну загрозу і вживають необхідних заходів для її стримування». Він закликав всі держави в боротьбі з пандемією прийняти всебічні заходи, які б враховували місцеву специфіку і були зосереджені на стримуванні інфекції.

Так, в Україні діє Закон «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року, Правила санітарної охорони території України, які затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2011 р. та інші нормативно-правові акти. З метою запобігання занесенню і розповсюдженню на території України інфекційних хвороб, у пунктах пропуску через державний кордон створюються і функціонують санітарно-карантинні підрозділи відповідних установ державної санітарно-

епідеміологічної служби. Санітарна охорона території України забезпечується проведенням профілактичних і протиепідемічних заходів та санітарно-епідеміологічним наглядом у пунктах пропуску через державний кордон та на всій території України [7].

Щодо запобігання заносу інфекційних хвороб з інших країн на державному кордоні та транспортних засобах проводяться адміністративно-санітарні заходи; заборона в'їзду/виїзду тих, хто не виконує санітарних правил; заборона прийому посилок з країн, небезпечним по карантинним інфекціям; тимчасове закриття окремих ділянок кордону.

В'їзд на територію України транспортних засобів, ввезення вантажів, товарів та інших предметів, у тому числі харчових продуктів та продовольчої сировини, лікарських засобів, хімічних, біологічних і радіоактивних речовин, а також матеріалів і відходів, що можуть бути факторами передачі інфекції або створити небезпеку для життя і здоров'я людей, дозволяється лише після огляду їх працівниками санітарно-карантинного підрозділу. Митне оформлення таких транспортних засобів, вантажів, товарів та інших предметів допускається за наявності супровідної документації, оформленої відповідно до вимог санітарного законодавства та міжнародних договорів України.

У разі виявлення фактів захворювання на інфекційні хвороби, що мають міжнародне значення, або виникнення загрози зараження такими хворобами та їх поширення, уповноважені органи, міські держадміністрації за поданням відповідних головних державних санітарних лікарів можуть запроваджувати у межах своїх повноважень на відповідних територіях або об'єктах особливі умови та режим праці, навчання, пересування та перевезення з метою запобігання зараженню, поширенню і ліквідації зазначених хвороб (ст. 68).

Список використаних джерел

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. Профілактика та боротьба з інфекційними хворобами: нові, що виникають, і знову виникають інфекційні хвороби. ВООЗ Док. А48 / 15; 22 лютого

1995 р.

2. Правила санітарної безпеки мають бути приведені до міжнародних стандартів. «Український медичний часопис» за матеріалами komzdrav.rada.gov.ua. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://www.umj.com.ua/article/106037/pravila-sanitarnoyi-bezpeki-mayut-buti-privedeni-do-mizhnarodnih-standartiv.

3. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 року. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009/

4. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599/

5. Міжнародні медико-санітарні правила (2005 р.). [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_007/

6. Броунлі Я. Принципи міжнародного публічного права. 4-е видання Оксфорд, Великобританія: Oxford University Press, 1990.

7. Постанова КМУ Про затвердження Правил санітарної охорони території України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2011-%D0%BF.

УДК 341.2:342.7:614.4

О. Р. Поєдинок, к. ю. н.
(Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
ім. Т. Шевченка, м. Київ),
ORCID: 0000-0002-1659-1867

РОЛЬ ГРОМАДЯНСТВА У МІЖНАРОДНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ

Спільна біда – пандемія, спричинена коронавірусом COVID-19, – мала б об'єднати держави для більш ефективної боротьби та дати новий поштовх для розвитку «міжнародного права співробітництва». Імовірно, у певних міжнародно-правових сферах і на деяких міжнародних майданчиках (наприклад, у науково-технічній галузі) співпраця дійсно активізувалася, проте в цілому спостерігається «відкат» до «класичного» міжнародного права, характерними рисами якого є посилена увага держав до власного суверенітету, зміцнення (фактичне та юридичне) міждержавних кордонів, сприйняття громадянства здебільшого як ідентифікатора «свій-чужий», а також перевага публічного (державного та суспільного) над приватним (зокрема індивідуальними правами та свободами).

У контексті перетинання кордонів переважна більшість держав, серед яких і члени інтеграційних об'єднань, очікувано обрала шлях закриття їх закриття (повного чи часткового), вбачаючи в міжнародній міграції небезпеку поширення коронавірусної інфекції. Дійсно, міжнародне міграційне право ґрунтується на ідеї про те, що держава сама визначає ступінь відкритості своїх кордонів та вирішує, хто та за яких умов може потрапити на її територію та перебувати там. Утім, це стосується передовсім осіб, які не є громадянами відповідної держави.

Що ж стосується власних громадян, то тут не все так однозначно. Зрозуміло, що інфекція вражає не за принципом належності до громадянства певної держави і що власний громадянин може «ввезти» вірус так само ефективно, як і

іноземець, ба навіть поширити його всередині країни набагато швидше за рахунок зазвичай більшої розгалуженості соціальних контактів. Утім, навіть міцно закриваючи власні кордони на в'їзд, держави, як правило, роблять виняток для власних громадян, залишаючи їм можливість потрапити на територію в будь-який момент. Деякі держави для організації повернення власних громадян на батьківщину мобілізують роботу своїх закордонних органів зовнішніх зносин (посольств і консульств), домовляються з перевізниками тощо.

Про функції громадянства в міжнародному та національному праві писали різні автори, однак додаткової уваги потребує розгляд ролі громадянства у міжнародних міграційних процесах, зокрема під час пандемії, а особливо позиція України щодо повернення власних громадян у цих умовах. Авторка цього матеріалу вже розпочала дослідження цих проблем у своїй попередній публікації [1], і зараз ставить перед собою такі завдання: проаналізувати функції громадянства в контексті міжнародної міграції та дослідити позицію України щодо повернення власних громадян на свою територію з-за кордону в умовах пандемії.

Автори монографії «Міжнародне міграційне право» виділяють такі функції громадянства в контексті міжнародної міграції в цілому та міжнародного міграційного права зокрема [2]:

- Вплив на право особи в'їздити на територію держави свого громадянства. Так, пункт 4 статті 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року проголошує: «Ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну» [3];

- Гарантування державою громадянства допуску свого громадянина на свою територію у випадку, якщо іноземна держава бажає видворити відповідну особу у зв'язку з учиненням злочину, завершенням строку дії дозволу на проживання чи перебування тощо;

- Вплив на можливість перетину кордонів. Якщо особа не має громадянства жодної держави чи її належність до громадянства певної держави є неочевидною для іншої держави,

то вона з високою ймовірністю матиме проблеми з перетином кордону. І навпаки: громадянам певних держав набагато легше, ніж іншим, потрапити на територію тих держав, із якими держави їхнього громадянства пов'язані міжнародними договорами про безвізовий режим перетину кордону або ж просто дружніми відносинами;

- Визначення можливості особи покидати територію держави. Пункт 2 статті 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року проголошує: «Кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну» [3], проте обсяг прав, які може здійснювати держава по відношенню до особи щодо виїзду зі своєї території, залежить від громадянства. Так, держава, в принципі, може висилати іноземців зі своєї території, якщо таке вислання не суперечить її зобов'язанням за міжнародним правом. Що ж до власних громадян, то в міжнародному праві сформувався принцип, відповідно до якого держава не може висилати власних громадян, що є наслідком права індивідів в'їздити на територію держави свого громадянства. Значну роль у формуванні такого підходу зіграло юридичне та символічне сприйняття громадянства як «приналежності» особи до громади. Виняток із цього принципу може становити можливість здійснювати екстрадицію власних громадян унаслідок вчиненням ними злочинів на території іноземних держав. Утім, держави, правові системи яких належать до сім'ї цивільного права, вкрай обережно ставляться до такого винятку, віддаючи перевагу кримінальному переслідуванню власних громадян на власній території;

- Визначення обсягу прав конкретних осіб і груп осіб за міжнародним правом, оскільки правовий статус особи визначається її належністю до певної визначеної міжнародним правом категорії осіб, що, своєю чергою, безпосередньо залежить від громадянства особи. Так, наприклад, стаття 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року зобов'язує держави гарантувати такі політичні права, як участь у веденні державних справ, допуск до державної служби та виборчі права, лише для громадян [3];

- Вплив на доступ до соціальних благ залежно від ступеня та тривалості зв'язку особи з державою: короткостроковий зв'язок (у випадку туристів), тимчасовий зв'язок (наприклад, сезонні працівники та іноземні студенти), постійний зв'язок (у випадку резидентів) чи необмежений зв'язок (громадяни);

- Визначення можливості користуватися дипломатичним захистом у випадку нанесення шкоди іноземною державою.

Міжнародний Суд ООН у справі Ноттебома виділив основну функцію громадянства в такий спосіб: «Громадянство служить передусім для визнання того, що особа, наділена ним, користується правами та є пов'язаною обов'язками, які право держави надає своїм громадянам чи покладає на них» [4], що має безпосередній зв'язок із можливістю громадян провертатися на територію держави свого громадянства.

Не применшуючи міжнародно-правового значення громадянства для відносин між державою та індивідом, Е. Едвардс звертає увагу на те, що зв'язок, створюваний громадянством, породжує зобов'язання держав перед іншими державами, наприклад таке, що полягає в прийнятті на свою територію власних громадян з-за кордону [5]. На наш погляд, цей аспект є особливо важливим для уникнення конфліктів між державами під час транскордонних переміщень населення за надзвичайних обставин, зокрема у період пандемії.

Відповідь на питання про позицію України щодо повернення власних громадян на свою територію з-за кордону в умовах пандемії слід розділити на дві частини: перша стосується права громадянина України безперешкодно потрапляти на територію держави свого громадянства, а друга – обов'язку України надавати своїм громадянам, які перебувають за кордоном, дипломатичний захист.

Частина друга статті 33 Конституції України, яка, як відомо, має найвищу юридичну силу, проголошує: «Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну» [6]. Загалом цього достатньо, але думку можна розвинути посиланням на Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» (частина четверта

статті 1: «Громадянин України ні за яких підстав не може бути обмежений у праві на в'їзд в Україну») [7] та Правила перетинання державного кордону громадянами України (пункт 7: «Громадяни в'їздять в Україну без будь-яких обмежень») [8].

Крім того, пункт 2 статті 13 Загальної декларації прав людини передбачає право особи повертатися до «своєї країни» [9], а вже згаданий пункт 4 статті 12 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає, що «[н]іхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну» [3]. Україна також бере участь (і не відступила від відповідних зобов'язань) у Протоколі № 4 до (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Пункт 2 статті 3 вказаного документа містить положення про те, що «[н]ікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є» [10], що встановлює вищий порівняно з Міжнародним пактом про громадянські і політичні права стандарт за рахунок відсутності слова «свавільно».

Таким чином, зрозуміло, що не впустити власного громадянина на свою територію Україна не може ані в силу дії власного законодавства, ані в силу зобов'язань за міжнародним правом. Залишилося відповісти на питання про те, чи повинна Україна допомагати своїм громадянам повертатися на Батьківщину. І на це питання відповідь слід шукати також у Конституції України, частина третя статті 25 якої проголошує: «Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами» [6]. Тут бачимо ситуацію, коли українське право захищає громадян України краще за міжнародне, оскільки, як відомо, за загальним міжнародним правом будь-яка держава має право, однак не зобов'язана надавати дипломатичний захист своїм громадянам на території інших держав. Утім, Україна належить до тих держав, які у своєму національному праві визнали обов'язковим надання дипломатичного захисту своїм громадянам за кордоном. Так, Закон України «Про дипломатичну службу» відносить захист прав та інтересів громадян України за кордоном до основних завдання органів дипломатичної служби (стаття 6) [11]. Існують також Консульський статут України [12]

та інші підзаконні нормативно-правові акти, які деталізують функції відповідних дипломатичних службовців, проте, певна річ, непередбачувані ситуації та брак ресурсів на практиці можуть значною мірою ускладнювати роботу закордонних органів зовнішніх зносин України.

Відповідно, Україна не може заборонити українцям повертатися додому та розглядати недопуск власних громадян на свою територію як юридично можливий спосіб протидії посиленню пандемії. Більше того, Україна повинна допомагати своїм громадянам повертатися з-за кордону.

Отже, інститут громадянства в міжнародному праві має ряд важливих функцій, безпосередньо пов'язаних із міжнародною міграцією, які виходять на перший план під час транскордонних переміщень населення за надзвичайних обставин, зокрема у період пандемії. Серед іншого, громадянство визначає право особи в'їздити на територію держави свого громадянства, впливає на можливість перетину кордонів інших держав, визначає обсяг прав, які може здійснювати держава стосовно особи щодо виїзду зі своєї території, а також окреслює можливості особи користуватися дипломатичним захистом держави чи держав. Міжнародне право передбачає ряд зобов'язань держав у цій сфері, однак і у власному внутрішньому праві держави можуть проголошувати свої обов'язки перед власними громадянами з питань міжнародної міграції. Так, Україна не може не впустити власного громадянина на свою територію: це заборонено і за її власним законодавством, і за її міжнародно-правовими зобов'язаннями. Ба більше, незважаючи на відсутність такого обов'язку в загальному міжнародному праві, Україна повинна допомагати своїм громадянам повертатися з-за кордону, оскільки це випливає з частини третьої статті 25 Конституції України.

Список використаних джерел та літератури

1. Поєдинок Ольга. Деякі міграційно-правові спостереження у зв'язку з пандемією [Електронний ресурс] / Ольга Поєдинок // Українське право. – 28.03.2020. – Режим доступу до тексту : https://ukrainepravo.com/international_law/public_international_

law/deyaki-migratsiyno-pravovi-sposterezhennya-u-zv-yazku-z-pandemiyeyu/.

2. Le droit international de la migration / [sous la direction de Brian Opeskin, Richard Perruchoud, Jillyanne Redpath-Cross]. – Cowansville : Éditions Yvon Blais, 2014. – 573 p. – C. 139–141.

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

4. Nottebohm Case (second phase), (Liechtenstein v. Guatemala, Judgment, 1955) / ICJ // I.C.J. Reports, – 1955. – P. 20.

5. Edwards A. The meaning of nationality in international law in an era of human rights: procedural and substantive aspects / Alice Edwards // Nationality and Statelessness under International Law / [Edited by Alice Edwards and Laura van Waas]. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014. – 326 p. – P. 11–43 – P. 13.

6. Конституція України від 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу до тексту : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

7. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу до тексту : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12.

8. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57 «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України.– Режим доступу до тексту : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF.

9. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс] / Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй.– Режим доступу до тексту : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

10. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не

передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї від 16 вересня 1963 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до тексту : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059.

11. Закон України «Про дипломатичну службу» від 7 червня 2018 року [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу до тексту : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19.

12. Указ Президента України від 2 квітня 1994 року № 127/94 «Про Консульський статут України» зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Президент України.– Режим доступу до тексту : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94.

УДК – 342.9; 343.85

В. В. Прощаєв ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Академія зовнішньої розвідки України , м. Київ)
proshayev@i.ua
ORCID: 0000 – 0001 – 9784 – 3706

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО СПЕЦСЛУЖБИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Проголосивши і реалізуючи курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, Україна протягом усіх років незалежності поступово намагалася привести організацію діяльності спеціальних органів, зокрема, органів зовнішньої розвідки та державної безпеки, до світових стандартів, приділяючи особливу увагу розв'язанню поставлених перед ними завдань на підставі закону, дотримання прав і свобод людини й громадянина. Сукупність прийнятих, багаторазово доповнених та частково змінених, але чинних законодавчих актів про функціонування національних спеціальних служб вже дає можливість з наукових позицій проаналізувати і оцінити їх на відповідність міжнародним стандартам та відповісти на питання: чи відповідає вітчизняна законодавча база про спецслужби європейським цінностям про захист прав людини і основоположних свобод?

Дослідження проблеми може допомогти співробітникам українських спецслужб уявити зміст європейських стандартів та орієнтуватися ними під час своєї діяльності, а також може бути корисним для вітчизняних науковців-юристів, які працюють у сфері вдосконалення конституційно-правової основи організації та діяльності розвідувальних та контррозвідувальних органів України. Отже, дослідження має як практичне, так і теоретичне значення.

Стосовно означеної проблематики вітчизняних публікацій майже не існує. Можна навести наукові праці авторів В. Г. Пилипчука, М. О. Будакова, В. М. Гірича та В. Д. Фірсова [1; 2], але у них досліджувалися лише загальні аспекти зарубіжного та українського законодавства без порівняння та акцентування на зіставленні із міжнародними та європейськими стандартами. Немає відкритих наукових праць, у тому числі й в Інтернет-ресурсах, з боку зарубіжних науковців. Як виключення можна назвати статті російського науковця В. М. Редкоуса [3, 4], в яких він зробив порівняльний аналіз дуже широкого спектру проблем правового регулювання діяльності спецслужб за законодавством держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, але також поза межами зіставлення із світовими та європейськими стандартами.

Постановка завдання. Метою статті є визначення відповідності вітчизняного законодавства про спецслужби європейським цінностям та стандартам щодо дотримання конституційних прав і свобод людини й громадянина, а завданням – здійснення порівняльного аналізу деяких законів європейських держав із законами України про спецслужби на предмет відповідності останніх основним міжнародним актам про права людини.

Виклад основного матеріалу. Національна правова база функціонування спеціальних служб повинна базуватися на максимально можливій кількості міжнародних правових стандартів та включати інструменти і механізми їх виконання: «національне конституційне право в процесі свого розвитку постійно зазнає контролю «ззовні», в результаті чого міжнародне

публічне право стає частиною національного. Це можна назвати своєрідним «фільтром», який дає змогу уникнути негативних елементів і контролювати внутрішньодержавну правотворчість крізь призму загальних міжнародних стандартів правових ідей і певних «каналів» впливу» [5: 205]. Хоча ця слушна думка науковця Ю. О. Волошина стосується конституційного права, її цілком виправдано можна віднести й до законодавства про спецслужби.

Одним із основних джерел міжнародних стандартів є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [6], більш відома як Європейська конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ), яка проголошує певні права, закріплені у Загальній декларації прав людини [7].

Стосовно до функціональності спецслужб у статтях 8, 10, 11 та 13 ЄКПЛ зазначається, що вони можуть втручатися у приватне життя та порушувати інші права людини лише згідно із законом та в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, але кожен, чиї права та свободи, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Тепер подивимося, як невеликі і дуже лаконічні правові норми ЄКПЛ, але з дуже ємним змістом імплементуються в українське законодавство про спецслужби.

На теперішній час чинними є п’ять Законів України, які безпосередньо визначають функціонування спецслужб, а саме: «Про Службу безпеки України» [8], «Про розвідувальні органи України» [9], «Про Службу зовнішньої розвідки України» [10], «Про контррозвідувальну діяльність» [11] та «Про оперативно-розшукову діяльність» [12]. В кожному законодавчому акті питання імплементації міжнародних норм, у тому числі й положень ЄКПЛ, трактуються абсолютно по-різному.

Так, в Законі України «Про розвідувальні органи України» [9] взагалі немає ані посилань на міжнародні договори ані конкретних статей, які б розкривали механізм гарантування прав і свобод людини під час здійснення розвідувальних заходів. В

Законі України «Про Службу зовнішньої розвідки України» [10] законодавець обмежується лише посиланням на міжнародні норми, але також не включає правові приписи щодо механізму реалізації як положень ЄКПЛ, так й конституційних норм щодо гарантування прав і свобод людини та громадянина. Отже, законодавчі акти, що безпосередньо визначають організацію та діяльність вітчизняних розвідувальних органів, взагалі не відображають або вкрай поверхово віддзеркалюють положення ЄКПЛ, до того ж не мають статей, які б гарантували законність під час здійснення розвідувальних заходів та дотримання прав і свобод людини та юридичних осіб. Контроль і нагляд за розвідувальними органами, у тому числі з боку парламенту та громадськості, в обох законодавчих актах [9, 10] лише проголошується за допомогою відсильних (банкетних) норм, але не розкриваються. Необхідно підкреслити, що у статті 9 Конституції України зазначено, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [13]. Таким чином, положення ЄКПЛ, до якої Україна приєдналася у 1997 році, мають розкриватися у національному законодавстві та є обов'язковими для виконання підрозділами спецслужб під час здійснення розвідувальної, контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності.

В останніх трьох законодавчих актах [8, 11, 12] є не тільки посилання на міжнародні акти, що становлять правову основу діяльності українських спецслужб, але й конкретні статті щодо визначення механізму можливого втручання у власне життя людини або виключних підстав та порядку порушення її прав. Так, у статтях про правову основу діяльності [8, ст. 4; 11, ст. 3; 12, ст. 3] зазначається, що правовою основою діяльності українських спецслужб, крім конституції та національних законів, є міжнародно-правові угоди і договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. В Законі України «Про Службу безпеки України» [8] є окрема стаття 5, яка має назву «Діяльність Служби безпеки України і права людини». В ній наголошується про необхідність дотримуватися співробітниками

Служби прав і свобод людини, поважати її гідність, виявляти до неї гуманне ставлення, не розголошувати відомості про особисте життя людини тощо. Також у статті проголошено про відповідальність за неправомірне обмеження законних прав та свобод людини, про вжиття заходів до поновлення порушених прав, про відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, про зобов'язання надання Службою у місячний строк на вимогу громадянина письмових пояснень з приводу обмеження його прав чи свобод, про право особи оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби. Але, немає статей про контроль за діяльністю Служби з боку парламенту, судової гілки влади та громадськості. Подібним чином визначено й в Законі України «Про контррозвідувальну діяльність». Отже, у порівнянні із законодавчими актами, що безпосередньо визначають організацію та діяльність вітчизняних розвідувальних органів [9, 10], в актах про функціонування вітчизняної контррозвідки справа трохи краще, проте можна констатувати про наявність лише проголошення або фактичного повторення положень ЄКПЛ, але без намагання детального їх розкриття правовими приписами. Таке формулювання правових норм, на нашу думку, не може повністю гарантувати дотримання прав і свобод людини, бо ці норми залишаються лише гаслами про наміри, до того ж відсутність у законодавчих актах визначення парламентського, судового та громадського контролю за діяльністю контррозвідувальних органів дає підстави стверджувати, що імплементування положень ЄКПЛ в українське законодавство про спецслужби як певних європейських стандартів бажає бути набагато кращим.

Більш детально і повно європейські стандарти визначено в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [12], суб'єктами якої є всі спецслужби. У статті 9 цього Закону, яка має назву «Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності», правовими приписами визначено таке:

- обов'язкове заведення оперативно-розшукової справи для проведення оперативно-розшукової діяльності;
- застосовування окремих обмежень прав і свобод лише за

рішенням слідчого судді;

• надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів лише керівником оперативного підрозділу, який несе відповідальність за законність здійснюваних заходів;

• проведення оперативно-розшукового заходу за умов його відповідності ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань та загрозам інтересам суспільства і держави;

• невідкладне поновлення порушених прав і відшкодування заподіяних матеріальних та моральних збитків в повному обсязі у випадках порушення прав і свобод

• одержання особою від спецслужби письмового пояснення з приводу обмеження її прав і свобод та оскарження цих дій;

• гарантування спецслужбою надійності охорони інформації про особу, яка була отримана під час проведення оперативно-розшукових заходів;

• позбавлення права зберігати одержані відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій;

• віднесення результатів оперативно-розшукової діяльності до державної таємниці;

• встановлення відповідальності за розголошення результатів оперативно-розшукової діяльності, а також відомостей, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини;

• заборона застосування технічних засобів, психотропних, хімічних та інших речовин, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу.

Крім того Закон [12] має низку статей, приписи яких також певним чином гарантують дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина з боку спецслужб. Це – встановлення строків ведення та закриття оперативно-розшукових справ (статті 9-1 та 9-2), визначення порядку використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності (стаття 10) та здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності (стаття 14). Але, в цьому Законі також відсутні статті про парламентський, судовий

та громадський контроль за діяльністю суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Саме через можливості контролю з боку парламенту та громадськості можна дійсно уявити межі та повноту імплементування у законодавство положень ЄКПЛ, а через це відповісти на питання чи відповідає українське законодавства про спецслужби європейським цінностям та стандартам стосовно захисту прав людини і основоположних свобод.

А зараз на прикладі законодавчих актів деяких європейських країн про спецслужби подивимося як в них імплементуються положення ЄКПЛ.

Так, серед загальних положень у статті 1 Закону Боснії і Герцеговини «Про агентство розвідки та безпеки Боснії і Герцеговини» [14] безпосередньо зазначається, що Агентство здійснює свою діяльність у відповідності із Конституцією Боснії і Герцеговини, включаючи ЄКПЛ та протоколи, що згадуються в ній, а також міжнародними договорами і угодами, які вона уклала та підписала. Щорічно Агентство готує та надає громадськості доповідь про цілі, політику та спільні напрями своєї діяльності на основі не конфіденційної інформації [14, ст. 6].

Треба зазначити, що у законодавстві європейських держав про спецслужби, крім посилання на міжнародні угоди та положення ЄКПЛ, обов'язково детально визначається правовими нормами ретельний порядок парламентського та іншого контролю за їх діяльністю. Так, в Законі Чеської Республіки «Про розвідувальні служби Чеської Республіки» парламентський контроль за діяльністю розвідувальних служб визначається аж дванадцятьма статтями [15], в Законі Італії «Про Інформаційну систему безпеки республіки та зміни про державну таємницю» [16] – дев'ятьма, а в Законі Хорватії «Про систему безпеки та розвідки Республіки Хорватія» у восьмому розділі контроль визначається трьома структурами: не тільки парламентом, але й офісом Ради національної безпеки та Радою з громадського контролю за службами безпеки.

Як зазначалося вище, головним показником імплементації європейських цінностей та стандартів є детальне визначення у законодавчих актах про спецслужби порядку здійснення

парламентського контролю за їх діяльністю. У законодавстві європейських країн до основних рис парламентського контролю, як правило, відносяться:

- створення у парламенті відповідної структури, наприклад, комітету з питань розвідки та безпеки;
- члени комітету мають пройти спеціальну перевірку та отримати допуск до державної таємниці;
- члени комітету обираються з числа депутатів, які не входять у правлячу коаліцію;
- роботу комітету очолює представник найбільш представницької опозиційної партії;
- члени комітету працюють відповідно до процедури, яка встановлюється парламентом;
- члени комітету беруть участь у проведенні слухань з питань призначення керівників спецслужб;
- комітет розглядає доклади керівників спецслужб стосовно бюджетних витрат;
- комітет проводить розслідування, якщо є підстави вважати, що спецслужба виконує свої обов'язки в незаконний спосіб, в ході якого члени комітету можуть опитувати співробітників спецслужби та мати доступ до відповідних документів;
- комітет може розглядати доповідь омбудсмена про захист конституційних і законних прав громадян під час заходів, що проводяться спецслужбами, і розглядати роботу спецслужб у зв'язку з зовнішньою політикою тощо.

Стосовно громадського контролю за діяльністю спецслужб, дуже цікавими є положення Закону Хорватії [17], в якому ретельно прописуються правовими нормами (статті 110-114) статус Ради з питань громадського контролю за діяльністю розвідувальних служб та органів безпеки (The Council for the Civilian Oversight of the Security Intelligence Agencies). Рада виконує такі завдання:

- стежить за законністю діяльності спецслужб;
- контролює здійснення негласних заходів зі збору даних, які обмежують конституційні права людини і основні свободи;
- надає зібрану інформацію в формі повідомлень Раді національної безпеки, спікеру хорватського парламенту,

відповідальному у парламенті за національну безпеку, а також директорам служб безпеки і розвідки тощо.

Висновок. Відповідність вітчизняних законодавчих актів про спецслужби європейським цінностям та стандартам необхідно вважати не за наявності правових приписів про включення міжнародних норм в правову основу діяльності або конкретних норм про обов'язки співробітників з дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина, а з наявності детальної регламентації контролю, в першу чергу, з боку парламенту та громадськості.

Список використаних джерел та літератури

1. Пилипчук В.Г., Будаков М.О., Гірич В.М. Система організації управління і правового забезпечення діяльності спецслужб (досвід країн Європейського Союзу та Північної Америки): аналіт. доп. Київ: НІСД, 2012. 56 с.

2. Фірсов В.Д. Поняття, ознаки та принципи здійснення розвідувальної діяльності в Україні. Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство. 2018. Т. 23. Вип. 2(33). С.106 -115.

3. Редкоус В. М. Правовое регулирование разведывательной деятельности по законодательству России и государств-участников СНГ: сравнительный аналіз. Право и государство: теория и практика. 2008, № 1 (37). С. 64-70.

4. Редкоус В. М. Опыт законодательного регулирования контрразведывательной деятельности в государствах-участниках СНГ. Право и государство: теория и практика. 2007, № 12 (36). С. 63-68.

5. Волошин Ю. О. Формування механізму впливу міжнародного права на конституційний розвиток держав: теоретичні питання. Правова держава. Щорічник наукових праць. Випуск 22. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011, С. 205- 210.

6. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols No. 11 and No. 14. Rome, 04.XI.1950. [online]. Available at: <https://rm.coe.int/1680063765>

7. The Universal Declaration of Human Rights. The Declaration was proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948 (General Assembly resolution 217 A). [online]. Available at: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

8. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р., № 2229 - XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12

9. Про розвідувальні органи України: Закон України від 22 березня 2001 р., № 2331-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2331-14

10. Про Службу зовнішньої розвідки України: Закон України від 1 грудня 2005 р., № 3160 - IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15/ed20150715

11. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26 грудня 2002 р., № 374-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15

12. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р., № 2135-XII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12

13. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141)

14. Law on The Intelligence and Security Agency of Bosnia and Herzegovina, № 22/04. 22.04.2004. [online]. Available at: <http://www.osa-oba.gov.ba/norme.html>

15. Zákon o zpravodajských službách České republiky. Zákon č. 153/1994 Sb. Částka 49/1994. Platnost od 27.07.1994. Účinnost od 30.07.1994. [online]. Available at: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1994-153>

16. Sistema di informazione per la sicurezza della Repubblica e nuova disciplina del segreto. Legge 3 agosto 2007, n. 124. [Pubblicata sulla Gazzetta Ufficiale del 13 agosto 2007, n. 187].[Testo in vigore dal 25 agosto 2012]. [online]. Available at: <https://www.sicurezzanazionale.gov.it/sisr.nsf/documentazione/normativa-di-riferimento/legge-124-2007.html>

17. Zakon o sigurnosno-obavještajnom sustavu Republike

Hrvatske. Klasa: 011-01/06-01/26.Urbroj: 71-05-03/1-06-2. Zagreb, 5. srpnja 2006. [online]. Available at: <https://www.zakon.hr/z/744/Zakon-o-sigurnosno-obavje%C5%A1tajnom-sustavu-Republike-Hrvatske>

УДК: 341.6

З.В. Тропін, к.ю.н.
(Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ)
0000-0003-2533-6451

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ ЗА ПОШИРЕННЯ ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Події останніх місяців щодо поширення світом епідемії коронавірусу COVID-19 поставили не лише глобальні питання щодо існування людства, але й конкретні практичні питання в частині ефективності дії міжнародно-правових інституцій. Зокрема чи існує в міжнародному праві обов'язок держав співпрацювати та протидіяти поширенню епідеміологічних захворювань та чи можлива відповідальність суб'єктів міжнародного права у випадку порушення зобов'язань в цій сфері або їх неефективної реалізації. Саме в цьому контексті точаться дискусії щодо відповідальності Китаю за поширення епідемії коронавірусу COVID-19 [1].

Незважаючи на розробленість права міжнародної відповідальності виявилось що питання відповідальності суб'єктів міжнародного права в сфері охорони здоров'я не достатньо досліджені наукою міжнародного права. В якості прикладу останніх наукових робіт в цій сфері можна назвати лише публікації Е.Н. Орінди, в яких досліджуються питання міжнародно-правового регулювання боротьби з інфекційними хворобами [2]. Однак публікації які б були присвячені саме правовим питанням відповідальності за поширення епідеміологічних захворювань

практично відсутні. Це й не дивно оскільки такі дослідження вимагають мультидисциплінарного підходу, а саме: поєднання міжнародного права міжнародної безпеки, мирного вирішення міжнародних спорів та права міжнародної відповідальності з міжнародно-правовим регулюванням питань охорони здоров'я. Це зумовлює актуальність представленого дослідження, оскільки його метою є аналіз як зобов'язань держав щодо боротьби з поширенням епідеміологічних захворювань, так і підстав та можливих способів притягнення їх до відповідальності у разі не виконання або неналежного виконання ними таких зобов'язань.

Слід відзначити що в сучасному міжнародному праві практично відсутні договори які б покладали на держави істотні обов'язки щодо протидії поширенню епідеміологічних захворювань. Очевидно, що основоположною в цій сфері є співпраця держав в межах Всесвітньої організації охорони здоров'я. В контексті завдань дослідження та діяльності цієї організації варто звернути увагу на такі документи як Статут (Конституція) ВООЗ та Міжнародні медико-санітарні правила. Останні були прийняті в 2005 році та замінили низку міжнародно-правових документів в цій сфері.

Основні повноваження ВООЗ щодо реагування та координації зусиль держав у протидії епідеміологічним захворюванням зазначені в Статуті ВООЗ. Так відповідно до статті 2 до основних функції ВООЗ належить: діяльність в якості керуючого та координуючого органу з міжнародної роботи із охорони здоров'я; та забезпечення та підтримка такого адміністративного та технічного обслуговування, включаючи епідеміологічне та статистичне, яке може бути необхідним [3]. Згідно з цими функціями Асамблея з охорони здоров'я, як головний орган цієї організації, має право впроваджувати будь-які заходи, які будуть сприяти досягненню мети ВООЗ [3]. Крім того, відповідно до статті 21 Статуту ВООЗ Асамблея з охорони здоров'я має також право встановлювати санітарні та карантині вимоги та інші заходи спрямовані проти міжнародного поширення захворювань [3]. В свою чергу, відповідно до статті 28 Статуту, Виконавчий комітет ВООЗ має право в межах свого кола

питань приймати надзвичайні заходи, які вимагають негайної дії. Зокрема він може уповноважити Генерального директора ВООЗ приймати необхідні заходи для боротьби з епідеміями, а також вивчати будь-яке питання, на терміновість якого звертає увагу будь-яка держава член ВООЗ або Генеральний директор [3].

З наведених вище положень очевидно що ВООЗ має достатньо статутних повноваження для реагування на епідеміологічні захворювання. Саме на реалізацію цих повноважень в 2005 році були прийняті Міжнародні медико-санітарні правила. Серед іншого цими правилами передбачено, що держави зобов'язані оцінювати ризики захворювань та протягом 24 годи повідомляти ВООЗ про будь-які події, що можуть становити загрозу поширення епідеміологічної хвороби в міжнародному масштабі. Додатково держави повинні своєчасно надавати ВООЗ повну інформацію щодо такої події та хвороби [4]. Крім того відповідно до цих правил держави зобов'язані негайно інформувати про випадки експорту імпорту епідеміологічних захворювань. ВООЗ також має право за власної ініціативи та за наявності інформації з інших джерел зобов'язати державу перевірити інформацію щодо наявності на її території подій, що можуть становити загрозу поширення епідеміологічної хвороби в міжнародному масштабі [4]. За результатами такої перевірки ВООЗ має право запропонувати такій державі свою допомогу у подоланні такої події або хвороби. Якщо держава відмовляється від допомоги, ВООЗ має право повідомити наявну інформацію іншим державам для вжиття ними відповідних заходів. Також Генеральний директор ВООЗ відповідно до наявної інформації має право надавати тимчасові рекомендації щодо протидії поширенню епідеміологічної хвороби. В свою чергу ВООЗ має право надавати рекомендації постійного характеру щодо таких хвороб [4].

Але, що є найбільш важливим, Міжнародними медико-санітарними правилами передбачений порядок дій держав у випадку виявлення хвороб, які можуть становити загрозу виникнення епідемії міжнародного масштабу. Фактично цей порядок дій становить перелік та зміст протиепідеміологічних

заходів.

Головною особливістю Міжнародних медико-санітарних правил є те, що вони орієнтовані на їх добровільне виконання державами-учасницями, адже, відповідно до їх положень, ВООЗ «консультується» щодо подій, які можуть становити загрозу поширення епідеміологічної хвороби в міжнародному масштабі, та надає «рекомендацій» з цих питань. Проте це не означає, що ВООЗ не має механізмів задля впливу на держави які відмовляються їх виконувати.

В цьому контексті постає наступне запитання – чи існують взагалі в міжнародному праві (та системі ВООЗ зокрема) механізми притягнення до відповідальності за невиконання чи неналежне виконання державами зобов'язань з протидії поширенню епідеміологічних захворювань.

Це питання варто розглядати в двох площинах: міждержавні засоби вирішення міжнародних спорів (або засоби міжнародно-правової відповідальності) та відповідальність держав перед приватними особами.

Щодо міждержавних засобів, то, по-перше, це може бути реалізовано в межах права міжнародної відповідальності. Так, вищезазначені Міжнародні медико-санітарні правила фактично надають можливість державам вживати контрзаходи проти держави(держав), які не виконують рекомендації ВООЗ з протидії поширенню епідеміологічних хвороб. Адже, як вже зазначалось, у випадку відмови держави виконувати рекомендації ВООЗ, інформація щодо цього може бути передана іншим державам, які, в такому випадку, можуть цілком обґрунтовано ввести обмежувальні заходи проти цієї держави.

Така ж можливість фактично передбачена і документами системи СОТ. Наприклад відповідно до Угоди про застосування санітарних і фітосанітарних заходів, державам дозволяється вводити додаткові обмеження задля забезпечення життя та здоров'я населення, тварин та рослин [5]. В цьому випадку наявність рекомендацій ВООЗ є цілком достатньою підставою для введення таких обмежень.

По-друге, міждержавні засоби також можуть бути

реалізовані через механізми мирного вирішення міжнародних спорів, зокрема через міжнародну процедуру встановлення фактів та міжнародні засоби ад'юдикації.

Завдяки процедурі встановлення фактів (міжнародна процедура розслідування) може бути офіційно доведено що та чи інша держава не виконала свої зобов'язання або взагалі перешкоджала діяльності ВООЗ в частині протидії поширенню епідеміологічної хвороби чим заподіяла іншим державам шкоду.

Така процедура може бути реалізована зокрема в межах ВООЗ, оскільки, як зазначалось раніше, Асамблея з охорони здоров'я має право застосовувати будь-які заходи, які будуть сприяти досягненню мети ВООЗ [4]. Зазначене положення може бути витлумачене як таке що надає право Асамблеї з охорони здоров'я застосовувати процедуру встановлення фактів оскільки це «забезпечить та підтримає необхідне … адміністративне …. та епідеміологічне обслуговування» [4].

Крім того відповідно до статті 28 Статуту ВООЗ Виконавчий комітет ВООЗ має право надавати Асамблеї з охорони здоров'я висновки з будь-яких питань, які передані йому Асамблеєю, або які постали перед ВООЗ у зв'язку з конвенціями, угодами та правилами [3]. Таким чином, у випадку виникнення будь-яких питань у зв'язку з Міжнародними медико-санітарними правилами Виконавчий комітет ВООЗ має право провести розслідування цього питання та надати відповідні висновки Асамблеї з охорони здоров'я.

Процедура встановлення фактів може бути також ініційована та проведена в межах Організації Об'єднаних Націй Радою Безпеки або Генеральною Асамблеєю, які мають відповідні повноваження згідно зі статутними документами ООН [6]. Крім того, більшість регіональних організацій в своїх документах передбачають можливість застосування міжнародної процедури розслідування за власної ініціативи або за ініціативи держав-учасниць.

Ще одним варіантом міждержавних засобів вирішення міжнародних спорів, який може бути застосований у випадку порушення державою своїх зобов'язань щодо протидії

поширенню епідеміологічної хвороби, є міжнародні засоби ад'юдкації: судове або арбітражне провадження. Але цей варіант стикається з істотною перепоною, адже розгляд спору міжнародною судовою або арбітражною установою можливий лише якщо учасники спору надали згоду на таку процедуру. Наразі відсутні багатосторонні договорів, які б гарантовано передбачали таку можливість у випадку виникнення спорів щодо обставин поширення епідеміологічних хвороб.

Наприклад, зазначені вище Міжнародні медико-санітарні правила в статті 56 передбачають лише процедуру переговорів в якості засобу вирішення спорів між державами з питань їх застосування [4]. Відповідно до цієї статті держави також можуть заздалегідь погодитись на арбітражну процедуру в частині вирішення спорів з приводу тлумачення або порушення Правил. Наразі держави які б надали таку згоду відсутні. З іншого боку спори між ВООЗ та іншими державами щодо застосування цього документу вирішуються Асамблеєю з охорони здоров'я [4].

В свою чергу Статут ВООЗ зазначає що будь-який спір стосовно його тлумачення або застосування якщо не вирішений шляхом переговорів або Асамблеєю з охорони здоров'я передається на розгляд Міжнародного Суду ООН [3].

Зазначене положення напряму не надає можливість подавати позов до Міжнародного Суду ООН з приводу порушення правил боротьби з епідеміологічними захворюваннями, оскільки таке питання не є безпосереднім питанням «тлумаченням або застосуванням» Статуту ВООЗ. З іншого боку в залежності від формулювання позов щодо цього може бути витлумачений як такий, що стосується питань застосування Статуту ВООЗ, адже відповідно до його положень ВООЗ є керуючим та координуючим органом з міжнародної роботи із охорони здоров'я [3]. Відповідно, гіпотетично можна розглянути таку правову конструкцію: згідно з положеннями Міжнародних медико-санітарних правил ВООЗ може ініціювати розгляд спору між організацією та державою порушницею Міжнародних медико-санітарних правил в Асамблеї з охорони здоров'я. У випадку якщо Асамблея не зможе вирішити такий спір, він, як такий, що стосується застосування Статуту

ВООЗ (а саме керування та координації міжнародної роботи з охорони здоров'я), передається на розгляд Міжнародного Суду ООН. Зрозуміло, що запропонований варіант є дуже гіпотетичним, адже для його реалізації необхідне не лише проходження всіх зазначених процедур але й дуже точне формулювання предмету спору, щоб він одночасно стосувався як Міжнародних медико-санітарних правил, так і застосування Статуту ВООЗ.

Ще одним гіпотетичним варіантом є ініціювання розгляду спору в межах СОТ. В цьому випадку предметом спору міг би бути позитивний обов'язок держав забезпечувати свободу міжнародної торгівлі, який і був порушений у випадку якщо держава не виконувала заходи введені ВООЗ задля боротьби з епідеміологічною хворобою. В якості прикладу міжнародного спору предметом якого був позитивний обов'язок держав можна назвати справу Іран проти США щодо нафтових платформ, в якому одним із заявлених порушень було перешкоджання свободі торгівлі між цими державами військовими діями [7], що фактично і становило порушення позитивного обов'язку США за Договором про дружбу, економічні відносини та консульські права [8].

В будь-якому випадку, якщо говорити про застосування міжнародних судових та арбітражних механізмів, в кожному окремому випадку необхідно досліджувати відповідну договірну базу держав, залучених до спору, на предмет наявності в них прямої чи опосередкованої згоди на застосування таких механізмів до спорів пов'язаних з протидією епідеміологічним захворюванням. Або ж взагалі такі держави могли надати згоду на обов'язкову юрисдикцію Міжнародного суду ООН [6].

Щодо кардинально іншого підходу до можливості переслідування держав за порушення зобов'язань щодо протидії поширенню епідеміологічних хвороб, а саме можливих позовів приватних осіб, то їх претензії можуть бути пред'явлені в межах міжнародних інвестиційних спорів або через національні судові установи.

Так, інвестори можуть звернутись за відшкодуванням шкоди

завданої їх інвестиціям на території держави, яка не вжила відповідних заходів, рекомендованих ВООЗ задля протидії поширенню епідеміологічної хвороби, якщо така можливість передбачена відповідними договорами про сприяння і взаємний захист інвестицій.

Що ж до національних судових установ – такі позови можуть бути пред'явленні як на території самого держави порушниці, так і в деяких інших державах, законодавство яких передбачає можливість судового переслідування іноземних держав приватними особами. Наприклад законодавство США дозволяє приватним особам пред'являти позови проти іноземних держав у разі порушення останніми міжнародного договору за участю США. І хоча така практика стосується найтяжчих злочинів проти міжнародного права, напевне суди США можуть підтримати позови проти держави, яка не виконала настанови ВООЗ відповідно до Міжнародних медико-санітарних правил.

Із проведеного дослідження стає очевидним, що сучасне міжнародне право містить істотний механізм співпраці держав в сфері боротьби з поширенням епідеміологічних захворювань – Міжнародні медико-санітарні правила. З іншого боку такий механізм не підкріплений засобами, які б з високою долею вірогідності давали можливість притягнути державу, яка не вжила ефективних заходів із протидії розповсюдженню епідеміологічного захворювання, до міжнародно-правової відповідальності. Досліджені міжнародно-правові документи дають можливість застосовувати лише дипломатичні (необов'язкові) засоби вирішення міжнародних спорів. Можливість застосування обов'язкових засобів вирішення спорів (зокрема міждержавних) є суто гіпотетичною та залежать від конкретних обставин справи і держав, які будуть залучені до відповідного спору.

Список використаних джерел та літератури

1. Китай має компенсувати шкоду, нанесену коронавірусом, – звіт Henry Jackson Society. URL: https://24tv.ua/kitay_maye_kompensuvati_shkodu_nanesenu_koronavirusom__zvit_henry_jackson_society_n1311318 (дата звернення: 30.04.2020).

2. Орінда Е.Н. Міжнародно-правове співробітництво у

боротьбі з розповсюдженням інфекційних захворювань в Африці. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjbyN_Q4ZTpAhXYwcQBHVY9BSUQFjACegQIBBAB&url=http%3A%2F%2Fnbuv.gov.ua%2Fj-pdf%2Fvprc_2016_8_30.pdf&usg=AOvVaw2NmZFn6qZYlM8Rtu8U6FWi (дата звернення: 30.04.2020).

3. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_599 (дата звернення: 30.04.2020).

4. Міжнародні медико-санітарні правила (2005 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/897_007 (дата звернення: 30.04.2020).

5. Угода про застосування санітарних і фітосанітарних заходів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_006 (дата звернення: 30.04.2020).

6. Статут Організації Об'єднаних Націй та Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 30.04.2020).

7. Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America). Overview of the case. URL: https://www.icj-cij.org/en/case/90 (дата звернення: 30.04.2020).

8. Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights Between The United States of America and Iran. URL: https://web.archive.org/web/20171031095520/https://www.state.gov/documents/organization/275251.pdf (дата звернення: 30.04.2020).

УДК 341.232.7:351.77

Хендель Н. В., к.ю.н.
(Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3421-3392

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: КООРДИНУЮЧА УНІВЕРСАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЧИ ОРГАН ШВИДКОГО РЕАГУВАННЯ?

Сфера, форма, напрями та види міжнародних відносин еволюціонують із розвитком людства. Сучасним проявом цієї еволюції стало виникнення, подальший розвиток і створення системи міжнародних міжурядових організацій. Взаємний вплив цих інституцій та міжнародного права не визиває сумнівів. Негативні наслідки, як Першої, так і Другої світових воєн, привели до усвідомлення необхідності створення універсальних міжнародних організацій, складність, однак, викликала безпосередньо модель таких (обсяг компетенцій, функцій і т.д.). Кінець XX ст. та початок XXI ст. також впливали на ці процеси. Зміна двополярного світу на однополярний, тенденції багатополярності, глобалізаційні виклики, світові фінансові кризи, пандемії приводять до необхідності модифікації організаційно-правової структури та компетенцій багатьох міжнародних організацій. Не є винятком і міжнародні організації у сфері охорони здоров'я.

Створення ВООЗ знаменувало новий етап в еволюції міжнародного співробітництва у сфері охорони здоров'я та привело до виникнення його нових правових форм. ВООЗ продовжила роботу своїх попередників, Міжнародного бюро громадської гігієни і Організації охорони здоров'я Ліги Націй, з розробки стандартів у сфері санітарної та медичної статистики, лікарських засобів, медичного обладнання; роботи з глобального епідеміологічного нагляду.

Під час створення ООН не раз зазначалося, що члени ООН повинні здійснювати широке міжнародне співробітництво у всіх сферах [1: 531]. Після війни виникла необхідність в єдиному центрі з координації міжнародного співробітництва держав у сфері охорони здоров'я. Для цього завдання було потрібно створення універсальної організації охорони здоров'я, яка об'єднала б зусилля всіх держав для вирішення проблем всесвітньої системи охорони здоров'я.

Тому Конференція Об'єднаних Націй у Сан-Франциско прийняла до уваги пропозиції низки делегацій і визнала значимість співробітництва у сфері охорони здоров'я для створення «умов стабільності й нормального життя» [1: 30]. Питання охорони здоров'я були включені до компетенції Економічної і Соціальної Ради ООН відповідно до Статуту ООН (ст 62). Також на Конференції одноголосно була схвалена декларація, що подали делегації Бразилії та Китаю, в якій пропонувалося, в найближчий час скликати загальну конференцію для створення міжнародної організації охорони здоров'я [3].

У лютому 1946 р. у Лондоні відбулася перша сесія Економічної і Соціальної Ради ООН, на якій було прийнято резолюцію Е/9 про скликання міжнародної конференції для розгляду кола завдань і питань із міжнародного співробітництва у сфері охорони здоров'я та пропозицій щодо створення єдиної міжнародної організації охорони здоров'я ООН [3]. Також резолюція передбачала створення технічного підготовчого комітету для розробки порядку денного міжнародної конференції з охорони здоров'я.

Підготовчий комітет провів свої засідання в Парижі з 18 березня по 5 квітня 1946 р. У його роботі взяли участь фахівці у сфері охорони здоров'я, представники Міжнародного бюро громадської гігієни, Організації охорони здоров'я Ліги Націй, Комітет охорони здоров'я, які мали право дорадчого голосу. На засіданнях делегати від Франції, Великої Британії, США та Югославії розробили меморандум, який був поданий Економічній і Соціальній Раді ООН. У меморандумі зазначалося, що основні свободи людини можуть досягатися і дотримуватися тільки тоді,

коли люди є здоровими, добре харчуються і захищені від хвороб [4: 40]. У червні 1946 р. розпочала свою роботу Міжнародна конференція з охорони здоров'я. У роботі конференції взяли участь представники 64 держав, а також спостерігачі від контрольних влад окупаційних зон Німеччини, Японії, Кореї та від десяти міжнародних організацій. Закінчення конференції ознаменувалося прийняттям трьох міжнародних договорів від 22 липня 1946 р.: Статуту ВООЗ (набрав чинності 1948 р.); Протоколу про ліквідацію Міжнародного бюро громадської гігієни; рішення про те, що на період до набрання чинності Статутом ВООЗ виконання функцій із координації міжнародного співробітництва у сфері охорони здоров'я буде виконувати Тимчасова комісія.

Також на конференції було підтверджено, що зберігають свою силу Міжнародна санітарна конвенція 1926 р. із додатковими угодами 1938, 1944 і 1946 рр. і Міжнародна санітарно-повітряна конвенція 1933 р. із додатковими угодами 1944 і 1946 рр. [5: 464].

Тимчасова комісія ВООЗ була створена 19 червня 1946 р. За дворічний період було виконано великий обсяг роботи щодо створення ВООЗ, а також із реалізації Санітарної Конвенції 1944 р. З 1 грудня 1946 р. на Тимчасову комісію було покладено обов'язки з проведення міжнародної роботи з охорони здоров'я, яку в період війни виконував Комітет охорони здоров'я ЮНРРА [6: 40].

До 7 квітня 1948 р. Статут ВООЗ ратифікували 26 держав-членів ООН, і 24 червня в Палаці націй у Женеві відбулася перша Асамблея охорони здоров'я. 1 вересня 1948 р. Тимчасова комісія припинила своє існування, і всі функції з проведення міжнародної діяльності у сфері охорони здоров'я були покладені на ВООЗ. Наступником функцій Міжнародного бюро громадської гігієни, Організації охорони здоров'я Ліги Націй, Комітету охорони здоров'я ЮНРРА стала ВООЗ. З цього приводу Говард Джонс зазначив, що «прийнятий Статут ВООЗ – показник величезної моральної еволюції, у результаті якої стало неможливим існування такого становища, коли одна частина людства була б здорова, а інша страждала від хвороб» [7: 1034].

У преамбулі до Статуту зазначалося, що, приймаючи його, держави засновують ВООЗ як спеціалізовану установу ООН. На другій сесії Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я кваліфікованою більшістю голосів було прийнято Угоду між ООН та ВООЗ, що набрала чинності 10 липня 1948 р. З цієї дати ВООЗ офіційно є спеціалізованою установою ООН [8: 58-70].

Будучи спеціалізованою установою ООН (ВООЗ перша спеціалізована установа системи ООН) у сфері охорони здоров'я, ВООЗ покликана діяти в ролі керівного і координуючого органу в міжнародному співробітництві в цій сфері. З цією метою Організація встановлює і підтримує співробітництво з ООН, зі спеціалізованими установами, національними урядовими установами охорони здоров'я, із професійними групами, міжнародними неурядовими організаціями і т.д.

ВООЗ несе відповідальність за виконання всіма державами-членами положень Статуту, а саме: досягнення всіма народами можливо вищого рівня здоров'я, вирішення проблем глобальної охорони здоров'я, встановлення норм і стандартів у сфері забезпечення найвищого рівня системи охорони здоров'я та ін. (преамбула Статуту). ВООЗ має функцію контролю за дотриманням реалізації положень Статуту державами-членами шляхом процедури надання останніми щорічних доповідей про стан охорони здоров'я, статистичних даних про детермінанти охорони здоров'я, доповіді про виконання рекомендацій ВООЗ (ст.ст. 61-65).

У свою чергу, ВООЗ у ролі спеціалізованої установи ООН надає Економічній і Соціальній Раді ООН доповіді про прогрес на шляху до досягнення дотримання постанов Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., що належать до сфери охорони здоров'я (ст. 18).

Правосуб'єктність ВООЗ визначають Статут ООН, Статут ВООЗ, угоди ВООЗ із ООН, з державами та іншими міжнародними організаціями, а також міжнародно-правові акти, що належать до права міжнародних організацій (Конвенція про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947 р. та ін.) [9: 32].

Я. Броунлі зазначає такі критерії правосуб'єктності міжнародних організацій: наявність асоціації держав, яка діє на постійній основі, маючи законні цілі та постійні органи; існування відмінностей між організацією та її державами-членами з точки зору юридичних прав та цілей; наявність юридичних прав, які можуть бути реалізовані на міжнародному рівні, а не тільки в рамках національних правових систем одного або декількох держав [10: 410].

Аналізуючи положення Статуту ВООЗ, можна виділити такі ознаки міжнародної правосуб'єктності ВООЗ:

право вступати у правовідносини з державами-членами, державами, які не є членами організації, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями (ст.ст. 3-8, 69-72);

вступаючи у правовідносини з державами-членами, державами, які не є членами організації, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, може укладати з ними міжнародні договори (ст.ст. 68, 70);

до компетенції ВООЗ входить створення норм міжнародного права, проте в суворо обмеженій сфері – охорони здоров'я (ст.ст. 19-21);

держави мають при ВООЗ свої постійні представництва, що мають дипломатичний статус (ст.ст. 67-68);

ВООЗ, її органи, співробітники, представники держав при органах ВООЗ мають дипломатичні привілеї та імунітети (ст.ст. 67-68);

має право застосовувати санкції відносно своїх членів за дії, що порушують положення Статуту ВООЗ, суперечать її принципам і меті (ст. 7);

будучи спеціалізованою установою ООН, на підставі ст. 96 Статуту ООН і ст. 76 Статуту ВООЗ Організація може звертатися за консультативним висновком з будь-якого юридичного питання, що виникає в межах її компетенції, у Міжнародний Суд.

Правовий статус ВООЗ як спеціалізованої установи ООН визначає Угода ВООЗ з ООН 1948 р. Відповідно до положень Угоди 1948 р., можна виділити такі права й обов'язки договірних сторін:

організації мають право здійснювати взаємне представництво з правом участі в обговореннях, однак без права голосу. ООН наділена абсолютним правом участі в роботі будь-яких органів ВООЗ, а та у свою чергу може бути запрошена лише як консультант із питань, що входять до її компетенції, на засідання Генеральної асамблеї ООН. ВООЗ може брати участь у роботі Економічної і Соціальної Ради ООН, будь-якої її комісії і комітету, а також Ради з опіки, коли обговорюються питання, пов'язані з охорони здоров'я (ст. II);

організації взаємно зобов'язалися, після попередніх консультацій, включати до порядку денного роботи своїх органів пункти, які запропонувала інша сторона (ст. III);

визнання ВООЗ за ООН права надавати рекомендації за погодженням політики та діяльності ВООЗ з іншими спеціалізованими установами (ст. IV);

обов'язок ВООЗ сприяти таким органам ООН, як Рада Безпеки і Рада з опіки (ст.ст. VII, VIII);

ВООЗ зобов'язалася надавати Міжнародному Суду будь-яку інформацію, що стосується справ, які перебувають на його розгляді (ст. X);

ВООЗ і ООН установили співробітництво з адміністративних і бюджетно-фінансових питань, у формі взаємних консультацій для найбільш раціонального використання фінансових коштів і адміністративних служб, що виключить дублювання і конкуренцію (ст.ст. XV, XVI);

ВООЗ і ООН повинні здійснювати взаємний обмін інформацією і документацією (ст.ст. V, VI);

всі регіональні органи ВООЗ повинні співпрацювати з регіональними органами ООН (ст. XI).

А.І. Дмитрієв визначає чотири ознаки спеціалізованої установи ООН: міжурядовий характер установчих актів; широка міжнародна відповідальність, визначена статутом; здійснення діяльності в соціально-економічній і гуманітарній галузях; наявність зв'язку з ООН [11: 160]. Такі ознаки має і ВООЗ.

Відповідно до цілей і завдань ВООЗ створена її організаційно-правова структура. Відповідно до ст. 9 Статуту

ВООЗ, роботу здійснюють три головні органи ВООЗ, а саме: Всесвітня асамблея охорони здоров'я; Виконком; Секретаріат.

Основними напрямами діяльності ВООЗ є: науково-дослідна діяльність; освітня діяльність і поширення інформації; технічне співробітництво; вертикальні програми; співробітництво з іншими міжнародними організаціями – для досягнення мети Організації (на основі ст. 2 Статуту).

На Організацію покладено обов'язок запровадити і підтримувати необхідні статистичні та епідеміологічні служби, міжнародну номенклатуру хвороб, причин смертності та практики громадської охорони здоров'я. У рамках Організації також проводиться робота зі стандартизації діагностичних процедур, вимог щодо харчових, біологічних, фармацевтичних та інших аналогічних продуктів. Цей вид діяльності вимагає наявності великого обсягу інформації. Для полегшення збору даних Статут зобов'язує держави-члени подавати Організації щорічні доповіді, включаючи статистичні та епідеміологічні (ст. 64 Статуту ВООЗ).

Важливою функцією ВООЗ є стимулювання досліджень у сфері охорони здоров'я (пп. J і n ст. 2 Статуту ВООЗ). З цією метою стали скликатися міжнародні конференції, симпозіуми, з'їзди. Даний напрям у рамках ВООЗ набув високого ступеня інституалізації завдяки експертній діяльності. У рамках ВООЗ діють комітети експертів, які складаються з представників різних держав. Їхню діяльність регулює Положення про списки експертів і комітети експертів [12]. Списки експертів складає Генеральний директор із числа відомих фахівців, таким чином, щоб забезпечити можливо більш широке географічне охоплення. Списки експертів створені за такими напрямами: вірусні хвороби, серцево-судинні хвороби, міжнародна фармакопея та фармацевтичні препарати, психічне здоров'я і професійна гігієна [13].

Крім доповідей експертів, ВООЗ використовує при розробці та реалізації програм дослідження дослідних і наукових груп, а також результати діяльності центрів і національних установ, що співпрацюють із ВООЗ, міжнародних міжурядових організацій, що визнала ВООЗ. Умови співробітництва з дослідними установами закріплені в Положенні про дослідницькі та наукові

групи, співпрацюючи установи та інші механізми співробітництва [14: 150]. Робота дослідних і наукових груп у цілому аналогічна роботі комітетів експертів.

Наукові групи, за завданням ВООЗ, розглядають і аналізують дослідження, що проводяться в різних галузях медицини й охорони здоров'я, для того, щоб визначити нові пріоритетні напрями роботи, падають Організації доповіді по певних темах, виносять консультативні рекомендації з проблем охорони здоров'я, що перебувають на стадії розробки у ВООЗ і т.д.

Центри, які співпрацюють із ВООЗ, будучи постійно діючими установами, роблять великий внесок у розвиток програм, як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Установа, яку вибрала держава, згодом оголошується «установою, що визнала ВООЗ». Між ними укладається угода з перерахуванням обов'язків сторін. Вони працюють спільно з ВООЗ у таких сферах, як сестринська справа, професійна гігієна, інфекційні хвороби, психічне здоров'я, хронічні захворювання і технології охорони здоров'я [15].

Особливий статус має Міжнародне агентство з вивчення раку (англ. – International Agency for Research on Cancer (IARC), фр. – Centre International de Recherche sur le Cancer (CIRC)), що було створено 20 травня 1965 р. рішенням Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я[1]. Правовий статус Міжнародного агентства з вивчення раку визначається його Статутом [16: 196]. Метою Міжнародного агентства з вивчення раку є сприяння міжнародному співробітництву в сфері наукових досліджень із раковими захворюваннями. Його початковими засновниками стали Велика Британія, Німеччина, Італія, Франція і США. У даний час членами Міжнародного агентства з вивчення раку є 27 держави[2]. Міжнародне агентство з вивчення раку має свій власний бюджет, що складається з внесків держав-учасниць. Брати участь у роботі Міжнародного агентства з вивчення раку мають право тільки держави-члени ВООЗ.

Отже, інституційна складова розвитку наукових напрямів у рамках ВООЗ включає комітети експертів, національні центри

з досліджень охорони здоров'я, які є «установами, що визнала ВООЗ», з яких Міжнародне агентство з вивчення раку має статус самостійної спеціалізованої міжнародної інституції.

1972 р. у рамках ООН були створені спеціальні дослідницька та освітня Програми наукових досліджень у сфері репродукції людини, що охоплюють дослідження серед людей і тварин (HRP). Вони проводяться спільно з Програмою розвитку ООН (ПРООН), Фондом ООН із народонаселення (ЮНФПА) та Світовим банком, а з 1 грудня 2012 р. – ЮНІСЕФ [18]. Також у Програмах беруть участь понад 100 національних наукових установ, половина з яких має статус центру, який співпрацює з ВООЗ.

У спеціальній програмі у сфері дослідження тропічних хвороб також беруть участь ПРООН, ЮНІСЕФ, ВООЗ та Світовий банк. Група з огляду науково-дослідних проектів ВООЗ (RP2) розглядає всі проекти Програми наукових досліджень у сфері репродукції людини, що охоплюють дослідження серед людей і тварин.

У листопаді 2009 р. у рамках Глобальної програми з грипу ВООЗ провела нараду за участі наукових дослідників, організацій, які фінансують, осіб, що формують політику у сфері охорони здоров'я, та інших представників органів громадської охорони здоров'я із 35 держав для оцінки наукових досліджень, що проводяться в галузі грипу, і їх впливу на громадську охорони здоров'я, а також для вироблення рекомендацій щодо високопріоритетних досліджень за п'ятьма напрямами [19].

Таким чином, слід виділити програми, що розробила ООН, у яких ВООЗ виконує координаційну функцію, і безпосередньо програми ВООЗ.

У європейському регіоні функціонує Європейський дорадчий комітет з наукових досліджень у сфері охорони здоров'я, основними завданнями якого є оцінка наукових досліджень у сфері охорони здоров'я в Європі та виявлення прогалин у використанні даних досліджень при формуванні політики у сфері охорони здоров'я. Також Комітет консультує директора Європейського регіонального бюро ВООЗ щодо стратегічних напрямів для наукових досліджень у регіоні [20].

Таким чином, серед напрямів діяльності ВООЗ важливе і перспективне місце посідає проведення наукових досліджень у сфері охорони здоров'я. Його правова регламентація основана на положеннях Статуту ВООЗ і договорах з іншими міжнародними організаціями та нормах внутрішнього права ВООЗ. Важливе значення має координація цієї діяльності з національними науково-дослідними інституціями.

Наступним напрямом міжнародного співробітництва у сфері охорони здоров'я є освітня діяльність ВООЗ. Освітні програми ВООЗ спрямовані, насамперед, на надання допомоги державам у формуванні ефективних національних систем охорони здоров'я. ВООЗ неодноразово надавала допомогу державам у створенні медичних навчальних закладів або поліпшенні якості викладання медичних дисциплін у вже існуючих. З цією метою ВООЗ направляла до держави викладацькі групи, а також виплачувала стипендії на навчання. Підвищення кваліфікації фахівців у сфері охорони здоров'я сприяють також конференції і симпозіуми, що проводяться ВООЗ.

З освітньою діяльністю ВООЗ тісно пов'язано поширення інформації з питань охорони здоров'я. Для здійснення своїх програм ВООЗ збирає величезну кількість інформації з різних сфер охорони здоров'я. Ця інформація стосується як епідеміологічної ситуації у світі, так і нових методик, технологій у галузі медицини, фармацевтики, процесів планування та адміністрування національних систем охорони здоров'я, моніторингу законодавства держав-членів у сфері охорони здоров'я на основі щорічних доповідей держав-членів. Під егідою ВООЗ щорічно випускається величезна кількість збірників, брошур та буклетів, присвячених окремим питанням охорони здоров'я.

Основною метою Бюлетеня ВООЗ є сприяння обміну інформацією між представниками сфери охорони здоров'я. У ньому розглядаються законодавчі акти у сфері охорони здоров'я, статистичні дані, результати наукових досліджень та дискусії з питань політики охорони здоров'я. Аналогічні видання видаються також і на регіональному рівні: Медичний журнал

Східного Середземномор'я випускає Регіональне бюро ВООЗ для держав Східного Середземномор'я; Панамериканський журнал громадської охорони здоров'я випускає Панамериканська організація охорони здоров'я. Також періодичним виданням є Міжнародний збірник законодавчих актів держав-членів у сфері охорони здоров'я. З 1981 р. за рішенням Виконкому видається «Всесвітній форум охорони здоров'я: Міжнародний огляд розвитку охорони здоров'я». Щорічно, починаючи з 1995 р., ВООЗ подає результати моніторингу стану світової охорони здоров'я у Доповіді про всесвітню охорону здоров'я.

Таким чином, освітня діяльність і поширення інформації є вкрай важливими напрямами. Завдяки розширенню знань та новітніх розробок, інформація ВООЗ сприяє підвищенню ефективності національних систем охорони здоров'я.

Також, наразі існує глобальна криза в галузі трудових ресурсів у сфері охорони здоров'я, для якої характерні гостра нестача працівників у сфері охорони здоров'я та їх нерівномірний розподіл, особливо в Африці на південь від Сахари [21]. Тому в резолюціях ВООЗ з міграції (WHA 57.19) і швидкого збільшення масштабів підготовки працівників охорони здоров'я (WHA 59.23) державам-членам пропонується створити механізми, призначені для кращого утримання працівників охорони здоров'я. У Кампальській декларації міститься заклик до урядів «забезпечити належні стимули, а також можливості, що надаються, і безпечні умови для роботи з метою ефективного утримання та справедливого розподілу трудових ресурсів охорони здоров'я» [22]. Саме на цьому фоні ВООЗ розпочала процес розробки, що ґрунтується на фактичних даних рекомендацій для держав щодо регулювання важливих питань утримання та справедливого розподілу працівників охорони здоров'я.

Одним із напрямів діяльності ВООЗ є надання технічної допомоги державам на їхній запит або за їхньою згодою. Ця допомога спрямована на розвиток національних систем охорони здоров'я, розширення переліку медичних послуг, що надаються, проведення операцій з усунення наслідків надзвичайних ситуацій, сприяння ліквідації епідемічних та ендемічних інфекційних

захворювань. Для виконання цих функцій Організація також розробляє і виконує різні програми. Важливим принципом здійснення цієї діяльності є принцип невтручання у внутрішні справи держави, закріплений у Статуті ООН та Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р.

Необхідність надання допомоги державам особливо гостро виникла після закінчення Другої світової війни. Програми допомоги були в основному спрямовані на виплату стипендій і створення місій у державах для формування кваліфікованого медичного персоналу та боротьби з інфекційними захворюваннями. З часом частина програм ВООЗ із надання допомоги державам була інтегрована до Програми розвитку ООН. Надання технічної допомоги державам було актуальним у 1960-х роках у наслідок процесів деколонізації.

1975 р. Асамблея прийняла Резолюцію про форми надання допомоги державам-членам, а саме: створення та зміцнення національних систем охорони здоров'я; формування персоналу всіх рівнів; розробка на науковій основі ефективних методів боротьби з інфекційними захворюваннями; формулювання рекомендацій щодо норм і стандартів у сфері охорони здоров'я.

1977 р. при прийнятті бюджету ВООЗ переглянула свій підхід до надання допомоги державам. З того часу використовується термін «технічне співробітництво», який точніше відображає суть діяльності – ВООЗ діє спільно з державами, а не виконує для них якусь роботу. Новий підхід передбачає не тільки взаємодію ВООЗ і держави, яка потребує допомоги, а й співробітництво держав, що розвиваються, між собою.

Основною проблемою технічного співробітництва є витрати, яких держави змушені зазнати для отримання допомоги. Співробітництво також передбачає консультування держав з будь-якого питання у сфері охорони здоров'я.

Таким чином, важливим напрямом діяльності ВООЗ є надання технічної допомоги. Правове регулювання цієї діяльності основане на положеннях Статуту ВООЗ та угодах з державами-членами.

Окремим напрямом діяльності ВООЗ є проведення вертикальних програм, які становлять собою затверджений план дій, спрямований на досягнення конкретного результату щодо певного захворювання, для чого спеціально створюється структурний підрозділ.

Керівництво програми здійснює ВООЗ (Комітет Виконкому), яка приймає всі фінансові, кадрові та технічні рішення, у той час як виконання програми відбувається в державах, що є частиною того чи іншого регіону, тобто входять у структуру регіонального бюро ВООЗ. На нашу думку, подібне «втручання» в діяльність регіональних директорів, з одного боку, викликає невдоволення останніх, а з іншого – зміцнює статус ВООЗ, як центральної Організації.

Як зазначає Б. В. Ганюшкін, перша масштабна програма, яку розпочала ВООЗ 1955 р. з викорінення малярії, так і не була реалізована з об'єктивних причин [23: 51-52]. Наступна програма з викорінення віспи, розпочата 1966 р., досі вважається головним успіхом, що досягла Організація в процесі її діяльності. Також успішно проходить програма з боротьби з онкоцеркозом у Західній Африці.

1992 р. ВООЗ прийняла Глобальну стратегію з боротьби зі СНІДом. Стратегія була, перш за все, спрямована на прийняття в державах правових норм, що забороняють дискримінацію хворих, забезпечують доступність медичного обслуговування для цих осіб. До реалізації Стратегії також були залучені інші спеціалізовані установи ООН та неурядові організації. Однак ВООЗ виявилася нездатною впоратися з координацією діяльності різних організацій у справі боротьби зі СНІДом. Тому Комітет управління програмою рекомендував створення спеціальної координаційної групи. Так, була створена програма ЮНЕЙДС. Основним завданням цієї програми є зниження темпів розповсюдження цього захворювання.

Таким чином, можливо говорити, що в рамках ВООЗ існує система програмного регулювання. Ми згодні з Б. В. Бабіним, який підрозділяє програми ВООЗ на програми, спрямовані на реалізацію її мандату (наприклад, Глобальна стратегія з

харчування, фізичної активності та здоров'я 2004 р.) та внутрішні програми (такі як Одинадцята загальна програма роботи ВООЗ) [24: 275].

Важливим напрямом у діяльності Організації для досягнення статутних мети і завдань є співробітництво ВООЗ з іншими міжнародними організаціями. Співробітництво ВООЗ з ООН та іншими міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, а також з національними організаціями, як урядовими, так і неурядовими (з національними організаціями відносини допускаються лише за згодою відповідного уряду), здійснюється на основі спільної угоди (ст. 71 Статуту). В угоді, як правило, обговорюються напрями і форми співробітництва, питання взаємного представництва на засіданнях керівних органів, обмін інформацією та статистичними даними, проведення спільних досліджень, фінансування спільних програм, адміністративно-технічне співробітництво і т.д.

[1] У 1963 р. президент Французької Республіки, генерал Шарль де Голль озвучив ініціативу групи французьких учених, які закликали держави виділити 0,5% національного військового бюджету на боротьбу з «спільним ворогом» – раковими захворюваннями.

[2] До Міжнародного агентства з вивчення раку приєдналися Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Данія, Фінляндія, Індія, Іран, Ірландія, Японія, Марокко, Норвегія, Нідерланди, Катар, Республіка Корея, РФ, Іспанія, Угорщина, Швеція, Швейцарія та Туреччина [17].

Список використаних джерел та літератури

1. Международные отношения после второй мировой войны (1945–1949 гг.) / под ред. А. Г. Милейковского. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1962. – Т. 1.

2. Михайлов В. С. История международного здравоохранительного права / В. С. Михайлов. – Владивосток, 1984.

3. Тобес Б. Право на здоровье: теория и практика

[Електронний ресурс] / Б. Тобес. – Режим доступу : http://krotov.info/lib_sec/19_t/tob/es_01.htm

4. Первые десять лет Всемирной организации здравоохранения / ВОЗ. Женева, 1963.

5. Международное право / под общей ред. Е. А. Коровина. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1951.

6. Розанов Л. Л. Социально-экономические и политические аспекты деятельности Всемирной организации здравоохранения / Л. Л. Розанов. – М. : Издательство «Наука», 1972.

7. Jones H. Origins of International Health Work / British Medical Journal. – 1950. – № 1.

8. Соглашение между Организацией Объединенных Наций и Всемирной организацией здравоохранения. Основные документы. ВОЗ. Женева. 2003 г.

9. Шибаева Е.Л. Право международных организаций. М., 1986.

10. Броунли Я. Международное право. Книга вторая. – М.: Издательство «Прогресс», 1977.

11. История международного права / авт. кол. ; под ред. А. И. Дмитриева, У. Э. Батлера. – 2-е изд., доп. и перераб. – О. : Фенікс, 2013.

12. Резолюция WHA 49.29. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://apps.who.int/gb/archive/r/

13. EB 107/24 Add. 1 . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EBl07/re24al.pdf.

14. Принято на 69-ой сессии Исполнительного комитета резолюцией F.B69.R21. Documents fondamentaux, OMS, Geneve. 1999.

15. Сотрудничающие центры ВОЗ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/collaboratingcentres/ru/index.html

16. Основные документы ВОЗ. Женева, 1983.

17. International Agency for Research on Cancer. Membership. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iarc.fr/en/about/membership.php

18. Программа HRP - научные исследования в области репродукции человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/reproductivehealth/hrp/ru/

19. Report of the first global consultation: WHO public health research agenda for influenza. Geneva: World Health Organization; 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/influenza/resources/research/2010_11_report_of_the_first_global_consultation_november_2009.pdf

20. European Advisory Committee on Health Research / Second Meeting, Copenhagen, Denmark, 20–21 September 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/181477/e96754.pdf

21. Трудовые ресурсы здравоохранения. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/hrh/ru/

22. Доступ к работникам здравоохранения в отдаленных и сельских районах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.who.int/hrh/retention/home/ru/index.html

23. Ганюшкин Б.В. Всемирная организация здравоохранения. М., 1959 г.

24. Бабін Б. В. Програмне регулювання у сучасному міжнародному праві: еволюція, форми та механізми реалізації : монографія / Б. В. Бабін ; за заг. ред. М. О. Баймуратова. – О. : Фенікс, 2012.

УДК 341.1:342.721

Ю.В.Чайковський, к.ю.н,
(Національний університет
“Одеська юридична академія”, м.Одеса),
0000-0003-0435-8723

ВІЛЬНИЙ РУХ ОСІБ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ: ВІД ІДЕЇ ДО ВТІЛЕННЯ У ЄС

Як не дивно, свобода переміщення осіб через кордони держав в історії людства більше була правилом, ніж виключенням. Більше того, у XVI - XVIII століттях, коли відбувалося становлення

національної держави та територіального суверенітету, воно не збігалося із введенням прикордонного контрюлю. Тривалий час обмеження навпаки більше накладалися на внутрішнє пересування як громадян, так і негромадян всередині території кожної держави (переважно з потреб оподаткування). Навпаки, доступ іноземців традиційно розглядався як спосіб зміцнення влади приймаючої держави (переважно з демографічних та економічних міркувань). Таке відношення преваліювало з XIX століття й до введення імміграційного контролю на рубежі XX століття.

XIX століття, як правило, зображується як золота доба свободи пересування. Це розуміння твердо базувалося на трансатлантичній міграції з Європи до Америки з 1850 по 1914 рік що традиційно має назву «час свободи масової міграції». Це, однак, була лише одна форма міграції серед багатьох інших. XIX століття стало свідком великого різноманіття міграційних потоків, включаючи внутрішньоєвропейську міграцію, колоніальну міграцію у Африці й Азії. Не лише міграція сталася у масових масштабах, але це був також всесвітньопоширений феномен, що охопив багато регіонів.

Історичний досвід свідчить, що міграційні процеси носять, як правило, природний характер, висловлюючи синтез об'єктивних потреб людей і їх суб'єктивних інтересів. Міграція стала предметом роздумів багатьох великих мислителів і видатних філософів, соціологів, економістів, істориків, демографів, політологів минулих років – Г. Гроція, Ф. де Вітторіа, І. Канта, Е. Ваттеля, Г. Мартенса, А. Сміта, Й. Блюнчлі, а також відомих юристів-міжнародників сучасності – Б. Опескіна, Р. Перручуда, В. Чітейла, Д. Хеттавея, З. Черніловського, А. Абашидзе, П. Бірюкова, М. Богуславського, А. Вилєгжаніна, Л. Галенської, Ю. Колосова, С. Черніченко, Н. Зінченко, Ю. Римаренка та ін.

Право доступу іноземців історично було навіть закріплено у конституціях декількох держав, так само, як і у численних двосторонніх міжнародних договорах. Можна додати, що внутрішньодержавне право передбачало право держави депортувати іноземців, проте воно рідко використовувалося на

практиці і зазвичай обмежувалося застосуванням до проблемних осіб та ворогів держави. Деякі держави, звісно ж, були меньш ліберальними ніж інші по відношенню до іммігрантів: дякі з них – такі як Франція чи Німеччина – вже мали зачатки втручання бюрократів у контроль над іноземним населенням. Більше того, перші спроби контролю ідентифікації та мобільності іноземців були частиною більш широкої еволюції європейських держав та певного роду інституціалізацією ідеї національної держави у перспективі як однорідної етнокультурної одиниці. Однак, цей повільний та поступовий процес не був ефективним протягом деякого часу тому що він вимагав створення ретельної бюрократичної системи та застосування технологій, що лише поступово починали застосовуватися, ті процеси, що інтенсифікувалися лише наприкінці XIX століття.

Якщо звернутися до поширених поглядів того часу, правова доктрина XIX століття використовувалася для формування ролі міжнародного права у регулюванні міграції та відносини між вільним рухом осіб та державним суверенітетом. Аж до кінця XIX ст. більшість дослідників визнавали свободу пересування як встановлену практикою, на відміну від державного суверенітету, що розглядався як встановлений принцип міжнародного права.

Відмічаючи, що держава може заборонити вхід іноземцям в силу власного територіального суверенітету, німецький юрист та дипломат Георг Фредерік фон Мартенс відмічав, що свобода доступу на територію залишається нормою у Європі. Зокрема, зазначав він, «насьогодні, однак, немає влади у Європі відмовити, у мирний час, надати такий дозвіл суб'єктам іншої влади; ані є навіть необхідність для таких суб'єктів питати дозволу входу на територію та провозити свою власність на її територію. Таким чином, свобода входу та проходу може розглядатися як повсюдно встановлена між владами у Європі».

Один із найбільш видатних юристів-міжнародників XIX століття швейцарець Йоган Блюнчлі присвятив довгі дискусії правам та обов'язкам держави стосовно іноземців у своєму підручнику «Сучасне міжнародне право». Професор Хейдельбергського університету спершу відмітив, що свобода

еміграції визнана більшістю європейських держав і, як результат, як власні громадяни, так й іноземці вільні покидати територію держави їх постійного поживання. Обговорюючи доступ на територію він відмічає, що: «жодна держава не має жодного права абсолютно заборонити доступ іноземцям на власну територію» як правило, засноване на «цивілізованому міжнародному праві, що зобов'язує захищати мирні відносини між людьми».

Для Блюнчлі, «держави є членами людського співтовариства; вони зобов'язані поважати ті ланки, що єднають народи між собою; їх суверенітет не є абсолютним правом; він обмежений міжнародним правом». У час панування свободи пересування, він відмічає, що держави можуть все ж заборонити доступ на територію деяким іноземцям на специфічних підставах. Така заборона доступу тим не менше повинна бути обов'язково виправдана з міркувань публічного порядку та публічної безпеки, тому що, у іншому випадку це буде розходитися із принципом свободи міжнародних відносин між державами. Коротко кажучи, свобода пересування залишається правилом, проте державний суверенітет може виправдати виключення із цього згаданого права коммунікації між людьми.

Початок XX століття із двома світовими війнами не сприяв розвитку права на вільне переміщення осіб на європейському континенті, навпаки, в цей період довіра до осіб-іноземців була підірвана, а про повернення до цієї ідеї ми можемо говорити лише із початком інтеграційних рухів у Європі. Апогеєм цього процесу та безпрецедентним поштовхом свободи переміщення осіб став Європейський Союз.

Європейський Союз є зразком права на вільний рух для широкої кількості регіональних структур, спрямованих на сприяння мобільності та економічної інтеграції. Вільний рух був задуманий як засіб встановлення внутрішнього ринку серед його держав-членів, перш ніж стати наріжним каменем усього будівництва та ідентичності ЄС.

Хоча ЄС часто зображується як найсучасніший режим вільного руху, його становлення є результатом тривалого та поступового процесу, розпочатого в 1957 р. Римським договором

про створення Європейського економічного співтовариства [1]. Вільне пересування спочатку було введене лише для працівників, і у такому вигляді воно існувало до 1968 року з певними змінами, внесеними після прийняття декількох підзаконних актів. Тоді право на вільний рух поступово розширювалося, включаючи інші категорії осіб, і, нарешті, поширилося на всіх громадян ЄС, особливо через створення громадянства Союзу в 1993 році [2], а також прийняття Шенгенської угоди 1985 року та її імплементацію до законодавства ЄС у 1999 році. Паралельно з цим безпрецедентним, хоча і поступовим процесом дозрівання, скасування внутрішніх кордонів на всій території ЄС було доповнено безліччю правових інструментів для посилення контролю за імміграцією на зовнішніх кордонах Європейського Союзу.

Внаслідок такого розвитку, право громадян ЄС на вільний рух наразі регулюється складним і часто незрозумілим режимом, заснованим на широкій кількості правових інструментів. Незважаючи на політизацію вільного руху, на прикладі референдуму у Великобританії у 2016 році, створення зони, на якій забезпечується вільний рух людей через внутрішні кордони, залишається одним із головних досягнень ЄС. Якщо основні виклики мають передусім політичний характер з правової точки зору, режим вільного руху ЄС може вирішувати проблеми держав-членів шляхом типового балансуючого акта, згідно з яким принцип вільного руху обумовлюється кількома умовами та винятками.

Як і у багатьох інших регіональних режимах вільного руху, ступінь права на вільний рух насамперед залежить від тривалості перебування на його території. Право в'їзду та переміщення по території будь-якої держави-члена надається на три місяці будь-яким громадянам ЄС, а також громадянам третіх країн, які мають дійсну візу або дозвіл на проживання. Відповідно до Кодексу шенгенських кордонів, статті 22, «внутрішні кордони можуть перетинатися в будь-якій точці без прикордонної перевірки осіб незалежно від їх громадянства» [3]. Однак скасування прикордонного контролю в межах ЄС має кілька винятків. Зокрема,

це не перешкоджає здійсненню поліцейських повноважень держав-членів (у тому числі у їх внутрішніх прикордонних зонах) за умови, що це не має ефекту, еквівалентного перевірці кордонів.

Крім того, будь-яка держава-член може у виключних випадках повторно запровадити прикордонний контроль протягом обмеженого періоду часу, коли «існує серйозна загроза державній політиці або внутрішній безпеці». Така серйозна загроза включає не лише типові проблеми безпеки (наприклад, боротьбу з тероризмом та організованою злочинністю). Починаючи з 2013 року, до нього також можна звернутись «у виняткових обставинах, коли загальне функціонування зони без контролю за внутрішнім кордоном піддається небезпеці внаслідок постійних серйозних недоліків, пов'язаних із контролем зовнішніх кордонів» (стаття 29). Це сталося, наприклад, під час кризи сирійських біженців у Греції. Однак, як виняток із принципу вільного руху, повторне введення прикордонного контролю на внутрішніх кордонах повинно відповідати іншим істотним та процесуальним вимогам. Найголовніше, що прикордонний контроль залишатиметься «тимчасовим» і «може бути знову введений як крайній спосіб». Причини, обсяг та тривалість цього повторного введення «суворо не повинні перевищувати необхідного для реагування на серйозну загрозу часу» та про повинно бути повідомлено державам-членам та Комісії.

Дотримуючись подібної схеми, право на проживання на термін більше трьох місяців регулюється спеціальним правовим режимом, заснованим насамперед на Директиві 2004/38/ЄС про право громадян Союзу та членів їх сімей на переїзд та вільне проживання на території держави-члена [4]. Згідно зі статтею 7, право на проживання надається всім громадянам ЄС, якщо вони підпадають під одну з трьох наступних категорій: вони (а) є працівниками або самозайнятими особами в приймаючій державі-члені або (б) мати достатні ресурси для себе та членів їхніх сімей, щоб не навантажувати систему соціальної допомоги приймаючої держави-члена та мати повне страхове забезпечення на випадок хвороби у приймаючій державі-члені; або (в) є студентами, які зараховані до приватного чи державного закладу, що

акредитовані або фінансуються приймаючою державою-членом та мають повне страхування на випадок хвороби у приймаючій державі-члені та запевняють відповідний національний орган достатніми ресурсами для себе, щоб не стати навантаженням на систему соціальної допомоги. Крім того, право на проживання та співвідносне право на працю поширюються на членів сім'ї громадян ЄС, які не є громадянами держави-члена.

Хоча право на проживання тягне за собою рівноправне ставлення до громадян країни перебування, цей широкий режим вільного пересування далеко не абсолютний. Директива 2004/38 передбачає два основних винятки. По-перше, з метою боротьби зі зловживаннями вільним переміщенням у праві на в'їзд та проживання може бути відмовлено або таке право може бути відкликано у випадках «зловживань правом чи шахрайства, наприклад, фіктивного шлюбу» (стаття 35). Ці поняття залишаються на оцінку державам-членам за умови, що їх рішення пропорційні та піддані праву на оскарження. По-друге, держави-члени можуть обмежувати свободу пересування та проживання громадян ЄС та членів їх сімей «з мотивів державної політики, громадської безпеки чи охорони здоров'я» (стаття 27). З метою збереження самого обґрунтування вільного переміщення всередині ЄС жодна з цих підстав не може бути покликана «служити економічним цілям» (наприклад, захист ринку праці).

Незважаючи на те, що основи охорони здоров'я обмежені дуже вузьким набором обставин, держави-члени користуються більш широкою оцінкою щодо понять публічної політики та громадської безпеки. Однак Директива 2004/38 передбачає певні вказівки щодо того, щоб ці обмеження приймалися лише в кожному конкретному випадку. Таким чином, крім загального принципу пропорційності, будь-які обмеження, засновані на державній політиці або громадській безпеці, повинні «ґрунтуватися виключно на особистій поведінці відповідної особи», яка повинна представляти «справжню та достатньо серйозну загрозу, що зачіпає основні інтереси суспільства». Директива 2004 року також передбачає кілька матеріальних та процедурних гарантій у разі вигнання.

Хоча більшість дискусій про вільний рух зосереджені на ЄС, багато інших комплексних режимів мобільності встановлено на Європейському континенті. Вони, зокрема, включають Бенілюкс, Раду Європи, Європейський економічний простір, Європейську зону вільної торгівлі, СНД. Проте саме у Європейському Союзі найкраще втілено ідею вільного руху осіб, що бере свої витоки у Середньовічній доктрині міжнародного права.

Список використаних джерел та літератури

1. Римський договір про створення Європейського економічного співтовариства 1957 р. // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017

2. Договор о Европейском Союзе 1992 г. // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029

3. Регламент (ЕС) 2016/399 Европейского Парламента и Совета от 9 марта 2016 г. О Кодексе Союза о режиме пересечения людьми границ (Шенгенском кодексе о границах) // Режим доступу: https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/reglament-es-2016-399-evropejskogo-parlamenta-i-soveta-ot-9-marta-2016-g-o-kodekse-soyuza-o-rezhime-peresecheniya-lyudmi-granits-shengenskom-kodekse-o-granitsah/

4. Директива 2004/38/ЕС Европейского Парламента и Совета от 29 апреля 2004 г. // Режим доступу: https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/dokumenty-o-pravah-cheloveka-i-grazhdanina/normativnye-akty-o-svobode-peredvizheniya-tovarov-lits-i-uslug/direktiva-2004-38-es-evropejskogo-parlamenta-i-soveta-ot-29-aprelya-2004-g/

УДК 348.1/.7:341

О.Г. Широкова-Мурараш, к.і.н., доцент
кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
А.А. Іванова, студентка,
(Національний авіаційний університет, Київ)

ВНЕСОК КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ, ЗМІЦНЕННЯ МИРУ ТА БЕЗПЕКИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Постановка проблеми. Питання збереження миру залишається найголовнішим завданням міжнародного права та цінністю людства, тому виявлення та підтримка усіх факторів та чинників, що сприяють його ефективному вирішенню або, навпаки, гальмують, становіть для науковців особливий інтерес. Католицька церква, яка з самого початку взяла на себе функцію духовного пастиря європейських народів, є важливою соціально-історичною силою, що впливає на всі найважливіші події та процеси сучасного суспільства в якості суб'єкта міжнародного права та учасника міжнародних відносин. Вже давно визнане, що європейська наука міжнародного права має свої витоки у лоні Католицької церкві, завдяки чому міжнародне право тривалий час називали правом «християнських народів». Питання миру, а разом з ним засудження війн завжди було у центрі уваги християнської релігії та церкви. Сучасна доктрина миру католицької церкви базується на багатовікових філософсько-релігійних та політико-правових розробках на основі спільного співіснування без воєн та конфліктів між народами та державами. Однак, будучи з самого початку релігією пацифізму, поступово християнство набуває і протилежних ідей: від концепції «справедливої війни» у Середньовіччі до випадків виправдання імперіалістичних воєн псевдохристиянською риторикою у XX ст. [3: 92-93]. У зв'язку з чим питання про роль Католицької церкви у збереженні миру на певних етапах історичного розвитку набуло дискусійного характеру. В той же час пошук ефективних засобів підтримання

сучасного миропорядку привертає увагу юристів-міжнародників до католицької концепції міжнародного права та позиції католицької церкви щодо зміцнення миру та безпеки, що має важливе значення для розвитку науки та практики міжнародного права.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання про вплив католицької церкви на розвиток міжнародного права та його окремих інститутів в український науці міжнародного права досліджували таки вчені як А.І. Дмитрієв (в межах розробки власної оригінальної концепції міжнародного канонічного права), М.О. Медведєва, О.О. Мережко, М.І. Отрош та інш. Сучасні виклики міжнародному праву, загроза порушення миру та безпеці в окремих куточках світу вимагає більш ретельного дослідження практики католицької церкви в утвердженні миру та вирішенні міжнародних спорів саме на сучасному етапі, на що і звертається увага у даній статті.

Виклад основного матеріалу. В лоні католицької церкві перебуває на сьогодні більше мільярда віруючих. Вона має свій політико-правовий центр - Ватикан, який вважається державою-містом і є суб'єктом міжнародного права. Але з цього приводу, як зазначає Олександр Мережко, немає одностайної позиції. Деякі автори уточнюють, що суб'єктом є не сам Ватикан, а Святий Престол (the Holy See), оскільки саме від його імені, а не Ватикану, укладаються договори [1: 155]. Сучасний Ватикан проводить активну зовнішню політику і здійснює широку дипломатичну діяльність, свідченням чого є досить численні міжнародні договори (конкордати). Впродовж багатьох століть Римо-католицька церква сформувала власну концепцію міжнародного права, яка базується на християнській теорії природного права.

Раннє християнство було релігією пацифізму, спираючись на те, що Христос заборонив своїм послідовникам брати участь у війні і вдаватися до якогось насильства. Однак, поступово християнство починає пристосовуватися до політичних реалій. У працях ранньохристиянських авторів є певне протиріччя між християнським ідеалом миру та розумінням необхідності військової служби для суспільства. Це питання стає особливо

вагомим починаючи з IV століття, коли християнство набуло правового статусу та державної підтримки з боку Римської імперії. З часом його миролюбна сутність зазнала ревізії: християнські теологи починають шукати виправдання для участі християн у війнах. Прикладом такої ревізії стала концепція «справедливої війни». Одним з головних аргументів на користь войовничої політики Римської імперії, у підтримці якої була зацікавлена церква, стали слова Амвросія Медіоланського, що той, хто не бореться з несправедливістю, є винним тією ж мірою, як і той, хто спричиняє цю несправедливість. Цей аргумент дав можливість в 314 р. прийняти Синоду постанову про відлучення від церкви тих, хто в мирний час відмовляється нести військову службу [2: 82].

Першим до розробки християнського вчення про «справедливу війну» (bellum justum) приступив Св. Августин (Блаженний), вважаючи справедливою ту війну, яка карала несправедливість. Відоме твердження, що для збереження миру потрібна готовність захищати його зброєю в руках, належить саме Августину. За його словами, війни християнин може вести лише за справедливу справу (захист держави від зовнішнього ворога, покарання злочинців); війна, у свою чергу, повинна бути оголошена лише законною владою [3: 164]. В той же час центральне місце в його вченні займає ідея міжнародного миру як особливої цінності у міжнародних відносинах, як співіснування держав у стані злагоді та підтримки один одного. Але цей стан короткочасний та нестабільний і причиною цього є гріховна природи людини: жадоба та прагнення до панування. Як ні парадоксально, у вченні Августина Блаженного основним принципом справедливої війни є любов до ворога. Тому війна у нього постає в якості засобу досягнення миру [2: 83].

Так, саме через концепцію «справедливої війни», авторами якої були отці церкви А. Блаженний та Ф. Аквінський, розпочався вплив католицької церкви на становлення та розвиток міжнародного права.

В період Середньовіччя церква привласнює право захищати себе силою зброї. В той же час церква запроваджує

перші норми по обмеженню засобів та методів ведення війни (наприклад, Латеранський собор 1139 р. заборонив використання арбалету під страхом анафеми), але тільки проти «християн та католиків». Війни з нехристиянами не були регламентовані. Так започатковується формат класичного міжнародного права як права «цивілізованих (тобто християнських) народів», що діяло практично до XX століття. Юрист-міжнародник Вулсі (Woolsey) визначав міжнародне право, як сукупність «правил, які християнські держави визнають обов'язковими у своїх стосунках одна з одною, а також до своїх підданих» [1:156].

Цікаво, що деякі автори вважали, що католицька церква в період середньовіччя була єдиною державою в сучасному розумінні цього слова [2: 85]. Однією з міжнародно-правових функцій папи Римського був розгляд міжнародних спорів. Прикладом рішення папи Римського, що мало міжнародно-правове значення, є рішення 1321 року, в якому було засуджено орден Хрестоносців. Прототипом міжнародних конгресів вважалися собори, поруч з представниками церковної влади приймали участь представники світської влади.

За часів Колоніалізму та Реформації гостро постало питання про можливість мирного співіснування між релігійною та культурною більшістю. Відомі теологи Ф. де Віторія, Ф. Суарес (які вважаються і першими теоретиками в науці міжнародного права), а поза католицьким світом - Г. Гроцій, розробили принципи міжнародного права, що випливають із природного права всіх людей. Ці автори прагнули чітко визначити права та обов'язки держав за принципом мирного співіснування. На тлі християнського вчення про мир, Томас Мор та Еразм Роттердамський, а пізніше І. Кант запропонували універсальні мирні проекти, що включали ідеї міждержавного союзу та незалежного уряду, що виступали в ролі головних арбітрів.

Християнство зробило неоціненний внесок у розвиток міжнародного права: саме завдяки йому в міжнародно-правовій системі з'явилися норми про заборону агресивної війни, гуманність під час ведення воєнних дій, про гідність людини, уявлення про глобальне співтовариство як сім'ю націй, тощо [5].

Протягом значного періоду часу взаємовідносини християнства та міжнародного права були гармонійними: християнський світогляд підживлював процес міжнародно-правової правотворчості, а міжнародно-правові норми закріпили свободу совісті, релігії, віросповідання та заборонили обмежувати ці свободи, окрім як у виключних випадках.

Цікавою ілюстрацією гармонійної взаємодії католицької церкви та міжнародного права є епізод відновлення Церковної держави в її донаполеонівських кордонах на Віденському конгресі 1815 р., коли своїм рішенням конгрес гарантував їй захищеність відповідно до норм міжнародного права. Відхід папства від минулого та підключення його до сучасності відбулося під час понтифікату Льва XIII (1878 – 1903 рр.), який, на думку Отрош М.І., «був найбільш видатним папою XIX ст., вивів папство зі стану ізоляції та включив його в русло міжнародної політики» з метою християнізувати сучасний світ, а християнство осучаснити [6: 141].

Тема війни та миру є однією з найважливіших у теорії та практиці католицької церкви. Тому слід звернути увагу на роль католицької церкви у відновленні миру протягом двох світових війн XX століття. І тут важливе значення належить дипломатичній діяльності Святого Престолу. Напередодні Першої світової війни через непопулярні заходи Пія X (1903-1914), паство опинилося майже в повній міжнародній ізоляції. Новий папа Бенедикт XV (1914-1922), який увійшов в історію як діяльний миротворець, чітко визначив принципову позицію католицької церкви у питанні щодо війни та миру, проводячи політику зближення і нейтралітету в умовах протиборства воюючих сторін і вживав дипломатичні кроки з метою встановлення миру. Основною темою його першої енцикліки було засудження війни та встановлення миру. Бенедикт XV закликав народи Європи повернутися до християнських принципів та припинити братовбивчу війну. Папа робив все для того, щоб після війни встановити дипломатичні відносини зі старими та новоствореними державами, що виникли у Східній та Центральній Європі, окрім Радянської Росії. В той же час, навіть по відношенню до неї простежується бажання встановлення

добрих відносин. Так, держсекретар Ватикану кардинал Гаспарі в день відкриття Генуезької конференції у бесіді з журналістом промовив, що «церков принципово не заперечує проти створення комуністичної держави. У сфері економіки церква є агностиком… Церква вимагає лише, щоб держави будь-якого типу не створювали перешкод вільному розвитку релігійного та церковного життя» [7: 141] Завдяки блискучої дипломатії Бенедикта XV папство знову отримало міжнародний авторитет, про що свідчить факт акредитації при Святому Престолі 25 послів іноземних держав.

Протягом усієї Першої світової війни Ватикан робив конкретні дії та гуманітарні акції по припиненню війни. Для надання допомоги у поширенні інформації про військовополонених діяла «Допомога військовополоненим», яка за весь час надала 700 000 повідомлень родинам про військовополонених, 500 000 повідомлень про родини військових. У 1915 р. «Допомога» виступила посередником у розміщенні в швейцарських шпиталях 30 000 поранених французів, англійців та австрійців, забезпечила святковий відпочинок і листування з родинами в'язнів у таборах для військовополонених. Протягом 1914-1922 рр. Бенедикт XV звертався до султана Мехмеда V у листах, де закликав припинити насильство щодо вірменського народу та проявити до нього милосердя. У Константинополі був організований притулок для вірменських сиріт, який отримав ім'я папи [8].

Бенедікт XV часто виступав посередником у вирішенні міжнародних конфліктів. 1 серпня 1917 р. він звернувся до воюючих держав з нотою, закликаючи їх припинити кровопролиття і розпочати переговори. За посередництвом Бенедикта XV було відновлено поштовий обмін між двома воюючими сторонами. Ці акції зробили папу справжнім героєм-миротворцем. Папа вніс конкретні пропозиції щодо загального та взаємного роззброєння, міжнародного арбітражного суду, відхилив принцип репарацій та колективної воєнної відповідальності, щодо воєнних злочинів, то він дотримувався принципу взаємної відповідальності [9].

Під егідою цього понтифікату було створено у 1921 р. міжнародну організацію "Pax Romana", яка стала одним із перших міжнародних рухів світських католиків і об'єднала студентів та

викладачів університетів, вказавши на необхідність побудови мирного світу після Першої світової війни. За свою миротворчу діяльність Папа Бенедікт XV отримав почесне звання «Апостол миру» та підвищив авторитет католицької церкві на міжнародній арені.

Суперечливі тенденції у зовнішній політиці католицької церкви характеризують періоди правління двох наступних пап – Пія XI та Пія XII. Обидва папи увійшли в історію як борці з більшовизмом та критикувалися за підтримку фашистських режимів. Так, Пій XI добився поновлення суверенітету Святого Престолу, підтримавши фашистський режим Муссоліні [7: 150]. В результаті підписання між Святим Престолом та Італією Латеранського договору у 1929 р., на політичній карті світу з'явилася нова держава – Ватикан – найменше у світі місто-держава.

На початку березня 2020 року відбулася довгоочікувана подія – Ватикан розсекретив документи, які стосувалися однієї із загадкових фігур католицької церкві – Папи Пія XII, якого деякі дослідники називають гітлерівським папою та критикують за те, що він не виступив публічно зі звинуваченням нацистів у їх звірствах та Голокості. У 1933 р. Пій XII підписав конкордат із фашистською Німеччиною. В той же час Папа відвідав Беніто Муссоліні та короля Віктора Еммануїла III і намагався переконати їх утримати Італію від вступу у війну на боці Гітлера. Він намагався будувати свою політику, як і його попередники на принципах нейтралітету. В роки війни, пише російська дослідниця Н. Поташинська, католицька церква не мала політичної або дипломатичної сили, а, напроти, була вимушена враховувати вимоги місцевих, часто авторитарних і тоталітарних влад [10: 262]. І все ж їй вдалося зробити немало добрих справ у напрямку протистояння нацистської політиці переслідування євреїв. Пій XII намагався сприяти їх спасінню: благословляв відкриття сховищ в папських палацах, в церквах та монастирях Європи, євреїв та інших біженців включали у склад ватиканської гвардії, була налагоджена перевозка в Рим німецьких євреїв. Біля 5 тис. євреїв жили в 155 римських монастирях. З деяких джерел

відомо, що із 950 тис. врятованих. євреїв від 70 - до 90 % - заслуга католицької церкві. Фінансова допомога євреям перевищувала 4 млн. долл. [Там само: 262] Стриманість Папи XII, його відмова від голосних публічних звинувачень геноциду євреїв та циган під час Другої світової війни більша частина дослідників та він сам пояснюють побоюваннями ще більшого підсилення нацистських репресій. У різдвяному посланні 1944 р. Пій XII розвинув доктрину церкві про війну та мир, засудив сам принцип агресії та агресивної війни, посилаючись на прецедент пакту Бріана-Келога 1928 р. В той же час папа визнав право боротися з агресором усіма можливими засобами [9]. В останні роки Другої світової війни Пій XII становиться однією з ключових політичних фігур.

Формування негативного ставлення до Пія XII як такого, хто симпатизує нацистам розпочалося з 60-х років минулого століття через публікацію п'єси німецького єврея Р. Хоххута «Намісник», а в 1999 р. - роботи британського автора Джона Корнвелла [11]. Тому відкриття архівів Ватикану періоду Другої світової війни проллє світло на питання про відносини Святого Престолу та гітлерівського Рейху.

Після Другої світової війни, в 1948 році Всесвітня Рада Церков чітко визначила своє ставлення до війни в словах: «війна як засіб рішення суперечок несумісна з вченням і прикладом нашого Господа Ісуса Христа». Вагомий внесок в утвердження миру та розв'язання міжнародних спорів вніс папа Іоанн XXIII, який виступив як посередник і миротворець під час Карибської кризи, звернувшись до держав з проханням врегульовувати спори мирним шляхом. У результаті звернення папи, американський президент Дж. Кеннеді скасував рішення вторгнутися на Кубу і розпочав переговори з СРСР. Важливою подією стала енцикліка Папи Римського Іоанна XXIII «Passem in terries» («Мир на землі»), де умовами збереження миру папа проголошує природний закон, гідність та права людини, незалежність держав у міжнародних відносинах на основі застосування ними єдиного морального закону, а не сили. Енцикліка містила новий підхід у відносинах католицької церкви зі соціалістичними державами – мирне співіснування, що відкрило шлях для конструктивних

переговорів з ними [6: 385]. Велике значення для забезпечення міжнародного миру, на думку Івана XXIII, має також засада правди, яка протистоїть неправді, що часто є причиною війн і міжнародних конфліктів (пригадаймо, що сам диявол є «батьком неправди»). Тільки правда про людину, добросовісність та щирість у взаємних стосунках може сприяти розбудові здорової міжнародної спільноти [1: 166].

Послідовне проведення курсу на мирне врегулювання конфліктів, розрядку напруженості у період «холодної війни» та гонки озброєння, захист прав людини спостерігається у діяльності пап Павло VI (1963-1978) та Іоанна Павла II (1978-2005), які неодноразово брали участь у мирних переговорах. Павло VI виступав на сесії ГА ООН із закликом скорочення озброєнь, засуджував війну у В'єтнамі і своїм прикладом стимулював католицьку церкву до інтенсивної діяльності в ім'я мирного співіснування та розрядки. Так, у 1971 р. Святий Престол приєднався до договору про нерозповсюдження ядерної зброї та до Заключного акту Гельсінської наради з питань безпеки і співробітництва [7: 160].

Після Другої світової війни розповсюдження отримали різні міжконфесійні та чисельні католицькі рухи за мир, які посприяли створенню Всесвітньої конференції з питань релігії та миру і прагнули створити засади для спільної моральної домовленості, яка б стала основою миру. Наприклад, у березні 1945 р. у Франції був заснований міжнародний рух «Мир Христа». Пізніше саме він буде співробітничати з такими міжнародними організаціями як Комісія Організації Об'єднаних Націй з прав людини, ЮНЕСКО, Рада Європи та іншими, і в даний час налічує більш ніж 60 країн зі штаб-квартирою в Брюсселі [12: 41].

Протягом багатовікової історії Католицька церква продемонструвала безліч прикладів захисту та зміцнення миру та безпеки. Вважаємо за доцільне зупинитися саме на дослідженні миротворчих місій кінця XX – початку XXI століття.

У католицькій традиції вже давно немає теорії «справедливої війни». Але наприкінці XX століття, у період понтифікату Іоанна Павло II (1978-2005 рр.), чиє папство було

одним із найдовших в історії католицької церкви, людство знову зіштовхнулося з міжнародними та громадянськими війнами та збройними конфліктами, деякі з яких мали релігійне забарвлення. Перед католицькою церквою постало завдання чітко сформулювати своє ставлення до війни, що мало узгодити християнську етику та необхідність застосування сили з метою захисту життя та прав людини. Іоанн Павло ІІ був схвильований чисельним та брутальним порушенням норм міжнародного права, тому вважав , що в певних крайніх випадках війна може бути необхідною як єдина альтернатива масовим вбивствам та порушенням. У контексті теорії справедливої війни гуманітарна інтервенція є різновидом такої війни. Тому під час війни на території колишньої Югославії Іоанн Павло ІІ висловив тезу про те, що ООН та європейські держави «мають обов'язок і право на втручання, щоб роззброїти того, хто прагне вбивати». А той, хто бездіє в ситуації гуманітарної катастрофи, є співучасником злочинів проти людяності [1: 173].

Іоанн Павло ІІ неодноразово закликав до мирних ініціатив та приймав активну участь у мирних переговорах як арбітр, а саме: засуджував можливе вторгнення до Польщі військ країн-учасниць Варшавського договору внаслідок напруження соціально-політичних рухів [13: 3: 373]; сприяв мирному врегулюванню спорів, включаючи країни Африки [13: 3: 507]. Найяскравішим прикладом участі католицької церкви у вирішенні міжнародних спорів за часів папства Іоанна Павла ІІ вважається врегулювання територіального конфлікту на рахунок приналежності островів Піктон, Леннокс та Нуева у протоці Бігл між Чилі та Аргентиною. Завдяки своєчасному втручанню Папи та залученню дипломатичних місій Католицької церкви конфлікт між Чилі та Аргентиною був припинений 23 листопада 1984 року. Його завершення ознаменувалося підписанням між двома країнами Договору про мир і дружбу, який надав Чилі суверенітет над усіма трьом островами [14: 362]. У процесі проповідей понтифік завжди закликав міжнародну спільноту до припинення конфліктів та воєн, зокрема на Кавказі, у Перській затоці, на Близькому Сході та на Балканах. Завдяки активній миротворчій

діяльності католицької церкви та, зокрема, Іоанна Павла ІІ була розпочата щорічна практика послань Папи Римського з нагоди Міжнародного дня миру, який святкують 1 січня.

Зосередився на питаннях зміцнення миру та безпеки під час свого папства і понтифік Бенедикт XVI (2005-2013 рр.). Наприклад, обравши темою свого першого виступу неоціненну роль істини у вирішенні сучасних міжнародних проблем, найважливішою з яких є підтримка миру, він призвав членів дипломатичного корпусу при Святому Престолі до переговорів, аби запобігти поширенню насильства та будь-яких конфліктів. Світові відомі праці Бенедикта XVI (3 енцикліки та 4 постсинодальні апостольські звернення), присвячені актуальним питанням ролі Католицької церкви у вирішенні глобальних проблем, включаючи збереження миру та вирішення міжнародних конфліктів, завдяки яким понтифік зарекомендував себе як послідовний прибічник мирного співіснування.

Зовнішня політика нині діючого папи Римського Франциска, направлена на збереження миру та врегулювання міжнародних спорів, здається, не має прецедентів. Починаючи з кінця 2013 року, внаслідок ескалації збройного конфлікту на Близькому Сході, Папа Франциск неодноразово пропонував шляхи припинення внутрішньополітичного конфлікту у середині країни за допомогою переговорів, в тому числі з міжнародною спільнотою, та закликав усіх вірян молитися за примирення. Так, Виступаючи на Раді Європи наприкінці 2014 року, Папа Франциск в інтерв'ю представникам 47 країн-членів організації заявив, що найкращий шлях до миру аби уникнути повторення тих подій, які стали причинами кровопролитних воєн минулого століття, – розглядати людей не як противників на війні, а як братів, гідних прийняття [15].

Воєнні дії на сході України неодноразово ставали предметом промов та звернень Папи Римського. Засуджуючи порушення Росією міжнародного права, папа Франциск вбачає в діалозі, в тому числі і на міжнародному рівні, єдиний спосіб відновлення миру в Україні. Так, у 2019 р. Голова Католицької Церкви звернувся з традиційним великоднім посланням «Urbi et Orbi»,

де вказав на необхідність заохочення гуманітарних ініціатив, які спрямовані на досягнення тривалого миру [16].

Позиція папи Франциска в міжнародних відносинах завжди має соціальну складову. Прикладом цього є його останнє звернення, приурочене до 53-го Всесвітнього дня миру, яке відбулося у січні 2020 року. У своєму посланні, яке має назву «Мир як шлях надії: діалог, примирення й екологічне навернення» Папа зазначив, що причиною безлічі конфліктів є ненависть і насильство, утиски та корупція, втрата гідності, фізичної недоторканності та свободи усіх верств населення. Згадуючи промову у Нагасакі, папа Франциск зазначив, що мир та міжнародна стабільність несумісні із зусиллями щодо його побудови на загрозі взаємного знищення. За його словами, людство повинно прагнути до справжнього братерства, через діалог та взаємну довіру [17].

Сучасна миротворча діяльність Католицької Церкви складається з трьох основних елементів: 1) проголошення послання миру; 2) молитви за мир; 3) навчання миру [18: 273]. Проголошення послання миру означає проповідування Євангелія всім людям, яке, згідно з християнським вченням, робить нас усіх дітьми Божими і братами і сестрами у Христі. Відповідно, прийняття християнства вимагає дотримання миротворчих принципів Ісуса Христа. Відповідно до положень Католицької церкви, молитви за мир також є важливим елементом у підтримці миру. Це пояснюється тим, що церква розглядає стан справжнього миру як дар Божий (п. 2) [19: 4], який варто просити у Бога. Саме тому молитви за мир лунають під час богослужінь у католицьких церквах, а також у місцях збройних конфліктів. Третім елементом миротворчої місії Католицької Церкви є сприяння принципам побудови та підтримки миру. Католицька концепція навчання миру, як зазначив папа Іоанн XXIII (1958-1963), означає дотримання Божої волі в чотирьох формах: істина, справедливість, любов та свобода.

Вищезазначене католицьке поняття миру на Землі тісно пов'язане зі стратегією збереження миру, яка складається з чотирьох етапів: 1) відмова від війни як засобу вирішення спорів між державами; 2) роззброєння; 3) створення світового порядку,

заснованого на міжнародному праві, що забезпечує ефективний захист не тільки прав людини, але й народів; 4) неухильне дотримання норм міжнародного права [20: 18].

Перша складова полягає в тому, що держави свідомо відмовляються від будь-яких воєнних дій, використовуючи лише самооборону як форму захисту. Головною ідеєю такої війни виступає концепція «справедливої війни», яка саме і була розроблена католицької церквою. Ця ідея полягає в тому, що війна вважається справедливою тільки тоді, коли «переслідування націй та народів відбувалося безперервно», а також «усі спроби збереження миру були невдалими або вичерпними». У той же час католицька церква не заперечує щодо застосування воєнних дій там, де відбуваються систематичні порушення як гуманітарного права, так і прав людини загалом. Наприклад, підтримка ідеї гуманітарної інтервенції у разі загрози виживанню народів та етнічних груп. У той же час можна простежити чіткі критерії такої гуманітарної інтервенції. На думку католицької церкви, вона повинна бути обмеженою в часі, з чіткими цілями та повністю здійснюватися відповідно до принципів і норм міжнародного права, гарантуватися урядом, визнаним міжнародним співтовариством, і ні в якому разі не бути основаною на воєнній силі (п. 11) [19: 12]. Ідея глобального роззброєння є другою частиною цієї мирової стратегії. Католицьке вчення базується на твердженні, що накопичення зброї не здатне забезпечити мир серед народів, а зовсім навпаки, накопичення зброї збільшує ймовірність війни та перешкоджає розвитку націй. Щоб сприяти роззброєнню і таким чином реалізувати другу частину цієї мирової стратегії, Святий Престол підписав низку міжнародно-правових договорів, серед яких: Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (1971), Конвенція про заборону хімічної зброї (1992), Комплексна заборона випробувань на дорогах (1996), Конвенція про заборону протипіхотних мін (1997) тощо. Третя частина даної стратегії направлена на реорганізацію як міжнародного права, так і міжнародних структур у сфері гарантування захисту прав людини. Із практичної точки зору, реалізація такої стратегії означає пріоритетність людських благ. Четвертою частиною

стратегії є дотримання універсального принципу міжнародного права pacta sunt servanda, зазначеного Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р. [6: 396-397].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що завдяки християнській доктрині у вигляді католицизму в міжнародно-правовій системі з'явилися норми про заборону агресивної війни, гуманність під час ведення воєнних дій, про гідність людини, уявлення про глобальне співтовариство як сім'ю націй, тощо. З часів Першої світової війни католицька церква проводить активну миротворчу політику, принциповим положенням якої є визнання гідності людини та захист її прав, а пріоритетними напрямками діяльності у зміцненні миру та безпеки є посередництво у міжнародних спорах, використання дипломатії у боротьбі проти застосування військової сили у міжнародних відносинах, міжконфесійна співпраця та діалог, звернення до католиків, урядів держав і, в цілому, до людства з посланнями миру.

Список використаних джерел та літератури

1. Мережко О.О Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права / О. О. Мережко. — К.: Юстиниан, 2010. —320 с.

2. Мережко А. А. Идея международного права (историко-социологический очерк) / А. Мережко. — К.: Юстиниан, 2010. —136 с.

3. Сарычев В.Д. Сущность примирення и её библейское обоснование // Д.В. Старычев. Богословские труды. – М. – 1971. – № 6. – 497 с.

4. Мережко А. А. Наука политики международного права: истоки и перспективы / А. Мережко. — К.: Юстиниан, 2009. — 139 с.

5. Janis M. Religion and International Law [Electronic resource] / M. Janis // ASIL Insights. – November 2002. – Vol. 7, Issue 13. – Mode of access: https://www.asil.org/insights/volume/7/issue/13/religion-and-international-law.

6. Отрош М.І. Місце і роль католицької церкві у

міжнародному правопорядку: Монографія /М. І. Отрош. – Київ, Одеса: Інститут держави та права ім. В.М. Корецького НАН України, 2017. – 596 с.

7. Дмитриев А.И. Международное каноничное право: возникновение, развитие и основы теории /А.И. Дмитриев. – Одесса: Феникс, 2015. – 238 с.

8. Шевченко Т. Апостол миру — Бенедикт XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.religion.in.ua/main/history/11741-apostol-miru-benedikt-xv.html

9. Гергей Е. История папства [Электронний ресурс] /Е. Гергей. – Режим доступа: http://www.sedmitza.ru/lib/text/441698/

10. Паташинская Н.Н. Пий XII и фашизм / Н. Паташинская //Берегиня. 777. Сова, 2017. - № 4 (23). – С. 255 – 267.

11. Unsealing of Vatican archives will finally reveal truth about 'Hitler's pope' [Electronic resource]. − Mode of access: https://www.theguardian.com/world/2020/mar/01/unsealing-vatican-archive-reveal-hitler-truth-pope-pius-xii

12. Dortel-Claudot M. – M. Pax Christi: Werden, Wesen und Wirken // Sitz der Weishet. – 2008. – №. 1. – 538 p.

13. Католическая знциклопедия. В. 5 т. Т. 3. / Под. ред. В.Л. Задворного. – Москва. – Изд-во Францисканцев. – 2007. – 1910 с.

14. Apollis G. La médiation internationale de Papa Jean-Paul II dans l'affaire du canal du Beagle // Le Saint-Siége dans les relations internationals / Sous la direc. de J.-B. d'Onorio. Paris: Cerf/Cujas, – 1989. – 585 p.

15. Папа дипломатам про виклики сучасного світу та джерело надії [Електронний ресурс]. − Режим доступу: https://www.vaticannews.va/uk/pope/news/2020-01/papa-do-dyplomatychnogo-korpusu.html. – (Дата звернення: 20.04.2020 р.).

16. Великоднє послання Папи Франциска Urbi et Orbi 2019 [Електронний ресурс]. − Режим доступу: https://www.vaticannews.va/uk/pope/news/2019-04/urbi-et-orbi-pasqua-2019.html. – (Дата звернення: 20.04.2020 р.).

17. Мир як шлях надії. Підсумок Послання Папи на День миру [Електронний ресурс]. − Режим доступу:https://www.vaticannews.va/uk/pope/news/2019-12/myr-yak-shlyah-nadiyi-

pidsumok-poslannya-papy-na-den-myru.html. – (Дата звернення: 20.04.2020 р.).

18. John Paul II. Address to the United Nations General Assembly, New York, 2 October 1979 // B.J. O'Connor. Papal diplomacy: John Paul II and the culture of peace. South Bend: St. Augustine's Press. − 2005. − 344 p.

19. Иоанн Павел II. Послание Его Святейшества Иоанна Павла II по случаю Международного дня мира от 1 января 2000 г. / Иоанн Павел II. — Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana. − 2000. – 24 с.

20. Ватикан. Третье тысячелетие — тысячелетие солидарности : интервью с секретарем Святого Престола по отношениям с государствами Архиепископом Ж.-Л. Тораном / Проводил Б.Д. Пядышев // Международная жизнь. − 2000. − № 5. – 485 с.

УДК 341:004.946.5.056(045)

М. Ю. Яцишин, к.ю.н.
(кафедра міжнародного права
і порівняльного правознавства
ФМВ Національний авіаційний університет)
https://orcid.org/0000-0002-6013-7098

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ І РОЗСЛІДУВАННЯ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

Зближення національних кримінально-процесуальних законодавств, спрямованих на забезпечення процесуальних дій при розслідуванні кібернетичних злочинів, а також міжнародна співпраця у кримінально-процесуальній діяльності, э важливими складовими сучасної системи міжнародно-правової протидії кіберзлочинності. Міжнародне співробітництво у сфері кримінального процесу, як стверджує А.Г. Волеводз, означає діяльність, що здійснюється органом дізнання, слідчим, прокурором і судом відповідно до вимог законодавства, яке регулює кримінальне судочинство, погоджену з компетентними органами

та посадовими особами іноземних держав і міжнародними організаціями щодо отримання і надання допомоги в досудовому розгляді, а також щодо вживання інших заходів, необхідних для правильного вирішення кримінальних справ [1, с. 30].

Процесуальне право традиційно визнається виключною сферою національного регулювання. При проведенні розслідувань представники уповноважених органів повинні, крім професійної підготовки і необхідних технічних засобів, забезпечити процесуальні документи, на підставі яких вони зможуть здійснювати заходи, необхідні для виявлення правопорушника і збирання доказів. Однак проведення таких дій у процесі розслідування кіберзлочинів пов'язані з багатьма труднощами. Зокрема, це стосується нових методів розслідування, а також транскордонності високотехнологічної злочинності. Якщо правопорушник перебуваючи в іншій державі, використовує послуги анонімного зв'язку, а також різні термінали доступу, традиційних процесуальних дій буде недостатньо. В.В. Коваленко розглядає здійснення процесуальних дій у сфері кіберзлочинності на основі взаємодії органів внутрішніх справ. Зазначену взаємодію вчений визначає як концентрацію, при дотриманні вимог чинного законодавства, сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення спільних заходів, визначення тактичних прийомів або їх комбінацій, які найефективніше забезпечують виконання силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єкта взаємодії [2, с. 519]. Кожен суб'єкт повинен діяти відповідно до своєї компетенції в межах чинного законодавства.

Концептуальна проблема процесуальної частини інституту міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю полягає у розмежуванні юрисдикцій держав. Поняття юрисдикції першочергово пов'язане із поняттям територіального верховенства, згідно з яким і визначається, право якої держави повинно застосовуватися для врегулювання тих чи інших відносин. Однак, в умовах віртуального середовища такі категорії, як територія, місце, кордон, практично позбавлені реального змісту [3, с. 286]. З одного боку, відбувається збагачення

традиційної концепції суверенітету віртуальною складовою, яка проявляється у праві держави на формування та здійснення національної політики щодо врегулювання відносин, які виникають у кіберпросторі, забезпечення розвитку і функціонування віртуального співтовариства, а також нейтралізації негативних наслідків функціонування кіберпростору [4, с. 40]. З іншого боку, в доктрині існують підходи щодо розмежування суверенних прав держав шляхом визначення відповідного правового режиму кібернетичного простору:

- визнання його міжнародною територією res communis (territorium communis omnium), правове регулювання якої буде відбуватись згідно із нормами міжнародного права;

- визнання його територією зі змішаним правовим режимом, що буде визначатись поєднанням як норм національного, так і норм міжнародного права;

- віднесення його в окремих випадках до державної території з відповідним національним регулюванням.

Проблема визначення юрисдикцій держав у кіберпросторі становить загальну теоретичну і практичну невизначеність міжнародного (транснаціонального) кіберправа [5]. У рамках інституту міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю це питання вирішується екстериторіально, на основі окремих критеріїв. У законодавстві багатьох країн знайшла відображення ідея про те, що для визнання територіальної юрисдикції держави в межах її території має бути скоєно не обов'язково «весь» злочин. Територіальна прив'язка може бути проведена щодо елементів або наслідків діяння, а також місця знаходження комп'ютерних систем або даних, що використовуються для вчинення злочину. У разі виникнення юрисдикційних конфліктів вони зазвичай вирішуються за допомогою проведення між країнами офіційних і неофіційних консультацій [6]. Сучасна кримінально-процесуальна практика держав не свідчать про будь-яку потребу в додаткових формах юрисдикції щодо умовного виміру «кіберпростору». Навпаки, форми юрисдикції за територіальною ознакою і на основі громадянства майже завжди здатні забезпечити достатній зв'язок

між кіберзлочинами і хоча б однією державою.

Згідно з положеннями ст. 22 Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність від 21.11.2001 р. кожна держава вживає необхідних заходів для встановлення юрисдикції стосовно злочинів, визначених угодою, у випадках, коли таке правопорушення вчинене: на її території; на борту судна, яке плаває під прапором такої сторони; на борту літака, зареєстрованого, відповідно до законодавства цієї держави; одним з її громадян, якщо таке правопорушення карається кримінальним законодавством у місці його вчинення, або якщо правопорушення вчинено поза межами територіальної юрисдикції будь-якої держави [6]. У Конвенції про боротьбу із злочинами у сфері інформаційних технологій Ліги арабських держав від 21.12.2010 р. питання юрисдикції регулюються ст. 30 «Компетенція». Відповідно до неї, компетенція держави-учасниці встановлюється у тих самих випадках, що наведені вище, однак існує додаткова підстава: «якщо злочин впливає на найважливіші інтереси держави» [7]. Інші регіональні договори про кіберзлочинність не містять спеціальних положень про визначення юрисдикції щодо кіберзлочинності.

Досить детальним дослідженням став Талліннський посібник з ведення кібервоєн, розроблений під керівництвом професора Майкла Шмітта та під егідою Центру НАТО з кібероборони. Незважаючи на те, що жодна держава не може самостійно розповсюдити власний суверенітет на кіберпростір, держави володіють суверенітетом, наприклад, щодо кібер-інфраструктури, яка перебуває на їх території. Така кібер-інфраструктура, з одного боку, є об'єктом правового регулювання національних правових систем, а з іншого – користується захистом відповідної держави. Узагальнюючи, у Талліннському посібнику стверджується, що держави можуть здійснювати свою юрисдикцію щодо кібер-інфраструктури, розташованої на її території, осіб, учасників кіберактивності, а також екстериторіально згідно з нормами міжнародного права [8].

Крім проблеми визначення юрисдикції під час проведення кримінально-процесуальних дій щодо кіберзлочинів постає ряд питань, пов'язаних з електронними доказами, які є нетиповими

для традиційних кримінальних проваджень. Особливостями електронних доказів є те, що вони існують у рамках ІКТ (комп'ютерів, їх систем та мереж), при цьому не маючи особливої фізичної форми. В «Гіді з електронних доказів Ради Європи» запропоновано таке визначення електронних доказів: «будь-яка накопичена, збережена або передана в цифровій формі інформація, необхідна для підтвердження чи заперечення факту, що є предметом судового розгляду» [9]. Крім цього, експерти виділили ряд особливих характеристик, притаманних електронним доказам:

- непомітність, що означає можливість їх визначення лише фахівцями за допомогою спеціальних інструментів;

- нестійкість, що означає значну можливість їх зміни або втрати від час звичайної експлуатації інформаційних приладів, а також через зовнішні фактори;

- можливість їх копіювання необмежену кількість разів без відмінностей від оригіналу.

З огляду на наведені ознаки слід розробити та впровадити особливі правила поводження з електронними даними, які дадуть можливість зберегти їх надійність, оскільки результат справи у багатьох випадках залежить від того, наскільки правильно зібрані та оброблені докази. Тому експерти у сфері боротьби з кіберзлочинністю визначають загальні принципи поводження з електронними доказами, такі як: цілісність даних, документування процесу, експертна підтримка, належна підготовка та законність [9, с. 25].

Існує також складність щодо ідентифікації суб'єкта, який контролює необхідні дані. Після того, як встановлено місце перебування злочинця, потрібно визначити, де саме перебувають необхідні електронні докази. Переважно незрозуміло, юрисдикція якої держави поширюється на відповідні дані. Як зазначається в «Гіді з електронних доказів Ради Європи», значна кількість держав продовжує електронні розслідування навіть у випадках, коли такі дії у фізичному світі могли би бути визнаними як порушення державного суверенітету [9, с. 30]. Наприклад, електронні розслідування за межами територіальної юрисдикції

дозволені в Бельгії, Бразилії та Європейському Союзі. Однак, з іншого боку, окремі держави, наприклад Російська Федерація та Китай, забороняють іноземні пошуки в межах їх юрисдикції повністю, створюючи додаткові перешкоди у розслідуванні.

Хоча «місцезнаходження» даних технічно може бути встановлено, воно набуває дедалі штучного характеру – аж до того, що навіть традиційні прохання про надання взаємної правової допомоги часто спрямовуватимуться до країни, де перебуває постачальник послуг, а не до країни, де фізично розташований центр даних. У цьому контексті особливо важливо наголосити на можливостях сучасних інноваційних технологій, у першу чергу хмарних (Cloud Technologies). Вони додатково ускладнюють розслідування та судове переслідування кіберзлочинів. Інформація, що перебуває у «хмарах», – це дані, які постійно переміщуються з одного сервера до іншого, а тому легко змінюють місцезнаходження в різних державах. Крім того, дані в «хмарах» можуть бути продубльовані з причин безпеки та доступності, це означає, що їх можна знайти в декількох місцях одночасно на території однієї або декількох країн. У багатьох випадках навіть постачальник хмарних послуг не може точно знати, де розміщені запитувані дані в конкретний момент [10]. Проблема доступу до інформації, що міститься на хмарних носіях, становить теоретичну і практичну проблему, пошуком вирішення якої займаються фахівці більшості міжнародних організацій, у першу чергу Ради Європи, Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй.

Після визначення фізичного місцезнаходження даних уповноважені представники правоохоронних органів повинні здійснити запити згідно зі встановленою процедурою. Такі запити здійснюються на підставі дво- та багатосторонніх договорів про взаємну правову допомогу, а також регіональних угод про кіберзлочинність. На основі останніх відбувається формування нового підходу про транскордонний доступ до даних. Так, правоохоронні органи можуть використовувати прямий доступ до екстериторіальних даних у тих випадках, коли слідчі застосовують існуюче «живе» підключення з пристрою підозрюваного або

коли слідчі використовують отримане законним чином дозвіл на доступ до даних [6]. Слідчі правоохоронних органів іноді можуть отримувати дані від екстериторіальних постачальників послуг за допомогою неофіційного прямого запиту, хоча постачальники послуг зазвичай вимагають дотримання належної правової процедури. У відповідних положеннях про «транскордонний» доступ, що містяться в Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність та Конвенції про злочини у сфері інформаційних технологій Ліги арабських держав, такі ситуації враховуються не повною мірою, оскільки акцент у них робиться на «згоду» особи, яка має право розкривати дані, і передбачається, що в момент доступу до даних або отримання даних місце їх перебування відоме.

Концепція транскордонного доступ до інформації знаходить свій розвиток в нових законодавчих ініціативах США – Закон про роз'яснення законного закордонного використання даних (The Clarifying Lawful Overseas Use of Data («CLOUD») Act) [11] та ЄС – проектах Положення [12] і Директиви про електронні докази у кримінальних справах [13]. Обидва документи забезпечують правоохоронні органи новими інструментами отримання даних, що зберігаються за межами територіальних юрисдикцій для проведення кримінальних розслідувань. Закон США передбачає укладення додаткових двосторонніх угод про взаємну правову допомогу, на підставі яких компаніям видаватимуться ордери про надання необхідної інформації. Ініціатива стосовно електронних доказів ЄС встановлює більш жорстку процедуру та зобов'язує постачальників інтернет-послуг призначати свого законного представника хоча б в одній державі-учасниці ЄС. Ця особа повинна мати можливість обробляти та виконувати запити від органів влади будь-якої держави-члена з метою збереження або створення електронних даних для використання у кримінальних розслідуваннях, включаючи запити від органів держав-членів, де постачальник не здійснює підприємницьку діяльність. У разі відмови законного представника надати відповідь на запити правоохоронних органів до нього можуть застосовуватись примусові заходи і санкції. Крім цього, пропонується створення двох механізмів – Європейського виробничого ордеру (European

Production Order – EPO) та Європейського ордеру збереження (European Preservation Order – EPrO), на підставі яких Європейський Союз зможе зобов'язати національних та іноземних інтернет-провайдерів зберігати і розкривати електронні дані.

Водночас, варто зазначити, що відповідно до ст. 6 Угоди про співробітництво в сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки Шанхайської організації співробітництва від 16.06.2009 р., встановлено основні засади захисту інформації [14]. Так, держави-учасниці не зобов'язані надавати інформацію в рамках співробітництва, якщо розкриття таких даних може нанести шкоду національним інтересам, а також повинні забезпечити належний рівень захисту інформації, що передається. Крім цього, інформація не розкривається і не передається без письмової згоди сторони, що є джерелом цих даних. Співробітництво лише в рамках офіційних письмових державних запитів передбачається і Угодою про співробітництво держав – членів СНД у боротьбі із злочинністю в сфері комп'ютерної інформації від 01.06.2001 р. А отже, існує принципова відмінність у механізмах співробітництва держав в рамках Ради Європи, Європейського Союзу, Ліги арабських держав з однієї сторони, та Шанхайської організації співробітництва і Співдружності незалежних держав з іншого. Вважаємо, що відсутність консенсусу щодо транскордонного доступу до інформації не може бути причиною відмови від універсальної концепції кіберзлочинності.

До інших проблем у сфері забезпечення ефективного міжнародного співробітництва в галузі кримінально-процесуального права можна віднести: розбіжності щодо сфери дії положень про співпрацю, які містяться в багатосторонніх або двосторонніх документах; відсутність зобов'язання надавати відповідь протягом певного терміну; велика кількість неофіційних мереж правоохоронних органів, а також відмінності в гарантіях співпраці. Зазначені проблеми вирішуються відповідно до загальних і спеціальних угод:

1) універсальних багатосторонніх договорів з окремих питань кримінального процесу (наприклад, таких як, Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими 1955 р. (ЕКОСОР),

Кодекс поведінки посадовців з підтримання правопорядку 1979 р. (ГА ООН) тощо);

2) регіональних багатосторонніх угод щодо кримінального процесу (наприклад, Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р. і додаткових протоколів до неї 1975 р. та 1978 р.; Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 р. і додаткового протоколу до неї 1978 р.; Конвенція про передачу засуджених осіб 1983 р.; Конвенції про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом 1990 р; Конвенції СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р. та 2002 р. тощо);

3) регіональних багатосторонніх договорів про міжнародне співробітництво у боротьбі з кіберзлочинністю (Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 р., Конвенція про боротьбу із злочинами у сфері інформаційних технологій Ліги арабських держав 2010 р., Угода про співробітництво держав – членів СНД у боротьбі із злочинністю в сфері комп'ютерної інформації 2001 р., Угода про співробітництво в сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки Шанхайської організації співробітництва 2009 р., Конвенція про кібербезпеку і захист персональних даних Африканського Союзу 2014 р.);

4) двосторонніх угод про взаємну правову допомогу з кримінальних питань та екстрадицію.

Отже, уніфікація процесуальних норм інституту міжнародно-правового співробітництва у сфері боротьби з кіберзлочинністю здійснюється, насамперед, на основі договорів про взаємну правову допомогу. Такі договори можуть укладатись на двосторонній або багатосторонній основі з метою обміну інформацією і формування стандартів для реалізації національного кримінального законодавства. Екстериторіальні докази у справах про кіберзлочинність, а також взаємні можливості для юрисдикційних повноважень надаються саме на підставі договорів про взаємну допомогу. Однак, понад 60% держав не є учасниками будь-якого багатостороннього договору про кіберзлочинність [15]. Це означає, що вони не мають жодних

міжнародно-правових зобов'язань щодо здійснення спеціальних слідчих повноважень чи включення необхідних положень до національних кримінальних законів щодо кібернетичних злочинів. Як зазначається в дослідженні Управління ООН з наркотиків і злочинності: «механізми інформаційної співпраці можливі приблизно у двох третіх з числа всіх держав, які надають звіти» [15].

Разом із тим слід зазначити, що дво- та багатосторонні договори, які регулюють загальні питання кримінального процесуального права, не передбачають необхідних спеціальних слідчих дій і повноважень щодо електронних доказів. Крім цього, механізми співпраці, встановлені такими угодами, є довготривалими і ускладненими. Наприклад, отримання відповіді на офіційний запит займає близько місяця, тоді, як електронні докази є нестійкими і потребують миттєвого збирання і збереження.

Оптимізації процесів надання взаємної правової допомоги, що стосуються електронних доказів, можуть сприяти такі нововведення, як включення модуля щодо електронних доказів у перероблену Програму складання запитів про надання взаємної правової допомоги Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності. Разом із тим, правоохоронні органи можуть відчувати зростаючу потребу в знаходженні новаторських методів співпраці у сфері проведення транснаціональних розслідувань кіберзлочинів. Особливо важливою щодо цього може виявитися участь у координації підтримки транснаціональних розслідувань таких структур, як Глобальний інноваційний комплекс Інтерполу і Європейський центр із боротьби з кіберзлочинністю (ЕЦК) Європейського поліцейського управління (Європол). Інші форми й ініціативи, наприклад Глобальна конференція з кіберпростору, також надають країнам можливість розглядати інноваційні заходи реагування в сфері міжнародної співпраці в боротьбі з кіберзлочинністю [16].

Скорочені строки для надання відповіді на запити передбачаються також Конвенцією РЄ, Конвенцію ЛАД, а також Угодою СНД. Такі положення є позитивними і спрощують

механізми збирання електронних доказів, однак їх застосування є можливим лише для держав-учасниць, у той час, як інші держави таких каналів фактично позбавлені. Хоча багато авторів визнають звичаєвий характер Конвенції РЄ, і таким чином можливість її використання широким колом держав, які не підписали угоду, проте є ряд держав, які категорично проти її ратифікації і застосування. Отже, відбувається розподіл держав на дві опозиційні групи, що також негативно впливає на міжнародне співробітництво у боротьбі з кіберзлочинністю.

Розглянемо більш детально механізми співробітництва держав щодо кримінально-процесуальних питань, передбачені чинними регіональними актами в сфері протидії кіберзлочинності. Конвенцією РЄ встановлені загальні засади, відповідно до яких держави-учасниці зобов'язуються надати власним правоохоронним органами повноваження, спрямовані на забезпечення електронних доказів і підтримання ефективного міжнародного співробітництва. Статтею 14 Конвенції передбачено, що ці повноваження можуть здійснюватися в рамках розслідування будь-яких видів правопорушень, не лише прямо передбачених положеннями угоди. Це означає, що встановлені процесуальні повноваження можуть використовуватись і в процесі розслідування інших, традиційних злочинів. Зважаючи на дедалі більше зближення віртуальної і фізичної сфер, такий підхід заслуговує на підтримку. Наприклад, використання електронних доказів, що містяться на мобільних телефонах чи інших ІКТ, є незамінними при розслідуванні терористичних злочинів, корупції, торгівлі наркотиками чи експлуатації дітей.

У процесі створення Конвенції РЄ було визначено значні розбіжності у національних підходах щодо гарантій, особливо захисту обвинувачених, у різних кримінально-правових системах. Ст. 15 Конвенції РЄ заснована на тому принципі, що держави-учасниці застосовують умови та гарантії, які уже існують відповідно до внутрішнього законодавства. Разом із тим угода встановлює перелік мінімальних стандартів, таких як: Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні

права (1966 р.) та інші міжнародні документи у сфері захисту прав людини. Європейський суд з прав людини встановив більш точне визначення стандартів стосовно електронних розслідувань. Основними принципами прецедентного права, що можуть застосовуватись у процесі розслідувань кіберзлочинності, є такі положення: правова основа для необхідних слідчих інструментів повинна бути ефективною [17]; правова основа має бути однозначною стосовно даного питання [18]; юрисдикція правоохоронних органів повинна бути передбачуваною [17; 19]; нагляд за електронною комунікацією може бути виправданим лише в контексті серйозних правопорушень [20].

Відповідно до положень Конвенції РЄ регулювання процесу розслідування кіберзлочинів повинно здійснюватися згідно з національним законодавством держав-учасниць. У коло процесуальних норм, запропонованих Конвенцією для включення в національне законодавство, входять слідчі дії, які доповнені рядом особливостей пов'язаних із специфікою властивою доказовій інформації у формі комп'ютерних даних. Поряд з цим, Конвенція передбачає необхідність формування на внутрішньодержавному рівні правових основ нових процесуальних дій, насамперед, негайне забезпечення збереженості отриманих комп'ютерних даних, включаючи дані про рух інформації, які були згенеровані і збережені за допомогою комп'ютерної системи. Отже, основними процесуальними повноваженнями, які встановлені угодою є: 1) оперативне забезпечення збереження комп'ютерних даних на національному (ст. 16) і міжнародному (ст. 29) рівнях, в тому числі часткове розкриття даних про рух інформації (ст. 17 і 30); 2) пошук і арешт комп'ютерних даних (ст. 19); 3) збір в режимі реального часу даних про рух інформації і перехоплення змісту даних на національно (ст. 20 і 21) і міжнародному (ст. 33 і 34) рівні; 4) швидка взаємодопомога в забезпеченні доступу до даних, які зберігаються на території інших країн (ст. 31); 5) транскордонний доступ до даних без згоди іншої сторони (ст. 32) [6].

Згідно з положеннями ст. 35 Конвенції РЄ передбачено створення і функціонування цілодобової мережі уповноважених

органів для надання негайної допомоги для розслідування і переслідування кіберзлочинів, а також збирання електронних доказів. Така допомога полягає у сприянні щодо надання технічних порад, збереження і збирання електронних даних (відповідно до ст. 29 і 30), надання юридичної інформації та встановлення місцезнаходження правопорушників. Важливими засадами функціонування мережі є залучення кваліфікованого персоналу і відповідного обладнання, а також цілодобовість функціонування. Уповноважені органи повинні терміново та ефективно здійснювати взаємну допомогу, а також за необхідності координувати з іншими державними органами.

На думку Ш. Штольберга (Stein Stjolberg) положення ст. 26 – 35 Конвенції РЄ щодо процесуальних повноважень у протидії кіберзлочинності повністю дублюють можливості, які надає Інтерпол для держав-учасниць [21]. Так, зокрема, створення міжнародних цілодобових мереж контактних центрів для транснаціональних розслідувань у форматі 24/7 була вперше запропонована Групою восьми ще у 1997 р. Як відзначається в пояснювальній доповіді до Конвенції РЄ, саме на основі мережі G8 створювалась концепція центрів 24/7 РЄ [22]. Такі центри наділені важливим потенціалом для прискорення міжнародної співпраці правоохоронних органів у процесі розслідування кібернетичних злочинів. У результаті, починаючи з 2015 р. у світі паралельно існують три цілодобові мережі: мережа для високотехнологічної злочинності 24/7 Великої вісімки; мережа 24/7 відповідно до Конвенції РЄ, а також Глобальна комунікаційна система поліції Інтерполу. Названі системи не є ідентичними і є самостійними мережами, в яких містяться різні бази даних. Важливо зазначити, що найбільш поширеною є мережа Інтерполу, що передбачає існування відповідних центрів у більш ніж 190 країнах. У мережі Інтерполу також розміщено багато додаткової інформації щодо підозрюваних осіб і осіб, що перебувають у розшуку, вкрадених і загублених проїзних документів, викрадених транспортних засобів, відбитки пальців, профілі ДНК та інше. Система 24/7 у рамках РЄ, тим не менш, є єдиним механізмом, заснованим відповідно до спеціального міжнародного договору. Крім цього,

фактично при кожній інституції, зазначеній у попередньому підрозділі 2.2., створені власні центри обміну інформацією (Європол, ЄС, СНД, ОАД).

Таким чином, з огляду на об'єктивну необхідність швидко обмінюватись оперативними даними держави починаючи з 1997 р. шукають ефективні канали для здійснення співпраці. Однак паралельне існування стількох механізмів, що по суті, повинні виконувати тотожні функції, з одного боку, свідчить про необхідність існування єдиної універсальної мережі центрів 24/7, а з іншого – підтверджує фрагментацію і неоднорідність існуючої міжнародної системи протидії кіберзлочинності.

Важливим елементом у зближенні кримінально-процесуальних засобів в рамках Ради Європи є спільні проекти щодо навчання і підготовки фахівців правоохоронних органів. Серед них, насамперед, слід виділити: Проект стратегії навчання співробітників правоохоронних органів, підготовлений у рамках «CyberCrime@IPA» [23]; Концепцію навчання суддів, підготовлену Радою Європи, а також навчальні матеріали, розроблені в рамках проекту «CyberCrime @ IPA»; Типове дослідження кримінальних грошових потоків в мережі Інтернет, підготовлене Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів боротьби з відмивання грошей і фінансуванням тероризму (МАНІВЕЛ) і глобальним проектом Ради Європи із боротьби з комп'ютерними злочинами; Рекомендації з організації співпраці між правоохоронними органами і постачальниками інтернет-послуг, прийняті в 2008 р. на конференції Ради Європи «Octopus»; Дослідження провідних практик спеціалізованих відділів із боротьби з комп'ютерними злочинами, підготовлене на основі гарантій щодо необхідності забезпечення прав людини (ст. 15 Будапештської конвенції) у рамках проекту «CyberCrime @ IPA»; Спільноту «Octopus», що об'єднує сотні експертів із боротьби з комп'ютерними злочинами (як приватних осіб, так і представників від державних органів різних країн).

Іншим прикладом уніфікації кримінально-процесуальних норм у сфері боротьби з кіберзлочинністю є Конвенція ЛАД. Угодою передбачено окремий розділ, в якому містяться

процесуальні норми (ст. 22 – 29) [7]. Цей договір також встановлює зобов'язання для держав визначити у національному законодавстві необхідні процедури з метою реалізації конвенції. Процесуальні норми поширюють свою дію щодо усіх злочинів, визначених у ст. 6 – 19 конвенції, а також будь-які інші правопорушення, розслідування яких пов'язане з електронними доказами. Подібно до Конвенції РЄ, Конвенція ЛАД передбачає такі процесуальні дії: 1) оперативне зберігання даних (ст. 23); 2) оперативне зберігання і часткове розкриття даних про відстеження користувачів (ст. 24); 3)дозвіл на використання інформації (ст. 25); 4) перевірка збереженої інформації (ст. 26); 5) конфіскація збереженої інформації (ст. 27); 6) оперативний збір даних про відстеження користувачів (ст. 28); 7) перехоплення змісту інформації (ст. 29).

Спеціальні норми, що встановлюють правила співпраці між державами-учасницями та надання взаємної допомоги визначаються Розділом IV «Правове і судове співробітництво». Надання правової допомоги між державами здійснюється за загальним правилом відповідно до двосторонніх договорів. Однак держави можуть застосовувати і положення Конвенції ЛАД. Особливо важливою є ст. 40, яка передбачає транскордонний доступ до інформації без погодження з державою перебування [7]. Це правило, подібно до Конвенції РЄ, діє лише за двох передбачених обставин: по-перше, якщо така інформація є публічною, а по-друге, якщо необхідну інформацію добровільно і правомірно надає особа, яка має законні повноваження розкривати такі дані.

Крім цього, важливо зазначити, що згідно з Конвенцією ЛАД всі процесуальні норми застосовуються на основі принципу «подвійної кримінальності» (dual criminality). Умова двостороннього (обопільного) визначення складу злочину відома з 1887 р., коли його вперше застосував німецький юрист Г. Ламмаш (H. Lammasch) [24]. Спочатку, головною причиною появи й використання цього принципу в екстрадиційному процесі була необхідність забезпечення взаємності у практиці видачі [25]. Значна частина дослідників погоджується, що

базовою складовою міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю є одноманітний підхід сторін співробітництва до кваліфікації міжнародно-правового явища, у нашому випадку – скоєння злочину, тобто підтвердження факту вчинення протиправної поведінки і визнання її як такої [26]. Тому принцип подвійної кримінальності проявляться у тому випадку, коли особа розцінюється договірними сторонами як злочинець, а її поведінка – протиправною та забороненою. Це означає, що одночасно дві договірні держави могли би притягнути визначену особу до відповідальності за вчинену поведінку. Як наслідок, можна говорити про ідентичність злочину для обох сторін, який характеризується як однаково суспільно небезпечний, відповідність санкцій за національним законодавством тощо.

Принцип подвійності кримінальності встановлено і Конвенцією АС (п. 2 ст. 28) [27]. Саме на його основі, згідно з угодою, держави мають право здійснювати взаємну правову допомогу. Крім цього, кримінально-процесуальні норми встановлені ст. 31 «Прийняття відповідних санкцій щодо ІКТ» Конвенції АС, а саме пунктом 3 «Процесуальне право». Порівняно з іншими регіональними угодами про боротьбу з кіберзлочинністю, положення яких проаналізовані вище, Конвенція АС обмежує регулювання процесуальних питань лише пошуком доступу до частини або цілої комп'ютерної системи (п. a), копіюванням даних на комп'ютерний носій для вилучення (п. b), збереженням цілісності даних (п. d) та збором або записом даних у режиму реального часу (п. e). Транскордонний доступ до інформації без погодження з державою перебування, а також створення окремої мережі 24/7 у Африканському Союзі не передбачено.

Обмін інформацією в рамках цієї організації повинен здійснюватися за допомогою спеціально створених центрів – Групи реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації (Computer Emergency Response Team – CERT) або Групи реагування на інциденти комп'ютерної безпеки (Computer Security Incident Response Teams – CSIRT). Подібні центри координації реагування на кібернетичні загрози, створюються в усьому світі. Так, за даними МСЕ, сьогодні вони існують у 103 країнах [28]. Уперше

така група була створена після атаки комп'ютерного вірусу «Морріс» [29] Агентством передових оборонних дослідницьких проектів (DARPA) в університеті Carnegie Mellon в США (Пенсильванія). На термін CERT в США Координаційною групою CERT (CERT/CC) офіційно зареєстровано авторське право [30]. З 1992 р. ця модель була запозичена для Європи. Для позначення відповідних груп застосовуються додатково інші абревіатури: IRT – група реагування на інциденти; CIRT – група реагування на комп'ютерні інциденти; SERT – група оперативного реагування на інциденти безпеки. Вони можуть використовуватись як синоніми. Усіма цими термінами позначається група експертів у сфері IT-безпеки, що зобов'язується реагувати на інциденти комп'ютерної безпеки. Такі групи також надають необхідні сервіси для обробки інцидентів і підтримки своїх клієнтів у процесі відновлення після віднаходження вразливостей у інформаційних системах. CIRT можуть утворюватися як на державному, так і на приватному рівнях. Сьогодні Міжнародний союз електрозв'язку, Інтерпол та інші міжнародні організації надають урядам допомогу у процесі формування національних груп реагування на комп'ютерні інциденти.

Отже, у процесі проведеного дослідження доходимо таких висновків. Кримінально-процесуальні норми є невід'ємною частиною інституту міжнародно-правового співробітництва держав у боротьбі з кіберзлочинністю. Сучасний стан розвитку останнього можна характеризувати як фрагментарний та неузгоджений.

Виникнення кіберпростору як віртуального середовища, що існує екстериторіально, спричинило зміну Вестфальської системи, в тому числі й трансформацію інституту суверенітету. Оскільки в рамках кіберпростору не існує територіальних кордонів суверенних юрисдикцій держав, у доктрині сформувалось декілька підходів щодо створення нового правову режиму в кібернетичному просторі. Однак ця проблема у сфері боротьби з кіберзлочинністю була вирішена за рахунок застосування критеріїв місцезнаходження інформаційної інфраструктури, локалізації злочинної дії та наслідків, які вона спричинила,

а також громадянства злочинця і постраждалої сторони. За умов виникнення спорів щодо юрисдикції, держави повинні вирішувати їх за допомогою консультацій.

Широке розповсюдження ІКТ зумовило формування нового виду доказів, які існують у цифровій формі та не мають фізичної форми. Традиційні принципи і методи, що застосовуються в кримінальному процесі, не є достатніми для отримання й обробки особливих електронних доказів у кіберпросторі. Збирання транскордонних електронних доказів є складним процесом, що потребує створення додаткових кримінально-процесуальних механізмів як у рамках національного законодавства, так і на міжнародному рівні.

З іншого боку, використання електронних доказів сьогодні стає частиною кримінального процесу розслідування не лише кіберзлочинів, а й будь-яких інших злочинних діянь. Тому положення регіональних угод про співробітництво у сфері протидії кіберзлочинності є важливим фактором розвитку національних кримінально-процесуальних законодавств. Положення щодо процесуальних дій Конвенцій РЄ, ЛАД, АС та Угоди СНД фактично доповнюють існуючі дво- та багатосторонні угоди про взаємну правову допомогу.

Проте в рамках існуючих угод у сфері боротьби з кіберзлочинністю існують значні відмінності. Основна суперечність стосується права держав на транскордонний доступ до даних, розміщених на іноземній території. Оскільки процедура здійснення офіційних запитів на підставі дво- та багатосторонніх угод про взаємну допомогу є довготривалою (до 30 днів), а електронні докази чутливим, більшість держав визнає необхідність створення прискорених і спрощених механізмів отримання цифрових даних. Транскордонний доступ до інформації передбачений міжнародними актами в рамках РЄ, ЄС, ЛАД та АС. Держави – учасниці ШОС та СНД такого права не визнають. Як результат, між ними існує значне політичне і правове протистояння. Вважаємо, що проблема узгодження позицій держав і досягнення консенсусу щодо питань прямого доступу до екстериторіальних даних не повинна піддаватись

ескалації.

Сучасні тенденції у формуванні законодавства щодо отримання доступу до даних, які перебувають поза межами території держави, свідчать про створення механізмів залучення посередників (провайдерів інтернет-послуг) до кримінального процесу як особи розпорядника. Таким чином, концепція транскордонного доступу до інформації отримує подальший розвиток і поширення.

Значним ризиком у сфері кримінально-процесуального співробітництва держав є формування двох протилежних систем: держав, що здійснюють співпрацю з процесуальних питань розслідувань кіберзлочинів, зокрема щодо електронних доказів, а також держав, які перебувають поза такими механізмами. У цьому випадку лише частина держав визнаватиме взаємні повноваження і процедури у кіберпросторі, тоді як інші користуватимуться виключно традиційними режимами міжнародного співробітництва. З огляду на транскордонний характер кіберзлочинності, а також масштабність можливих спричинених нею негативних наслідків, така ситуація є загрозливою для міжнародної кібернетичної безпеки.

Список використаних джерел та літератури

1. Волеводз А.С. О некоторых направлениях совершенствования правового регулирования международного сотрудничества на досудебных стадиях уголовного процесса. Вопросы правоведения: межвузовский сборник научных трудов. Ереван, 2001. № 1. С. 29–39.

2. Протидія кіберзлочинності в Україні: правові та організаційні засади / [О. Є. Користін, В. М. Бутузов, В.В. Василевич та ін.]; за заг. ред. В.В. Коваленка. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2012. 728 с.

3. Мережко О.О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ: Юстиніан, 2010. 320 с.

4. Шарифов М. Ш. Суверенная власть в киберпростанстве и в сетевом пространстве. Современное право. 2009. № 6. С. 40–44.

5. Пазюк А.В. Міжнародне інформаційне право: теорія

і практика: монографія / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. Дніпропетровськ: «Середняк Т. К.», 2015. 447 с.

6. Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність від 21.11.2001 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575

7. Arab Convention on Combating Information Technology Offences 21.12.2010. URL: http://cms.unov.org/DocumentRepositoryIndexer/GetDocInOriginal Format.drsx?DocID=3dbe778b-7b3a-4af0-95cea8bbd1ecd6dd

8. The Tallin Manual on International Law applicable to Cyber Warfare Prepared by International Group of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. URL: http://csef.ru/media/articles/3990/3990.pdf

9. Electronic Evidance Guide. A basic guid for police officers, prosecutors and judges. France, 2014. 223 p.

10. INTERPOL European Working Party on Information Technology Crime (EWPITC) – Project on cloud computing, 2011. URL: https://www.interpol.int/Crime-areas/Cybercrime/Partners

11. CLOUD Act Creates New Framework for Cross-Border Data Access. URL: https://www.globalpolicywatch.com/2018/03/cloud-act-creates-new-framework-for-cross-border-data-access/

12. Proposal for a regulation of the european parliament and of the council on European Production and Preservation Orders for electronic evidence in criminal matters. URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=COM:2018: 225:FIN

13. Proposal for a directive of the european parliament and of the council laying down harmonised rules on the appointment of legal representatives for the purpose of gathering evidence in criminal proceedings URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2018:226: FIN

14. Соглашение между правительствами государств – членов Шанхайской организации сотрудничества «О сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности» от 16.06.2009 г. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=28340

15. UNODC Cybercrime Study, supra § 1 C, note 7, at xxv.

URL: https://www.unodc.org/documents/organizedcrime/UNODC_CCPCJ_EG. 4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf

16. Тринадцатый Конгресс Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному правосудию: Справочный документ. Доха, 12–19 апреля 2015 года. 25 с.

17. Case of Kruslin v. France, Application no. 11801/85. URL: http://www.legislationline.org/documents/id/18103

18. Case of Doerga v. The Netherlands, Application no. 50210/99. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=002-4438&filename=002-438.pdf&TID=ihgdqbxnfi

19. Case of Malone v. United Kingdom, Application no. 8691/79 URL: https://stewartroom.co.uk/wp-content/uploads/2014/07/Cases-ECHR-Malone.pdf

20. Case of Klass and others v. Germany, Application no. 5029/71. URL: http://www.legal-tools.org/doc/f46bdd/

21. Stein Schjolberg and Solange Ghernaouti-Helie A Global Treaty on Cybersecurity and Cybercrime. URL: https://www.researchgate.net/publication/236200268_A_global_treaty_on_cybersecurity_and_cybercrime

22. Extract from the Convention on Cybercrime (Art. 35) and its Explanatory Report. URL: https://www.coe.int/t/dg1/legalcooperation/economiccrime/ cybercrime/Documents/Points%20of%20Contact/24%207%20567%2024-7%20text%20ets_ en.pdf

23. CyberCrime @ IPA. URL: https://www.coe.int/en/web/cybercrime/cybercrime-ipa

24. Lammasch H. Austieferungspfl icht und Asylrccht. Eine Studio uber Theoric und Praxis des Intcrnationalen Strafrechts. Leipzig, 1887. S. 56.

25. Нестеренко С.С. Принцип подвійної кримінальності як інструмент захисту прав люидин в інституті екстрадиції. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/135/app-36_Nesterenko_S _S_%28204-209%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y

26. Гринчак В.А. Принципи міжнародного кримінального права. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2014/33.pdf

27. African Union Convention on Cyber Security and Personal Data Protection of 27.06.2014. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/29560-treaty-0048_-_african_union_convention_on_cyber_security_and_personal_data_protection _e.pdf

28. National CIRT. International Telecommunication Union. URL: https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Pages/national-CIRT.aspx

29. Morris worm / Wikipedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Morris_worm

30. The CERT Division. URL: http://www.cert.org

О.Г. Курчин, к.ю.н.,
викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ У МІСТОБУДІВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Досліджуючи питання про місце і роль міжнародних правових стандартів в містобудівній діяльності органів місцевого самоврядування, насамперед слід зазначити, що у своєму етимологічному та онтологічному значенні стандарт – це документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності або її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості у певній галузі. Приймається такий документ в установленому порядку на основі консенсусу [6].

Першим таким документом, які містять правові стандарти стосовно місцевого самоврядування виступає Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями від 21 травня 1980 р.. Потрібно закріпити, що транскордонне співробітництво зосереджено у першу чергу на співпраці суміжних регіонів, які мають спільний кордон. Існування спільного кордону є

принципово важливою умовою для розвитку транскордонного співробітництва сусідніх територій. Таким чином, транскордонне співробітництво направлене на подолання негативних аспектів наявності кордонів. Його метою є покращення умов життя населення [1, с. 71].

Не менш важливим виступає те, що останній протокол № 3 до Мадридської конвенції стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС) було підписано лише 16 листопада 2009 р. Так він надає можливості для поліпшення міжрегіонального, транскордонного співробітництва через створення об'єднань єврорегіонального співробітництва. На сучасному етапі в Україні йде опрацювання можливості ратифікації таких документів Ради Європи.

Отже, реалізація різнорівневого міжнародного співробітництва місцевої влади має позитивний характер [1, с. 164]. Але, хоч і відбулася імплементація Мадридської конвенції 1980 р., двох протоколів до неї, прийняття відповідного закону, інших підзаконних нормативно-правових актів, тобто формальне існування законодавчої основи для функціонування транскордонного співробітництва між територіальними громадами та їх представницькими органами, все ж таки були відсутні нормативно-правові акти гармонізовані між суміжними територіальними владами відносно повноважень з аспектів транскордонного співробітництва. Звісно як цього вимагають європейські правові стандарти місцевого самоврядування.

Найголовніше є те, що найбільш значущим європейським правовим стандартом для розвитку локальної демократії для країн Європи виступає Європейська хартія місцевого самоврядування. За своєю сутністю, Хартія спрямована на захист самостійності місцевого самоврядування як базового принципу демократичного конституційного устрою країн Європи. Вона включає зобов'язання для держав-членів Ради Європи відносно гарантування політичної, адміністративної і фінансової незалежності органів місцевого самоврядування. Так Хартія не розкриває конкретні форми, моделі місцевого самоврядування, які є обов'язковими. Її складове спрямовує деякі країни на

побудову найбільш ефективних моделей функціонування місцевої демократії. Україна ратифікувала Хартію у 1997 р., та із 1998 р. вона виступає частиною національного законодавства. Можна у цьому контексті також відзначити, що чинне національне законодавство України про місцеве самоврядування у більшій частині сприйняло положення Хартії, яка виступає своєрідним концептом локальної демократії на європейському правовому просторі [1, с. 155].

У свою чергу, 16 листопада 2009 р. було підписано Додатковий протокол до Хартії про право участі у справах місцевого органу влади. Його ключові положення зводяться до посилення впливу на здійснення повноважень місцевих органів влади кожного громадянина і права на інформацію від місцевих органів влади. Україна досі не підписала зазначений міжнародний документ, але він вже на сучасному етапі обговорюється.

Також слід виділити Європейську конвенцію про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні від 5 лютого 1992 р. Вона необхідна для сприяння залученню постійних мешканців-іноземців у життя суспільства на місцевому рівні. Так держава має забезпечити іноземцям, що проживають на законних підставах, класичні права – свободи слова, об'єднання та асоціації, що можуть виявлятися як дорадчі органи.

Що ж стосується Європейської хартії регіональних мов або мов меншин 1992 р. то можна зазначити наступне. Вона набрала чинності у 1998 р. і сфера її поширюється на законодавство, громадське, культурне, економічне і соціальне життя та інші напрями соціального розвитку, що входять до компетенції й органів місцевого самоврядування. Україна ратифікувала Хартію тільки із другої спроби у 2003 р. Стосовно належності даної Хартії до джерел європейських правових стандартів місцевого самоврядування потрібно зазначити наступне. Це достатньо таке спірне питання, але згідно п. 2 ст. 10 Хартії деякі зобов'язання держав – членів Ради Європи прямо відносяться до органів місцевого самоврядування. Тобто, для України це: застосування регіональних мов або мов меншин у рамках регіонального або місцевого самоврядування; оприлюднення органами

місцевої влади своїх офіційних документів відповідними регіональними мовами або мовами меншин; оприлюднення органами регіональної влади своїх офіційних документів також відповідними регіональними мовами або мовами меншин; застосування органами регіональної влади регіональних мов або мов меншин у дебатах, які здійснюються на їхніх зборах, однак, при можливості використання офіційних мов держав; застосування у разі потреби на рівні з назвами офіційною мовою традиційних форм написання назв місцевостей регіональними мовами або мовами меншин.

У свою чергу, Європейська ландшафтна конвенція від 20 жовтня 2000 р. надає місцевим органам влади договірних держав зобов'язання відносно реалізації сталого розвитку, що основується на гармонійному співвідношенні між економічними, соціальними та культурними факторами. Цю конвенцію Україна ратифікувала у 2005 р. Вона набрала чинності для України із 1 липня 2007 р.

Варто окремо підкреслити, що Європейська хартія про участь молоді в муніципальному і регіональному житті 1992 р., яка була переглянута у 2003 р. хоч і не має статусу конвенції, проте її основні ключові дають змогу підвищити здатність молоді реалізувати свої здібності на загальнодержавному рівні, так і інтегруватися у місцеву спільноту.

Дослідження змісту і шляхів реалізації принципів, що містяться у цій Хартії, є надзвичайно актуальними для державних органів і органів місцевого самоврядування нашої країни у аспекті реалізації Концепції проекту Загальнодержавної цільової соціальної програми «Молодь України» [2].

Сприяння розвитку регіональної демократії, прикордонному та транскордонному співробітництву, в тому числі в рамках єврорегіонів виступає пріоритетом у роботі інституцій Ради Європи.

Не менш важливим виступає той факт, що на сьогодні ведеться праця із розроблення Європейської хартії регіонального самоврядування для зміцнення інституту місцевого самоврядування. Вона має стати таким самим основоположним

документом для країн Європи, як виступає Європейська хартія місцевого самоврядування.

Окремо потрібно визначити яке місце займає Конгрес місцевих та регіональних влад Європи. Він представляє інтереси общин та місцевих влад країн Європи. Так були розроблені міжнародні документи, що є ключовими документами для розвитку різних сфер міжнародного співробітництва органів місцевої влади країн Європи. Серед таких документів слід визначити Європейську декларацію місцевих прав 1992 р., Європейську Хартію урбанізму 1993 року та 2008 року.

Також потребує врегулювання питання, що стосується юридичної сили рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи. Згідно Статуту Ради Європи, рекомендації Комітету міністрів не мають юридично зобов'язального характеру та прямих правових наслідків для країн-членів Ради Європи. Проте вони виражають спільну позицію європейських урядів і здійснюють вплив на відповідну державу, і в цьому полягає їх політико-правове значення [7].

Основними спеціальними джерелами міжнародно-правових стандартів містобудівної діяльності органів місцевого самоврядування на сучасному етапі є Нова програма розвитку міст, ухвалена Конференцією ООН з житла і сталого міського розвитку (Хабітат-ІІІ) у 2016 р.; Цілі сталого розвитку до 2030 р., затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 р.; Лейпцизька хартія «Міста Європи на шляху сталого розвитку», прийнята у 2007 р.; Угода Міжнародної спілки архітекторів щодо рекомендованих міжнародних стандартів професіоналізму в архітектурній практиці, затверджена XXI Асамблеєю Міжнародної спілки архітекторів 28 червня 1999 р [3].

Зокрема, Нова програма розвитку міст, ухвалена Конференцією ООН з житла і сталого міського розвитку (Хабітат-ІІІ) на рекомендаційному рівні встановлює положення, відповідно до якого містобудівна діяльність органів місцевого самоврядування має бути спрямована на те, що міста та інші населені пункти: виконують свою соціальну функцію, у тому числі соціальну та екологічну функцію земельних ресурсів, з метою поступового

досягнення повної реалізації права на достатнє житло як одного з компонентів права на задовільний рівень життя без будь-якої дискримінації, загального доступу до безпечної та доступної за ціною питної води і санітарних послуг, а також рівного доступу для всіх до суспільних благ і якісних послуг у таких сферах як продовольча безпека і харчування, охорона здоров'я, освіта, інфраструктура, мобільність і транспорт, енергетика, якість повітря і джерела коштів для існування; створюють умови для участі; сприяють участі громадянського суспільства; породжують відчуття причетності та відповідальності серед усіх їх мешканців; приділяють першочергову увагу створенню безпечних, відкритих, доступних, екологічно чистих і якісних громадських місць, сприятливих для сімей; посилюють соціальну взаємодію та взаємодію між поколіннями, форми культурного самовираження і участь у політичному житті, в залежності від обставин, а також сприяють соціальній згуртованості, інтеграції та безпеці в мирних і плюралістичних суспільствах, де задовольняються потреби всіх жителів при визнанні особливих потреб тих, хто знаходиться в уразливому становищі; домагаються гендерної рівності та розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчат шляхом забезпечення повної та ефективної участі й рівних прав жінок у всіх сферах і на керівних посадах на всіх рівнях прийняття рішень; забезпечення гідної роботи та рівної оплати за рівну працю або працю рівної цінності для всіх жінок; і запобігання та ліквідації всіх форм дискримінації, насильства та домагань по відношенню до жінок і дівчат у приватних та громадських місцях; вирішують проблеми та використовують можливості нинішнього і майбутнього послідовного, всеохоплюючого і стійкого економічного зростання, використовуючи урбанізацію для структурних перетворень, високої продуктивності, що створюють цінність видів діяльності та ресурсоефективності, залучаючи місцеву економіку і беручи до уваги внесок неформального сектора економіки, при цьому підтримуючи стійкий перехід до формальної економіки; виконують свої територіальні функції в рамках усіх адміністративних кордонів і грають роль центрів і рушійних сил збалансованого, сталого і комплексного міського та

територіального розвитку на всіх рівнях; сприяють плануванню з урахуванням вікових та гендерних аспектів та інвестиціям в інтересах стійкої, безпечної та доступної міської мобільності для всіх і ресурсоефективних транспортних систем для перевезення пасажирів і вантажів, ефективним чином пов'язуючи між собою людей, місця, товари, послуги та економічні можливості; приймають і здійснюють заходи щодо зниження та управління ризиками лих, знижують ступінь уразливості, підвищують життєстійкість і здатність реагувати на стихійні та антропогенні лиха, а також сприяють пом'якшенню наслідків і адаптації до зміни клімату; захищають, зберігають, відновлюють і сприяють формуванню своїх екосистем, водних ресурсів, природних місць проживання і біорізноманіття, зводять до мінімуму свій вплив на навколишнє середовище і переходять до стійких моделей споживання та виробництва [5].

У свою чергу, Лейпцизька хартія «Міста Європи на шляху сталого розвитку» 2007 р. декларує концептуальну тезу про необхідність активнішого втілення в життя принципів політики інтегрованого міського розвитку [4].

В цілому, міжнародно- правові стандарти містобудівної діяльності органів місцевого самоврядування є рамковими, створюючи певну концептуальну стандартизовану модель представницьких та виконавчих локальних інститутів як суб'єктів містобудування, яка наповнюється унормовується, об'єктивується та наповнюється конкретними функціями та повноваженнями на внутрішньодержавному рівні через ухвалення спеціальних інституціональних законодавчих актів. Імплементація міжнародно-правових стандартів містобудівної діяльності місцевого самоврядування має діалектично поєднуватися з загальною адаптацією українського земельного, містобудівного, архітектурного законодавства до універсальних та європейських принципів і норм, зокрема – в частині належного унормування державного архітектурно-будівельного контролю з передаванням переважної частини відповідних повноважень на рівень виконавчих органів місцевого самоврядування.

Список використаних джерел та літератури

1. Баймуратов М. А. Международное публичное право / М. А. Баймуратов. – Київ: Істина, 2004. – 552 с.
2. Кирюхин А. Приграничное сотрудничество стимулирует инновации / А. Кирюхин. // Приграничное сотрудничество. – 2003. – №12. – С. 12.
3. Концепція публічного управління у сфері містобудівної діяльності. – Київ, 2019. – 369 с.
4. Лейпцизька хартія «Міста Європи на шляху сталого розвитку» [Електронний ресурс] // Online urban library – Режим доступу: https://city2030.org.ua/en/document/leipzig-charter-sustainable-european-cities-text.
5. Нова програма розвитку міст, ухвалена Конференцією ООН з житла і сталого міського розвитку (Хабітат-ІІІ) 2016 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй – Режим доступу: https://www.un.org/en/chronicle/article/new-urban-agendas-road-map-planning-urban-spatial-development-tangible-manageable-and-measurable.
6. Словарь иностранных слов. 18-е изд., стер. – Москва: Русский язык, 1989. – 624 с.
7. Страшун Б. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Б. А. Страшун. – Москва: БЕК, 2000. – 430 с.

О.С. Саєнко,
старший викладач кафедри міжнародного права та
порівняльного правознавства,
Національний авіаційний університет, Київ

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ДОТРИМАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

Європейська регіональна система захисту прав людини, створена в рамках Ради Європи, має на меті утвердження концепції прав людини й забезпечення дотримання та ефективної реалізації прав людини в країнах-членах Ради Європи. Її головним документом у сфері захисту з прав людини є Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод [2, с. 1]. Вона охоплює громадянські і політичні права та закріплює механізм їх реалізації: Європейський Суд з прав людини. Згідно зі статтею 14 Конвенції, користування правами і свободами, визнаними в цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі [2, с. 2]. У 2000 році був відкритий до підписання Протокол № 12 до Конвенції. Він розширює заборону дискримінації і створює гарантії рівності у користуванні будь-якими правами, включаючи права, передбачені національним законодавством держав-членів. У пояснювальній записці до Протоколу зазначено, що його завдання полягає у посиленні захисту від дискримінації як основної складової гарантій прав людини. Протокол став результатом обговорення шляхів забезпечення, зокрема, гендерної і расової рівності.

Соціальні та економічні права розглядаються в окремому документі - Європейській соціальній хартії, яка включає права, що гарантують європейцям відповідний рівень життя. Хартія містить юридичні гарантії права на рівні можливості та рівне ставлення в сфері зайнятості та професійної діяльності без дискримінації за ознакою статі [3, с. 17].

Обидва європейських документи відіграли значну роль в уніфікації в регіоні законодавства про права людини, в тому числі й з точки зору гендерної рівності [1].

На додаток до звичайних систем моніторингу, існують і інші незалежні органи, такі як Європейська комісія проти расизму та нетерпимості і Комісар з прав людини. Комісар з прав людини – це несудовий незалежний інститут, чия діяльність має доповнювати роботу інших інститутів Ради Європи, які займаються утвердженням прав людини [4].

Досягнення гендерної рівності є ключовим елементом у реалізації місії Ради Європи. Як зазначено у Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр., незважаючи на те, що прогрес помітний, і упродовж останніх десятиріч правовий статус жінок у Європі беззаперечно покращився, до реального досягнення рівноправ'я жінок та чоловіків на практиці ще далеко. Гендерна нерівність та структурні бар'єри існують у багатьох сферах, відводячи жінкам та чоловікам їх традиційні ролі та обмежуючи жінок у можливостях користуватися своїми основними правами. Регулярний моніторинг і дослідження показують, що прогрес щодо політичної участі жінок, доступу до правосуддя та викорінення шкідливих гендерних стереотипів і сексизму відбувається дуже повільно [8, с.1].

Рада Європи є одним з провідних акторів в області досягнення гендерної рівності, яка створила свої стандарти і механізм з гендерної рівності, що включають діяльність ряду органів і організацій, а також досить велику кількість обов'язкових та рекомендаційних документів.

Так, з 1992 року у рамках Ради Європи функціонує «Керівний комітет в області рівності між жінками та чоловіками» (Steering Committee for Equality between Women and Men). Він є міжурядовим дорадчим, консультативним органом, що складається з представників від кожної держави - члена Ради Європи. Орган займається проведенням аналітичних досліджень і оцінок, виробленням відповідних правових документів. У 1990-ті роки для зміцнення рівності між жінками та чоловіками в рамках Ради Європи було створено також «Групу доповідачів Комітету міністрів з проблеми рівності між жінками і чоловіками» (1996) і парламентський «Комітет з рівних можливостей для жінок і чоловіків» (1998). Діяльність цих органів спрямована на просування комплексного підходу в області гендерної рівності [9, с.1]

Першим міжнародним документом, в якому закріплено визначення «гендеру», стала Конвенція Ради Європи про

попередження та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством (Стамбульська конвенція). Стаття 3 Конвенції передбачає, що «гендер означає соціально закріплені ролі, поведінку, діяльність і атрибути, які певне товариство розглядає як властиві жінкам і чоловікам». Таким чином, вперше в історії на європейському рівні було закріплено визначення, що має юридичну силу, в якому чітко стверджується, що гендер – це категорія, відмінна від статі [10].

Конвенція передбачає створення механізму моніторингу для оцінки

дотримання її положень на практиці. Цей моніторинговий механізм складається з двох елементів: Групи експертів щодо дій проти насильства по відношенню до жінок і домашнього насильства – незалежного експертного органу, і Комітету сторін – політичного органу, що складається з офіційних представників держав-учасниць Конвенції. Їх висновки та рекомендації допомагають забезпечити виконання положень Конвенції державами і гарантувати її ефективність в довгостроковій перспективі [6].

З питань просування гендерної рівності в Європі прийнято велику кількість рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи, зокрема, Рекомендація № R (79) 10, що стосується жінок-мігрантів, R (85) 2 про правовий захист проти дискримінації за ознакою статі, R (90) 4 про усунення сексизму з мови, R (96) 51 про погодження роботи і сімейного життя, R (98) 14 про гендерну проблематику, Rec (2002) 5 про захист жінок проти насильства тощо [10].

Основна увага в роботі Ради Європи щодо гендерної рівності приділяється питанням: боротьби з гендерними стереотипами та сексизмом; запобігання насильству над жінками та боротьби з ним; забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя; забезпечення збалансованої участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень в політичному і громадському житті; сприяння врахуванню гендерної проблематики у всіх стратегіях і заходах Ради Європи, розробка комплексного підходу до гендерної рівності [5].

Ідеї гендерної рівності міцно увійшли і у порядок денний європейського співтовариства. Європейський Союз (ЄС) був створений у формі міждержавної організації, але тепер він має власну окрему правосуб'єктність. Становлення гендерної політики відбувалося в рамках процесу розвитку європейської інтеграції й європейського права. Особливістю європейської інтеграції є те, що Європейський Союз створювався на демократичних принципах, одним з яких є рівність всіх громадян. Досягнення демократії, при якій жінки і чоловіки рівні, оцінюється як реалізація принципу справедливості і розвиток самої демократії через гендерно збалансоване представництво.

Гендерна дискримінація становить найбільш розвинений аспект соціальної політики ЄС і довгий час вважалося ключовим правом. Основні принципи політики ЄС із гендерної рівності викладені у вторинному законодавстві, зокрема в Директиві ради 75/117/ЄЕС від 10 лютого 1975 р. про рівну оплату праці, Директиві ради 76/207/ЄЕС від 9 лютого 1976 р. про рівне ставлення на робочому місці, Директиві Ради 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 р. про безпеку та здоров'я вагітних робітниць та робітниць, які нещодавно народили або годують на робочому місці, Директиві Ради 86/613/ЄЕС від 11 грудня 1986 р. про рівне ставлення до самозайнятих робітників та членів подружжя, які їм допомагають, Директиві Ради 96/34 ЄС від 3 червня 1996 р. про відпустку по догляду за дитиною та Директиві Ради 96/97/ ЄС від 20 грудня 1996 р. про рівне ставлення до жінок і чоловіків у схемах соціального забезпечення на робочому місці. 2000 рік відзначився прийняттям двох директив тощо [7].

Ці директиви значно розширили сферу дії антидискримінаційного права ЄС і підтвердили тезу про те, що необхідною умовою повноцінного використання особами своїх можливостей на ринку праці є гарантії рівного доступу до таких сфер як охорона здоров'я, освіта, забезпечення житлом. У 2004 році, із прийняттям Директиви про гендерну рівність у доступі до товарів та послуг, заборона дискримінації за ознакою статі поширилася на сферу товарів та послуг. Однак обсяг захисту від статевої дискримінації не зовсім відповідає обсягу захисту

за Директивою про расову рівність, оскільки гарантії рівного ставлення за Директивою про гендерну рівність у доступі до соціального забезпечення обмежуються лише сферою соціального забезпечення. Це означає, що її гарантії не розповсюджуються на систему добробуту в широкому розумінні, яка включає в себе соціальний захист і доступ до системи охорони здоров'я та освіти [7, с.14-15].

Не останню роль у просуванні ідеї гендерної рівності в Європі відіграє Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Будучи регіональною угодою за змістом глави VIII Статуту Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ є одним з ключових інструментів раннього попередження, запобігання конфліктам, регулювання криз і постконфліктного відновлення у своєму регіоні, в якому стає все більш очевидною тісний взаємозв'язок між безпекою, демократією і процвітанням [12].

Досягненню гендерної рівності й боротьбі з дискримінацією, в тому числі і за ознакою гендерної ідентичності, присвячена Рекомендація Парламентської асамблеї Ради Європи 2021 (2013) «Припинення дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації й гендерної ідентичності», у якій Асамблея висловлює жаль з приводу того, що, незважаючи на суттєве посилення захисту прав людини осіб варіативної гендерної ідентичності, в деяких державах-членах Ради Європи насильство, упередження, ворожість й дискримінація по відношенню до них продовжують залишатися серйозною проблемою. Асамблея вважає, що діяльність Ради Європи, пов'язана з дискримінацією за ознаками гендерної ідентичності, є дуже важливою для забезпечення однакових стандартів прав людини та поваги до різноманітності [9] .

Європейські країни, розвиваючись в цивілізаційному руслі глобального світу, так чи інакше, використовують міжнародно-правові акти ЄС, Ради Європи та ОБСЄ в якості моделі для розробки національних концепцій, політик, законодавства, що є великим досягненням світової гендерної політики, свідчить про просування гендерної рівності. Останнє означає, що держави-учасниці провідних міжнародних організацій взяли

на себе зобов'язання сприяти повному використанню всіма ідентичностями прав людини з метою досягнення рівності, розвитку і миру через національне законодавство, формулювання стратегій, політики, програм і розробку пріоритетів відповідно до прав людини і основних свобод. Таким чином, спільні зусилля держав-учасників міжнародних організацій дозволяють використовувати переваги і ресурси кожного з них для більш ефективної роботи по досягненню гендерної рівності.

Список використаних джерел та літератури

1. Декларація про рівноправність жінок та чоловіків від 16 листопада 1988 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_903#Text.

2. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. // Собрание законодательства. – 2001. – №2. – С. 163.

3. Европейская Социальная Хартия (пересмотренная) (Страсбург, 3 мая 1996 г.). // Бюллетень международных договоров. – 2010. – №4. – С. 17–67.

4. Комісар Ради Європи з прав людини [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Ради Європи – Режим доступу: https://www.coe.int/ru/web/commissioner.

5. Комплексный подход к проблеме равенства женщин и мужчин: концептуальные рамки, методология и ознакомление с позитивным опытом. Заключительный доклад о деятельности группы специалистов по вопросу о комплексном подходе к проблеме равенства женщин и мужчин. – Страсбург: Council of Europe, 1998. – 12 9 с.

6. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.

7. Посібник з європейського антидискримінаційного права. Агенція Європейського Союзу з питань основоположних

прав – Київ: Українське видання: ТОВ «К.І.С.», 2013. – 192 с.

8. Рада Європи та гендерна рівність. Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2018-2023 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Ради Європи – Режим доступу: https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4.

9. European Institute for Gender Equality [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського Союзу – Режим доступу: file:///C:/Users/User/Downloads/mh0216360enc.pdf.

10. Gender equality and women's rights.Council of Europe Standards [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Ради Європи – Режим доступу до ресурсу: https://rm.coe.int/168058feef.

11. Human rights of women: national and international perspectives / edited by Rebecca J. Cook. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994. 634 p.

12. Positive action in the field of equality between women and men. National machinary, action plans and gender mainstreaming in the Council of Europe, 2000. (ref.:EG(99)12) Doc.8423 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Ради Європи – Режим доступу: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016805916bb.

Д.В. Тисячний, комерційний директор,
Державне підприємство
«Міжнародний Аеропорт « Бориспіль»

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ ГРОМАДЯНСТВА В ДОКТРИНІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Однією із провідних та усталених тенденцій розвитку сучасного конституційного права є активізація міждержавних інтеграційних процесів та глобазізації. Розвиток конституційно-правових інститутів в умовах постійних динамічних змін в державах та регіонах світу спонукає до порівняльно-правових досліджень взаємовідносин між державою і особою. У цьому аспекті не можемо не звернути увагу на проблему формування та розвитку інституту громадянства. Як на нашу думку, це обумовлено тим, що сфера взаємовідносин таких суб'єктів як особа та держава завжди займає важливе місце серед всіх інших правових інститутів. При цьому можна погодитися із М.І., Суржанським про те , що врегулювання питань громадянства значною мірою впливає на інші сфери державно-суспільного життя [7].

Інститут громадянства, як відомо, є однією з основних ознак державного суверенітету та тісно пов'язаний з обов'язком держави забезпечувати захист прав і законних інтересів громадян даної держави [2]. Основу правового статусу індивіда утворюють правовідносини громадянства, а сутність громадянства полягає у взаємовідносинах людини і держави, тобто громадянство - правова належність особи до певної держави. Слід зазначити, що у давнину громадянство розуміли як здатність людини керувати державою та підкорятися їй. Як особливий політичний інститут громадянство виникло в Давній Греції водночас із народженням там демократії і ґрунтувалося на принципах загальної рівності громадян перед законом та активної участі громадян у політичній діяльності.

Так, у Стародавньому Римі громадянство визначалося належністю особи до урядової служби, тому поширення

статусу громадянства спочатку на плебеїв (494 до н.е.), а потім на представників завойованих народів (212 н.е.) створювало дедалі більшу неоднорідність прошарку громадян. Зв'язок статусу громадянина із обов'язком особи брати активну участь у політичному житті ослаб.

Протягом 19 ст. під впливом розвитку капіталістичних відносин і поширення ліберальної політики (невтручання держави у приватну сферу) традиційна республіканська концепція активного громадянства була замінена ліберальною моделлю громадянства. Остання визначала поняття громадянства як сукупність прав, яких людина набуває одночасно із народженням. Таким чином громадянство було зведено до суто юридичного статусу [2].

Разом з тим обсяг прав і свобод, якими людина може користуватися в конкретній державі, а також ті обов'язки, які може покладати держава на людину, залежить від наявності в останньої громадянства цієї держави [2].

У сучасній науці конституційного права розрізняють три значення терміна «громадянство»:

1) як одне з суверенних прав держави, що передбачає її можливість в односторонньому порядку регулювати відносини громадянства. Однак при реалізації цього права держава обмежена нормами міжнародного права та правами людини, перш за все правом людини на громадянство;

2) як конституційно-правовий інститут, тобто сукупність конституційно-правових норм, що регулюють відносини між державою, з одного боку, і громадянами, іноземцями, особами без громадянства - з іншого [6];

3) як публічно-правовий стан індивіда, що являє собою стійкий (постійний) правовий зв'язок людини з конкретною державою, що обумовлює взаємні права та обов'язки громадян та держави у випадках, зазначених у законі. Громадянство у цьому розумінні виникло у Франції після Великої Французької революції [6].

На думку багатьох науковців, зокрема, В. М. Отроша, під громадянством розуміється стійкий правовий зв'язок

фізичної особи з державою, що проявляється у чітко визначеній законодавством кожної країни сукупності їх взаємних прав і обов'язків. Громадяни мають певні права та обов'язки по відношенню до своєї держави, а держава забезпечує захист їх прав та інтересів як на своїй території, так і за її межами. Стійкий правовий зв'язок фізичної особи з державою означає, що навіть у випадку виїзду громадянина за кордон на постійне проживання, його громадянство автоматично, як правило, не припиняється [4].

Разом з тим, громадянство як правова категорія є інститутом конституційного права. Відповідні норми містяться в конституціях та спеціальних законах про громадянство. Загалом населення зазвичай визначається як сукупність індивідів, що проживають у певний час на території конкретної держави і підлягають її юрисдикції [5].

Щодо громадянства можуть бути виділені правові стани індивіда, який знаходиться в будь-який час на території конкретної держави, зокрема громадянин (патрид), особа без громадянства (апатрид), особа з подвійним або множинним громадянством (біпатрид) та іноземний громадянин.

Громадянин (патрид) – це особа, яка має докази приналежності до громадянства даної конкретної держави. В Україні громадянин України – це особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України [5].

Особа без громадянства (апатрид, аполід), тобто особа, яка знаходиться на території конкретної держави і не має доказів приналежності до громадянства якоїсь держави взагалі. У місці свого перебування апатрид одержує документ, що засвідчує його особистість і правовий стан. В Україні, наприклад, таким документом є посвідка на проживання [5].

Особа з подвійним або множинним громадянством (біпатрид) – це особа, яка має доказ приналежності до громадянства двох і більше держав. У цьому випадку таким доказом виступають паспорти або інші документи громадянина двох або декількох держав. У цьому випадку іноді виникає необхідність визначення ефективного громадянства, що особливо важливо в колізійному

праві при участі таких осіб у цивільно-правових відносинах, ускладнених іноземним елементом (цивільних, сімейних, трудових та ін.) [5].

Іноземний громадянин – це особа, яка знаходиться на території конкретної держави і не є її громадянином, але має докази приналежності до громадянства іншої держави. У якості такого доказу виступає паспорт громадянина (підданого) іноземної держави [5].

Зрозуміло, що громадянство являє собою певні юридичні та фактичні зв'язки між особою і державою. Класичним проявом такого зв'язку є постійне проживання особи на території держави. Крім того, варто зауважити постійний характер такого зв'язку в просторі та часі, адже він продовжується навіть у випадку тривалого перебування громадянина за межами території держави. Громадянин, що знаходиться за межами території держави, продовжує володіти всіма правами, якими він наділений у ній, також зобов'язаний виконувати всі покладені на нього обов'язки. Зі своєї сторони держава зобов'язана надати громадянину весь необхідний йому (в тому числі дипломатичний) захист [3].

Громадянство, як відомо, є одним з атрибутів держави, а тому питання громадянства традиційно є особливо актуальним і вагомим. Проаналізувавши основні дефініції поняття громадянства, можна виокремити ряд його основних ознак та принципів. Так, найбільш оптимальним формулюванням громадянства є визначення його як політико-правового зв'язку особи і держави, у результаті якого між ними виникають взаємні права й обов'язки.

Першою важливою ознакою громадянства є те, що останнє виступає як правовий зв'язок між особою та державою. Суб'єкти цього відношення тісно пов'язані між собою, адже мають юридичні права та зобов'язані виконувати покладені на них обов'язки.

Другою особливістю громадянства є те, що юридичні права й обов'язки між суб'єктами правовідносин громадянства носять взаємний характер: держава вправі вимагати від особи поваги і дотримання своїх законів, але в той же час зобов'язана

здійснювати захист цієї особи як на своїй території, так і за її межами; особа ж, зі свого боку, має право вимагати від держави забезпечення такого захисту, але в той же час вона зобов'язана додержуватися її законів [1].

Наступну ознаку громадянства визначено через політичний зв'язок особи та держави, адже наявний той або інший ступінь участі особи в управлінні справами держави і суспільства: участь у виборах, референдумах, сплата податків тощо [1].

Останньою ознакою громадянства є сталість політичного зв'язку між державою та особою, що припускає наявність потенційної можливості його розірвання (особа вправі вийти з громадянства на підставі свого волевиявлення і на підставах, передбачених законодавством) [1].

Так, визначивши ознаки громадянства можна прийти до деяких висновків, зокрема визначити, що сутність політико-юридичного статусу особи як громадянина конкретної держави полягає в участі індивіда в справах по управлінню суспільством і державою, активному користуванню своїми правами і сумлінному виконанню обов'язків, покладених на нього законом.

Список використаних джерел та літератури

1. Журавка О.В. Міжнародно–правова характеристика інституту громадянства [Текст] : дис. канд. юрид. наук: 12.00.11 / Журавка О.В.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 203 л. 179–203.

2. Кульчицький С. В. Громадянство // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2004. — Т. 2 : Г — Д. — С. 212.

3. Лазарєв В.В. Загальна характеристика інституту громадянства [Електронний ресурс] // Osvita.ua. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/law/9277/.

4. Отрош В. М. Поняття громадянства в міжнародному праві та особливості його набуття і втрати у державах і Мальтійському Ордені. – 2014. – № 4. – С. 321-325

[Електронний ресурс] // Часопис Київського університетут права. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_4_78.

5. Репецький В. М. Міжнародне публічне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик, М. М. Микієвич, А. О. Андрусевич, О. В. Буткевич; ред.: В. М. Репецький; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2012. – 437 с.

6. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.

7. Суржинський М. І. Поняття громадянства та конституційне регулювання його основних засад у пострадянських державах (порівняльний аналіз)// Часопис Київського університету права. 2013. № 3. С. 93

Наукове видання

СУЧАСНІ МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ:
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
Том І

Випусковий редактор –
Лобода Світлана Миколаївна
Комп'ютерна верстка
та художнє оформлення – Олександра Терещук

Роботи опубліковані в авторській редакції. Оргкомітет не несе відповідальності за достовірність інформації та будь-яких відомостей, поданих у рукописах.
Papers are published in author's edition. Organizing Committee is not responsible for the accuracy of the information in the submitted manuscripts.

Підп. до друку 22.04.2020. Електронне видання.
Формат 60x84/16.
Видавець і виготівник
Національний авіаційний університет
03680. Київ – 58, проспект Космонавта Комарова, 1
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 977 від 05.07.2002